

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště Historické sociologie

Bc. Jaroslav Mrázek

SAMUEL P. HUNTINGTON A JEHO PŘÍNOS HISTORICKÉ SOCIOLOGII

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Karel Černý

PRAHA 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12. května 2011

Jaroslav Mrázek

Poděkování

Mé poděkování patří Mgr. Karlu Černému za nepřeborné množství nápadů a informací, které mi v průběhu zpracování této práce poskytl.

Anotace:

Tato diplomová práce se snaží zmapovat základní koncepty v díle amerického politologa Samuela P. Huntingtona a poukázat na jejich přínosnost historické sociologii. Práce představuje nejdůležitější teze, zasazuje je do kontextu, eventuálně je porovnává s myšlenkami jiných společenskovědních badatelů.

Součástí práce je úvodní seznámení s tímto autorem a vysvětlení volby jednotlivých studií, které tvoří její kostru. Práce se snaží popsat především koncepty, které se týkají sociální změny. Jedná se především o témata modernizace, demokratizace, vojensko-civilních vztahů ve společnosti, civilizační analýzy, multikulturalismu, krizi demokracie a krizi americké identity.

Výklad se drží chronologie, ve které díla vycházela, a proto jsou témata představována postupně v pořadí, ve kterém se na ně zaměřoval Huntington. Pokud se k některému z témat autor vyjadřuje ve více pracích, pak chronologické hledisko ustupuje do pozadí a práce se snaží podat komplexní obraz zkoumaného fenoménu očima daného autora.

V závěru práce hodnotí přínos Samuela Huntingtona historické sociologii a obecně pojednává o významu jeho díla pro dnešní společnost.

Klíčová slova:

vojensko-civilní vztahy, modernizace, demokratizace, civilizace, identita, multikulturalismus, politický řád, uni-multipolární systém, islám

Abstract:

This graduation thesis is trying to examine the work of the American political scientist Samuel P. Huntington and refers to his contribution to the historical sociology. This work presents the most important theses, sets them into the context, possibly compares them with ideas or works of another social scientists.

The first part of the work deals with this author as a person, with his professional life and makes clear a selection of the studies, which forms a skeleton of this thesis. The work is trying to describe concepts, which are in some relation with social change. First of all it means modernization, democratization, civil-military relations, civilizations analysis, multiculturalism, crisis of democracy and crisis of american identity.

The work follows the chronology, in which author's books were being out. This is a reason, why the themes are presented in order, in which Huntington was focusing on them. The chronological aspect falls back, when the themes are mentioned by author in another books.

The end of the work points out the contribution of Samuel Huntington to the historical sociology and in general adverts to importance of his work.

Keywords:

civil-military relations, modernization, democratization, civilization, identity, political order, multiculturalism, uni-multipolar system, islam

„Ještě dnes se Amerika může naučit více od West Pointu než West Point od Ameriky.“

Soldier and the State (1957)

„Hlavním problémem není svoboda, ale tvorba legitimního veřejného řádu.“

Political Order in Changing Societies (1968)

„Dějiny smyslem pro pořádek neoplývají a k politickým změnám nedochází tak, aby je historici mohli jednoduše roztrdit do příslušných příhrádek.“

Třetí vlna (1991)

„V rodící se době jsou střety civilizací největší hrozbou pro světový mír, a nejjistější zárukou před globální válkou je proto mezinárodní řád založený na civilizacích.“

Střet civilizací (1996)

„Domnívám se, že jedním z největších úspěchů Ameriky, ne-li vůbec jejím úspěchem největším, je to, do jakého stupně se jí podařilo potlačit rasové a etnické projevy, které jsou z historických důvodů významnou součástí identity jejího obyvatelstva, a stát se multietnickou, multikulturní společností, v níž jsou jednotlivci posuzováni podle svých zásluh.“

Kam kráčíš, Ameriko? (2004)

Obsah

1. Úvod	8
2. Život a obecná charakteristika S. P. Huntingtona	11
3. Dílo a hlavní teorie	16
3.1. Počátek tvorby a první kontroverze	16
3.1.1. Kritika Soldier and the State	22
3.2. Komparativní analýza politických systémů USA a SSSR	24
3.3. Teorie modernizace	26
3.3.1. Kritika první vlny modernizačních teorií	30
3.3.2. Proces modernizace a politický rozvoj.....	31
3.3.3. Modernizace a politická stabilita.....	36
3.3.4. Občanská a pretoriánská společnost.....	38
3.3.5. Huntingtonova modernizační teorie o třicet let později	39
3.4. Od modernizační teorie ke kritice demokracie a teoriím přechodu	41
3.4.1. Krize demokracie ve Spojených státech.....	42
3.5. Teorie přechodu v díle Samuela P. Huntingtona	46
3.5.1. Vymezení demokracie jako analytického pojmu	49
3.5.2. Tři demokratizační vlny	53
3.5.3. Vysvětlení třetí demokratizační vlny	58
3.5.4. Typologie demokratizačních procesů.....	65
3.5.5. Budoucnost třetí demokratizační vlny a eventuální třetí protivlna	66
3.6. Střet civilizací?	67
3.6.1. Článek a kniha.....	67
3.6.2. Hledání nového světového řádu	69
3.6.3. Uni-multipolární systém.....	75
3.6.4. Kritika Střetu civilizací a interpretace událostí 11. září 2001	76
3.6.5. Huntington a islám	79
3.7. Krize americké identity	80
3.7.1. Konzervatismus a patriotismus	80
3.7.2. Úpadek Spojených států?	82
3.7.3. Americká identita v ohrožení	83
3.7.4. Vyhlídky americké identity.....	84
4. Závěr	88

Literatura, přílohy

1. Úvod

Tématem této teoretické diplomové práce je přínos předního amerického politologa Samuela P. Huntingtona oboru historická sociologie. Osobně považuji tohoto autora za jednoho z nejinspirativnějších amerických společenských vědních badatelů v druhé polovině 20. století. Přirozeně svým zaměřením nezapadá zcela do škatulky historické sociologie, avšak některé jeho myšlenky jsou dle mého názoru velmi plodné i pro tento obor a rozhodně si zaslouží bližší pozornost.

Motivací pro volbu tohoto tématu mi byl v první řadě zájem o období studené války, americkou zahraniční politiku v této části světových dějin a následně zájem o tvorbu nového světového řádu po rozpadu bipolárního rozdělení světa. V druhé řadě kulturní přístup ke společenským problémům manifestovaný především v díle *Střet civilizací*. Prvotním impulsem pak paradoxně nebyla žádná Huntingtonova kniha, ale kniha jeho žáka z Harvardu Francise Fukuyamy *Konec dějin a poslední člověk*, na kterou Huntington z části reaguje ve zmíněném *Střetu civilizací*. Osobně mi ovšem přijde, že ostře kritizovanou publikací *Střet civilizací* zájem o Huntingtona končí. Bohužel, například i jeho teorie modernizace, což je zřejmě nejpřínosnější část díla z roku 1996, je velice upozaděna, především pod vlivem událostí z 11. září 2001 a války proti terorismu. Nemluvě o jeho přínosu ke kritice jednorozměrných teorií modernizace padesátých a šedesátých let, přínosu na poli teorií přechodů a komparace politických systémů, mnohým poznatkům ohledně demokracie, americké hegemonie a západního univerzalizmu. Snaha přiblížit tyto teze českému prostředí byla také motivací ke zpracování této práce.

Vzhledem k historicko-sociologické orientaci práce jsem se rozhodl zaměřit především na koncepty, které se jeví jako přínosné historicko-sociologické analýze. Osu práce tvoří především čtyři zásadní díla. Jedná se o publikace *Political Order in Changing Societies* z roku 1968, *Třetí vlna* s podtitulem *Demokratizace na konci 20. století* z roku 1991, celosvětově proslavený bestseller *Střet civilizací, boj kultur a proměna světového řádu* z roku 1996 a v neposlední řadě hojně kritizovaná analýza krize americké identity *Kam kráčíš, Ameriko?* z roku 2004. K těmto základním pracím lze zařadit mnoho statí, které Huntington k daným tématům napsal do odborných časopisů. K ilustraci Huntingtonova pohledu na některé zásadní koncepty, které jsou podstatné pro jeho pozdější práce a jsou vlastní analýzám sociálních a politických změn ve společnosti, věnuji poměrně velkou pozornost i prvnímu dílu tohoto autora *Soldier and the State*. Tato analýza vojensko-

civilních vztahů ve Spojených státech vyšla poprvé v roce 1957 a poměrně dobře ilustruje Huntingtonův pohled na americkou poválečnou společnost. V tomto díle lze dobře zkoumat autorovu prvotní orientaci v politickém a společenskovědním prostoru. V neposlední řadě jsem se též rozhodl přiblížit čtenáři stať zabývající se analýzou vývoje demokracie ve Spojených státech v bouřlivých šedesátých a na počátku sedmdesátých let, která byla vytvořena na objednávku Trilaterální komise. Jmenuje se *The Crisis of Democracy* a vyšla v roce 1975.

Volba jednotlivých pilířů této práce vycházela z témat, která jsou vlastní nebo alespoň nějakým způsobem blízká historické sociologii, historické sociologii politiky, eventuálně politické filozofii. Z tohoto důvodu jsem příliš nebral v potaz práce, které Huntington napsal k tématu národní bezpečnosti, americké bezpečnostní politiky a práce prohlubující analýzu vojensko-civilních vztahů. Z mého pohledu byly podstatné práce týkající se politického rozvoje a stability, modernizace, demokratizace a teorie přechodů, civilizační analýzy a plurality, univerzalizmu, amerikanizace, pozápadnění, multikulturalismu, vývoje americké hegemonie, vztahu liberalismu a konzervatismu, amerických hodnot a zabývající se tvorbou světového řádu v době studené války a především po pádu berlínské zdi a rozpadu Sovětského svazu. I přes značnou redukci tvorby Samuela Huntingtona je jasně patrné, že témat je mnoho a jsou velmi široká. Navíc Huntington svými často kontroverzními a odvážnými myšlenkami vzbuzoval pozdvižení a rozruch v akademické, laické a někdy i politické obci. Vzhledem k těmto okolnostem se přirozeně některým tématům věnuji více a některým méně. Podstatné pro mě ihned v počátcích tvorby základní páteře práce bylo, že jsem chtěl zasadit samotná díla do historických souvislostí, které často napomohou objasnit smysl některých myšlenek. Měly by poskytnout základní kontext a objasnit Huntingtonovu motivaci, což je dle mého názoru dost podstatné.

V této práci se tedy především pokusím představit základní myšlenky Samuela Huntingtona a poukázat na důležité koncepty a teorie, které světu představil ve svých knihách. Samozřejmě se budu snažit tyto koncepce zhodnotit a uvést nejčastější kritiky. V některých případech uvedu teorie jiných významných badatelů, kteří se věnovali podobným tématům jako Huntington, avšak došli k jiným závěrům. Logika celé práce je postavena na chronologii, ve které vycházela ona stěžejní díla. V případech, ve kterých Huntington určité fenomény tematizuje a problematizuje ve vícero publikacích, se výklad drží tématu a chronologické hledisko ustupuje stranou. V úvodu se pokusím nejprve přiblížit profesní život Samuela Huntingtona, uvést základní informace o jeho osobě a

poukázat na jeho propojení s politickými a akademickými institucemi. Následně přejdu k rozboru jeho díla, vysvětlení základních tezí, porovnání s pracemi jiných badatelů a k jejich zhodnocení skrze kritiky a vlastní pohled. V poslední části se pokusím poznatky shrnout a zhodnotit možný přínos tohoto amerického politologa především z pohledu historické sociologie. Základním východiskem a hypotézou této práce je, že v tvorbě Samuela P. Huntingtona je rozhodně velké množství podnětných a přínosných konceptů. Přirozeně nalezneme i rozporuplné a kontroverzní teze, ale důležité je, že si tyto myšlenky zaslouží naši pozornost.

2. Život a obecná charakteristika S. P. Huntingtona

Samuel Phillips Huntington byl americký univerzitní profesor a politolog, pro kterého byl typický velký přesah do jiných společenskovědních disciplín, ať to byla historie či sociologie. Je autorem jednoho z nejcitovanějších článků devadesátých let *The Clash of Civilizations?*, který vyšel v časopise *Foreign Affairs* roku 1993. Narodil se 18. dubna roku 1927 v New Yorku. Vysokoškolský titul získal již v roce 1946 na světoznámé Yaleově univerzitě¹. Následně sloužil v americké armádě a studoval na Chicagské univerzitě, kde získal roku 1948 svůj magisterský titul. V roce 1951 získal na Harvardu titul Ph.D. v oboru politické vědy a začal se věnovat přednášení na univerzitní půdě.

Jeho jméno je neodmyslitelně spjato s Harvardem. Pouze v období mezi roky 1958 a 1962, pod tlakem kritiky své první knihy *Soldier and the State*, byl donucen odejít z Harvardu a přednášet na jiné americké univerzitě. V roce 1958 tedy přijal nabídku Kolumbijské univerzity, kam ho v roce 1959 následoval jeho spolupracovník a přítel Zbigniew Brzezinski. Nicméně v roce 1962 mu Harvard nabídl možnost k návratu na mateřskou univerzitu, což Huntington také rád přijal. Na Harvardu zastával řadu funkcí. Byl ředitelem Centra pro mezinárodní záležitosti² v letech 1978-1989, založil zde Institut pro strategická studia³ a vedl jej jako ředitel v letech 1989-1999. V neposlední řadě byl též předsedou Harvardské akademie mezinárodních a teritoriálních studií⁴ v letech 1996-2004. Spolu se svým spolužákem z Harvardu, Warrenem Demianem Manshelem, založil v roce 1970 dnes poměrně známý americký magazín *Foreign Policy*⁵, který se zabývá otázkami zahraniční politiky a národní bezpečnosti, mezinárodních vztahů, ekonomiky a kapitalismu, integrace a globalizace. Do roku 1977 byl také jedním z editorů tohoto magazínu.

Na rozdíl od svých raných současníků na Harvardově univerzitě, Henryho Kissingera a Zbigniewa Brzezinského, Huntington nikdy neopustil akademickou půdu, aby skrze politiku modeloval svět. Místo toho se převážně věnoval bádání, publikování a přednášení na akademické půdě. Je pravdou, že vždy měl blízko k Demokratické straně Spojených států amerických, přičemž byl dokonce poradcem pro zahraniční politiku demokratického

¹ Data ohledně studia a univerzitních pozic převzata z tiskové zprávy Harvardovy univerzity, která vyšla po Huntingtonově smrti. Dostupné z http://www.wcfia.harvard.edu/sites/default/files/SPH_Press_Information.pdf

² Center for International Affairs, Harvard University.

³ John M. Olin Institute for Strategic Studies, Harvard University.

⁴ Harvard Academy for International and Area Studies.

⁵ <http://www.foreignpolicy.com/>

prezidentského kandidáta Huberta H. Humpreyho v jeho kampani v roce 1968. V letech 1977 až 1978 se zapojil ještě více do politického života. V tomto období byl členem Rady národní bezpečnosti v administrativě 39. prezidenta Spojených států amerických Jimmyho Cartera⁶. Zastával zde funkci poradce v otázkách bezpečnosti a plánování. Členem tohoto vládního orgánu se stal na doporučení jiného amerického politického filozofa a státníka Zbigniewa Brzezinského, který byl poradcem pro otázky národní bezpečnosti⁷ v době, kdy byl v prezidentské funkci Jimmy Carter. Právě budoucí americký prezident Carter s Brzezinským byli též členy elitistického politicko-ekonomického uskupení, nesoucí označení Trilaterální komise⁸, pro které Huntington vypracovával v polovině sedmdesátých let spolu se dvěma kolegy kritickou zprávu o stavu demokracie v šedesátých a na počátku sedmdesátých letech 20. století. Je velmi pravděpodobné, že tato spolupráce, dobrý vztah s Brzezinským a jeho doporučení později vynesla Huntingtonovi místo v administrativě prezidenta Cartera.

V letech 1986 až 1987 zastával Samuel Huntington funkci prezidenta Americké asociace politických věd⁹ a v roce 1992 získal prestižní Grawemeyerovu cenu v kategorii „zlepšování světového řádu“¹⁰, která je každým rokem udělována Louisvillskou univerzitou. V roce 1986 byl Huntington nominován do Národní akademie Spojených států amerických, ovšem členství nezískal, protože profesor matematiky Serge Lang napadl argumentaci, kterou Huntington používal pro některé závěry v knize *Political Order in Changing Societies*. Profesor Lang, který vyučoval na Yaleově univerzitě, zpochybnil způsob, kterým Huntington argumentoval ohledně stavu společnosti v Jihoafrické republice v šedesátých letech 20. století. Dle jeho názoru navozuje dojem vědeckosti, jež ve skutečnosti v textu chybí.¹¹ Kritika a následná debata se týkala především popisu stavu společnosti v Jihoafrické republice, kde v oné době byla aktuální politika apartheidu, tedy politika rasové segregace. Huntington tuto společnost identifikoval na své škále jako „spokojenou“¹². Svou argumentaci poté Serge Lang rozvinul v knize *Challenges*, kde „kauze Huntington“ věnoval poměrně obsáhlou pasáž. Na tomto místě je dobré zmínit, že sociální vědci byli zpravidla v této době Huntingtonovi oporou. Jeho zastánci napadali

⁶Demokratický kandidát, který vyhrál americké prezidentské volby v roce 1976. Porazil tehdy republikána Geralda Forda. Funkci zastával mezi roky 1977 a 1981. Následně jej vystřídal republikán Ronald Reagan.

⁷Tuto funkci zastával například i Walt W. Rostow, Henry Kissinger, Colin Powell či Condoleezza Rice.

⁸Oficiální webové stránky: <http://www.trilateral.org/>

⁹Oficiální webové stránky: <http://www.apsanet.org/>

¹⁰V anglickém jazyce: „Improving World Order“.

¹¹Více na: <http://www.guardian.co.uk/world/2009/jan/01/obituary-samuel-huntington>

¹²V anglickém jazyce: „satisfied“.

kritiku profesora Langa, která dle jejich názoru především odrážela negativní postoj vůči konzervativní politické filozofii [Johnson, Mansnerus 1987].

Aktuálnost některých Huntingtonových myšlenek dokládá Fareed Zakaria, jeden z jeho nejznámějších a nejvlivnějších studentů. Zakaria uvádí, že jeho analýza politického řádu měla bezprostřední a reálné upotřebení [Zakaria 2009]. Zakaria poukazuje na jednu z Huntingtonových analýz vývoje války ve Vietnamu. Předchůdce Jimmyho Cartera ve funkci prezidenta, demokrat Lyndon B. Johnson a jeho administrativa, požádali profesora Huntingtona, aby zhodnotil postup a vývoj probíhajícího válečného konfliktu, který je dnes běžně nazýván jako válka ve Vietnamu¹³. Huntington byl v letech 1966-1969 předsedou podvýboru pro otázky Vietnamu, což byla součást poradní skupiny, která se zabývala otázkami rozvoje jihovýchodní Asie. Poté, co si zajistil dostatek informací v letech 1967 a 1968, argumentoval ve smyslu odsouzení americké strategie v Jižním Vietnamu. Chybu viděl v tom, že vláda USA se pokoušela „kupovat“ si podporu lidí skrze pomoc a příslib rozvoje. Podle Huntingtona peníze či prostředky nebyly to nejpodstatnější. Ta část obyvatelstva Jižního Vietnamu, která odolávala vlivu komunistického Vietkongu, tak činila především proto, že byla součástí efektivně fungujících lokálních komunit, jež byly strukturovány zpravidla na náboženském nebo etnickém principu. Spojené státy americké se ovšem snažily přispět k vytvoření moderního vietnamského národa, zřejmě ve smyslu amerického ideálu. Z amerického pohledu se takové tradiční zdroje autority, které byly přítomny mezi vietnamským obyvatelstvem, jevily jako „zaostalé“, a proto nebyly podporovány, spíše naopak [Zakaria 2009].

Zakaria k tomuto příkladu připojuje myšlenku, že tato čtyřicet let stará analýza dobře popisuje nynější rozpaky z amerického vlivu v Afganistanu. Huntington se již v této době pozastavoval nad tím, co je zřejmé i dnes. V některých případech prudká změna, uměle řízený pokrok dle západních měřítek a rozbití tradičních autorit, což hlavně znamená větší míru politické participace, rychlejší ekonomický růst a zničení tradičních lokálních pout, vytváří ve skutečnosti více problémů, než jich řeší. Jinak řečeno, pokud se stát nachází v situaci, kdy se zvětšuje počet ekonomicky, politicky a sociálně aktivních občanů, avšak je zde nedostatek dostatečně vyspělých politických institucí, jako jsou politické strany, občanská sdružení nebo důvěryhodné trestní orgány, které jsou schopny požadavky

¹³Ozbrojený konflikt v letech 1964 – 1975, jenž probíhal především na území dnešního Vietnamu, avšak přesahoval i do území Kambodže a Laosu. USA a další země stály na straně Jižního Vietnamu, který se bránil obsazení vojsky komunistického Severního Vietnamu, který byl podporován státy bývalého východního bloku.

politicky aktivních mas usměrnit, je výsledkem větší nestabilita [Huntington 2006]. To je jedna ze základních Huntingtonových tezí o procesech společenské a politické modernizace, se kterou se můžeme setkat v jeho zásadním a dnes již klasickém díle *Political Order in Changing Societies* z roku 1968. Tato studie o politickém řádu a stabilitě v modernizujících se společnostech je v různých podobách aplikovatelná na analýzu dnešního světa.

Reakce na Huntingtona a jeho práce se různí. Lze najít velmi pozitivní, ale též silně negativní odezvy. To se týká především prací *Soldier and the State*, *Střet civilizací* a *Kam kráčíš, Ameriko?*. Mezi kontroverzní práce můžeme zařadit též stať z roku 1968, která nese název *Bases of Accommodation*. Článek, ze kterého mimochodem vychází uvedená Zakariova analogie Vietnamu a Afganistanu, se týkal strategie Spojených států ve Vietnamu. Autorovi zde bývá připisována snaha o legitimizaci bombardování Jižního Vietnamu. Kritika přicházela především z neustále se rozšiřujících řad odpůrců dlouhého a vyčerpávajícího konfliktu a od politických aktivistů, kteří odsuzovali agresivní a militaristickou strategii zahraniční politiky, která dle jejich názoru nebrala v potaz civilní obyvatelstvo a veřejné dobro. Byla to politika, která sledovala pouze svůj zájem za jakoukoli cenu. Příkladem může být například Noam Chomsky, který s Huntingtonem vedl nad tímto článkem v amerických mediích debatu¹⁴.

V některých případech mu bývá připisována silná angažovanost ve smyslu legitimizace politických rozhodnutí vlády USA. Je tedy dobré si uvědomit i jeho politickou aktivitu, především na konci šedesátých a v průběhu sedmdesátých let 20. století. Na druhé straně se Huntington velice často bránil snahám o různé reinterpretace svých prací v zájmu skupin, které byly právě u moci ve Spojených státech. Nejjasnějším příkladem je článek a následně kniha *Střet civilizací, boj kultur a proměna světového řádu*, protože myšlenky, které se týkaly islámské kultury, eventuálních agresivních tendencí a možného střetu odlišných civilizací, mohly dobře posloužit americké vládě v jejím boji za americkou hegemonii. Především po útocích 11. září 2001 k zahájení operace Trvalá svoboda¹⁵, která byla vlnkovou lodí americké války proti terorismu a zasáhla řadu kulturně odlišných regionů, přičemž o skutečných motivech této operace lze dlouze diskutovat a bylo o nich mnoho napsáno [Chomsky 2006, Juergensmeyer 2007, Klare 2005, Wallerstein 2005, 2008].

¹⁴ Podrobněji: *A Frustrating Task: Noam Chomsky debates with Samuel Huntington* [online]. Dostupné z <http://www.chomsky.info/debates/19700226.htm>

¹⁵ V anglickém jazyce: „Operation Enduring Freedom“.

Samuel P. Huntington vzbuzoval vždy rozporuplné reakce. Jeho články a odborné stati byly přijímány bouřlivě v řadách široké veřejnosti a samozřejmě i v akademických kruzích. Nelze mu ovšem upřít schopnost rozpoznat aktuální a podstatné společenské otázky, které se zpravidla týkaly hlubších historických, sociálních a kulturních fenoménů a podat je svým vlastním způsobem. Tento způsob argumentace a přemýšlení o světě, spolu s tradičně čtivým až žurnalistickým stylem psaní, se někomu zdá kontroverzní, někomu politicky angažovaný a někomu opodstatněný, jeho vize a koncepty nadčasové a v realitě společenského, politického a kulturního života ověřitelné. Významný americký žurnalista Robert David Kaplan popsal v roce 2001 Huntingtona jako reprezentanta „vymírajícího druhu“, jako někoho, kdo je kombinací „liberálních ideálů a hluboce konzervativního porozumění historii a zahraniční politice“, jako člověka, který se považuje za tradičního a staromódního demokrata [Kaplan 2001]. Kaplan ho představil jako někoho, kdo vždy ctí liberální ideály, avšak uvědomuje si, že takové ideály nemohou přežít bez moci, síly a energie. Samozřejmě, že tato moc potřebuje důkladnou a pečlivou údržbu. Samuel Phillips Huntington zemřel na Štědrý den roku 2008 a zanechal po sobě velmi rozsáhlé dílo, které čítá celkem devatenáct publikací¹⁶ a řadu odborných statí a článků.

Obrázek č. 1: Samuel P. Huntington, World Economic Forum, Davos, 25. January 2004¹⁷

¹⁶ Kompletní bibliografie v příloze č. 1.

¹⁷ Obrázek převzat z: <http://www.flickr.com/photos/15237218@N00/3142723130/>

3. Dílo a hlavní teorie

3.1. Počátek tvorby a první kontroverze

Samuel Huntington na sebe upoutal pozornost hned svou první knihou, která nese název *Soldier and the State* a byla poprvé vydána v roce 1957. Tato kniha, kterou Huntington napsal na konci padesátých let, jasně odráží situaci v americké společnosti, postavení Spojených států v rámci mezinárodních vztahů, reaguje na americkou zahraniční politiku a je ovlivněna mocenským soupeřením Spojených států a Sovětského svazu v prvním desetiletí studené války. Jak uvádí významný americký politolog Robert D. Putnam, dobové události měly jasný vliv na výběr oblasti, které v této době Huntington věnoval pozornost. Události jako studená válka, válka v Koreji a z části též snaha amerického prezidenta Harryho Trumana zvládat ambiciózního generála Douglase MacArthura, přivedly Huntingtonovu pozornost k otázkám vojenské politiky a vojensko-civilních vztahů [Putnam 1986: 839]. Putnam ovšem uvádí, že je chybou vidět v knize *Soldier and the State* pouhou obranu militarismu. Lépe je knihu vnímat jako legitimní starost o národní bezpečnost v době neočekávaného nárůstu americké moci v celosvětovém měřítku. Tomu odpovídá i skutečnost, že hlavním stimulem bylo odvolání generála MacArthura z funkce velitele jednotek OSN v roce 1951 na nátlak amerického prezidenta Harryho Trumana, což Huntington jasně identifikoval jako důsledek „neprofesionální“ neposlušnosti [Putnam 1986: 839]. Truman nesdílel MacArthurovu představu rozšíření Korejské války především do Číny a užití atomových zbraní. Jejich představy se začaly v roce 1951 vzdalovat do té míry, že „Truman musel – pokud nechtěl narušit soudržnost atlantické koalice – zbavit MacArthura vrchního velení na Dálném východě, neboť sebevědomý generál již otevřeně vystupoval proti zahraniční politice Washingtonu“ [Nálevka 2010: 58]. Zdá se tedy, že Putnam přesně vystihnul jeden z hlavních motivů, proč se Huntington zaměřil na oblast vojensko-civilních vztahů.

Studie *Soldier and the State* se zabývá především vztahem společnosti a jejích vojenských složek. Snaží se zde o nový pohled na vojensko-civilní¹⁸ vztahy a pokouší se vytvořit teoretický rámec pro jejich zkoumání v podmínkách americké liberální demokracie. To je podstatné, protože tento vztah je jedním z hlavních aspektů, které mají vliv nejen na národní bezpečnost, ale též na bezpečnostní a vojenskou politiku státu [Huntington 2000]. Huntington uvádí, že „národy, které selžou ve snaze rozvinout a správně vyvážit model

¹⁸ V anglickém jazyce: „civil-military relations“.

vojensko-civilních vztahů, zbytečně rozhazují vlastní zdroje a vystavují se nevypočitatelnému riziku“ [Huntington 2000: 2]. Poukazuje na fakt, že základní otázka, která se týkala tohoto vztahu v minulosti, byla, „který model občansko-vojenských vztahů je nejlépe slučitelný s hodnotami americké liberální demokracie“, avšak dnes je nahrazena novou otázkou, „který model vztahů bude nejlépe fungovat v otázkách obrany amerického národa“ [Huntington 2000: 2-3]. Je zde patrná snaha o pohled a zhodnocení vojenského povolání jako společenského a sociálního fenoménu. Autor se snaží najít základní principy a možná teoretická východiska, která by posloužila k možné regulaci a stabilizaci vztahů mezi civilními a vojenskými autoritami v občanské společnosti, založené na liberálních a demokratických principech. Při tom upozorňuje na fakt, že by neměla být narušena obranyschopnost země a národní bezpečnost.

Huntington čtenáře seznamuje s vývojem vojensko-civilních vztahů v průběhu 19. a 20. století. V období 1946 – 1955 jasně rozpoznává nebývalou úroveň vlivu vojenských profesionálů v americké společnosti¹⁹. Ačkoliv je to míra o poznání menší než v průběhu druhé světové války, tak i přes to se jedná o nevídaný stav v podmínkách, kdy nehovoříme o „totální válce“. O totální válce uvažoval například pruský generál Erich Ludendorff, který vycházel z klasických myšlenek generála von Clausewitze²⁰, avšak interpretoval je netradičně ve smyslu, že politika a válka jsou jedno a totéž a žádný mír neexistuje [Schulze 2003: 271-272]. Totální válka je tedy chápána jako syntéza politiky a války v jedno. Cílem je zničení všech protivníků. Užito je v tomto případě veškerých dostupných zdrojů, postupů a prostředků, přičemž mizí veškeré zábrany a omezení. Takový stav může být předpokladem pro totalitní diktaturu. Existuje pouze vítězství či absolutní záhuba, kdy není místo pro slabošství, kompromisy a ústupky nepříteli. „Vrchní velení armády má prý ale logicky spočívat v rukou vojáka, neboť pouze on dokáže národ zorganizovat tak, aby byl schopen vést válku totálně, totiž podle vojenských zásad.“ [Schulze 2003: 273]

V americké společnosti je v poválečném období jasně identifikovatelný trend, kdy profesionální vojenští důstojníci ve velké míře zaujímají civilní role ve vládě, průmyslu a politice. Současně rozvíjejí užší vztahy s civilními skupinami. To se projevuje především ve třech dimenzích. Za prvé jde o příliv vojenských důstojníků do vládních pozic na místa

¹⁹ O růstu role armády a moci jejích představitelů ve společnosti 20. století hovoří i Charles Wright Mills ve své práci *Mocenská elita* z roku 1956, kde mapuje vývoj elity v americké společnosti.

²⁰ Válka je dle Clausewitze pokračováním politiky jinými prostředky, z čehož plyne, že stát, který vede válku, musí sledovat své politické cíle, protože není možné, aby se válka stala samotným cílem a byla tedy vedena samoúčelně [Schulze 2003].

obvykle přidělovaná civilistům. Za druhé se jedná o úzké svazky mezi vojenskými a obchodními veliteli. Za třetí se tento trend projevuje v široce sdílené popularitě a prestiži jednotlivých vojenských osobností [Huntington 2000: 354-355]. Tento trend Huntington vysvětluje důrazným zapojením se Spojených států do světové politiky, což samo o sobě přispělo ke zvýšení vojenského vlivu. Též je to následek druhé světové války, protože armáda čerpá ze získaného vlivu a prestiže mezi roky 1940 – 1945. Důvodem je fakt, že byla hlavním činitelem ve válce proti nacismu a fašismu a zasloužila se tak velkou měrou o vytoužený mír.

Na druhé straně, ač si byl Huntington očividně vědom nárůstu vojenského vlivu ve společnosti v poválečném období, sám na něj upozornil a nepovažoval ho za běžný, tak se bránil a nesouhlasil s „přehnaným“ antimilitaristickým přístupem, který se v poválečných letech začal dostávat stále více do popředí. Reprezentovala jej například stať předního amerického politologa a zakladatele moderního oboru komunikací Harolda Lasswella, jež nese název *Garrison State*²¹. Ta byla otištěna magazínem *American Journal of Sociology* v lednu roku 1941, tedy ještě téměř rok před japonským útokem na americký přístav Pearl Harbor a faktickým zapojením se Spojených států do druhé světové války a několik let před bipolárním rozdělením světa studenou válkou. Nutno podotknout, že tuto teorii vojenského státu Lasswell rozvinul již v roce 1937 jako interpretaci konfliktu Číny a Japonska, tedy druhé čínsko-japonské války, jež nakonec probíhala v letech 1937 – 1945. Podstatné je, že v počátcích tohoto konfliktu je jasně patrný rozvoj ve směru vojenského letectví a jeho užití k boji, což dle Lasswella může vést k socializaci násilí jako základní charakteristice moderního násilí. Lasswell reflektoval změny ve vojenském letectví, ale měl na mysli obecný pokrok v technologiích vojenství, které přinesou možnost navození situace permanentního strachu. Idea vojenského státu byla autorem více propracována a následně zpopularizována během druhé světové války a po ní, kdy se stala dominantní, široce přijímanou a medializovanou teorií vojensko-civilních vztahů [Huntington 2000: 346-350].

Lasswell se v tomto článku snaží upozornit a zvážit možnost, že se světová politika a společnost pohybuje směrem ke světu „vojenských států“, kde jsou odborníci na násilí nejmocnější skupinou ve společnosti [Lasswell 1941]. Budoucí vývoj a obraz vojenského státu, který Lasswell ve svém textu představuje, není nevyhnutelný. Jedná se pouze o

²¹ Přeložit do českého jazyka lze jako „vojenský stát“.

možnou alternativu budoucího vývoje. Vývojový trend směřující k širokému rozvinutí vojenského státu předpokládá, že dominovat již nebudou odborníci na vyjednávání (obchodníci), ale směřujeme k nadřazenosti vojáků. Vojáci představují odborníky na násilí a je „velmi pravděpodobné, že vládnoucí elity vojenského státu si osvojí valnou většinu dovedností, které jsme si zvykli považovat za součást moderního civilního řízení státu“ [Lasswell 1941: 455-456]. Lasswell jasně reflektuje tehdejší situaci lidstva a společnosti. Připomíná, že nedlouho po konci první světové války započal již druhý ozbrojený konflikt globálních rozměrů v krátké době. Jasně postřehnutelný je jeho pesimismus a obava z budoucího směřování lidstva a uspořádání společnosti, protože vzhledem k válečným událostem poslední doby, neustále vzrůstá vliv a pozice armády a jejích představitelů.

Huntington teorii o vojenském státě odmítá a vidí v ní pokus, jak se vyrovnat s vleklou válečnou krizí. V tezi o splynutí politiky a armády zase vidí pokus o regulaci rostoucí vojenské síly a jejího vlivu. Lasswellova teorie pak symbolizuje pesimismus a beznaděj, ve kterém se liberálové ocitli v okamžiku, kdy začali uvažovat o světě po druhé světové válce [Huntington 2000: 350]. Zajímavé dle Huntingtona je, že v liberalismu lze sice nalézt mnoho pacifistických tendencí, avšak pro liberála není problém podpořit válku vedenou pro liberální ideály. Válka jako nástroj národní politiky je nemorální, ale válka na podporu univerzalistických principů liberalismu, jako jsou spravedlnost a svoboda, nemorální není [Huntington 2000: 90]. Tento přístup Huntington kritizuje celou svou akademickou kariéru a tato kritika se prolíná prakticky celým jeho dílem již od knihy *Soldier and the State* až po *Střet civilizací*. Střet liberalismu a vojenské etiky je identifikován jako zásadní problém ve vojensko-civilních vztazích²². Liberalismus jako dominantní ideologie v americké společnosti odporuje vojenským institucím a především vojenské etice, která má blíže ke konzervatismu a zdůrazňuje nadřazenost společnosti nad jednotlivcem, důležitost řádu, hierarchie a specializace. Liberalismus, který zdůrazňuje práva a morální hodnotu jednotlivce, naopak oponuje veškerým politickým, ekonomickým a sociálním omezením individuální svobody. Zásadní otázkou je, jak si je liberální společnost schopna zajistit vojenskou ochranu, což zahrnuje stálé udržování profesionálních vojenských sil a institucí, které jsou v zásadním rozporu s liberalismem a jeho hodnotami [Huntington 2000: 346].

V teoretické rovině shledává Huntington tři možnosti, jak by bylo možné snížit pnutí mezi vojenským a civilním sektorem ve společnosti [Huntington 2000: 345-347]. Za prvé je

²² Vztahem liberalismu, potřebám národní bezpečnosti a obranou americké společnosti se zabývá i Zbigniew Brzezinski ve své knize *Volba: Globální nadvláda nebo vedení*, která vyšla v českém překladu roku 2004.

napětí možno uvolnit návratem ke stavu vojensko-civilních vztahů před rokem 1940. To znamená značné snížení armádních stavů, izolaci armádních institucí a snížení vojenského vlivu na zanedbatelnou hodnotu. Prosazování této cesty povede k prosazení čistě liberálních hodnot na úkor národní bezpečnosti. Druhou možností je přijmout zvyšování vojenské autority a vlivu, ale trvat na tom, že se armádní velitelé vzdají svého profesionálního náhledu a vojenské instituce budou reformovány v liberálním duchu. Toto obětování tradičního armádního konservatismu v zájmu amerického liberalismu může v dlouhém období znamenat sníženou efektivitu fungování ozbrojených sil. Třetí a nejobtížněji proveditelnou možností pro snížení napětí ve vojensko-civilních vztazích je, že americká společnost se bude snažit přijmout a porozumět armádnímu hledisku a potřebám vojenského sektoru. To by přirozeně obnášelo poměrně zásadní změny v americké liberální etice. Tato cesta se jeví jako nejtěžší, ovšem řešení z ní vzniklé jako nejstálější. Huntington uvádí, že se americké vojensko-civilní vztahy nevydaly výlučně ani jednou cestou. Napětí mezi konzervativní armádní perspektivou, liberálními společenskými hodnotami a zvyšující se vojenskou silou se zdají být z velké části nevyřešeny. V praxi jsou ovšem patrné tendence spíše k prvním dvěma možnostem, tedy k extirpaci či proměně armádních hodnot a institucí [Huntington 2000: 346].

Samuel Huntington v tomto případě reflektuje měnící se situaci v oblasti vojensko-civilních vztahů v době mezi dvěma válkami a následně v prostředí studené války. Dle jeho názoru je třeba přehodnotit teorii o těchto vztazích a aktualizovat ji vzhledem k potřebám, které vyvstaly po konci druhé světové války. Apeluje především na hledisko národní bezpečnosti a zajištění ochrany pro členy americké společnosti. Nebezpečím je přirozeně napětí mezi dvěma velmocemi. Poukazuje na fakt, že jak pokračuje studená válka, tak bezpečnost Spojených států závisí na schopnosti vytvořit takové intelektuální prostředí, které je příznivé k instituci vojenského profesionalismu a k dosažení objektivní vojenské kontroly [Huntington 2000: 457].

Efektivně fungující systém civilní kontroly armádních složek má podle Huntington přirozeně vliv na politickou stabilitu daného státu [Huntington 2006: 1]. Objektivní vojenská kontrola vychází z předpokladu, že bude ve společnosti uznána autonomie vojenskému povolání a profesionalismu, přičemž sféra politiky je mimo vojenské kompetence a angažovanost vojenských důstojníků vede k narušení jejich profesionalismu. Boj je tak povoláním vojáků a armáda má sloužit legitimně zvolené vládě, která politicky rozhoduje o jejím použití. „Posilování vojenského profesionalismu nejvíce napomůže

demokratické kontrole a civilnímu řízení ozbrojených sil, protože profesionální armáda bude nástrojem každé legitimní státní moci, aniž by si činila nárok účastnit se politických rozhodovacích procesů, čímž se dosáhne její politické neutralizace a sterilizace.“ [Kříž 2002] Nicméně tato ideální koncepte je dle Kříže již vyvrácena, protože v praxi se vojenští profesionálové v politice angažují, jsou politicky aktivní a rozhodně vědomí profesionalismu z nich nečiní nestranné a pasivní. Tento přístup se zdá jako nerealistický, empiricky nepodložený a Huntingtonova koncepce objektivní kontroly se v této podobě jeví jako vyvrácená [Kříž 2002].

Huntington se k tématu armády vyjadřuje i v dalších pracích. Pro nás jsou podstatné především poznámky ke vztahu armády a modernizace v knize *Political Order in Changing Societies*, kde autor hovoří o funkci armády v modernizačních proměnách méně rozvinutých společností. Důležitý je pojem pretoriánské společnosti jako protikladu občanské společnosti. Pretoriánské společnosti nejsou sice systémy, které lze nazvat jako vojenské, ale v těchto případech je neustále přítomno nebezpečí vstupu ozbrojených sil do politiky [Huntington 2006, Říchová 2006].

Úvahy a možná řešení vztahu armády, společnosti a demokratizace v zemích, které byly součástí procesů demokratizace v tzv. třetí demokratizační vlně, předkládá autor ve studii *Třetí vlna*, která pojednává o přechodech od autoritářských k demokratickým režimům v poslední třetině 20. století. Podstatné je, že armádu Huntington vždy identifikuje jako jeden ze základních pilířů společnosti. Vidí v ozbrojených složkách důležitého aktéra v procesech změn a vždy zdůrazňuje potřebu efektivního systému jejich řízení. Pokud se jedná o vztah armády a civilního sektoru v procesech demokratické tranzice, tak je tento vztah závislý na typu autoritářského režimu, jenž předcházel demokratizaci, tudíž na postoji armády ke změnám, na rozsahu armádní moci a pravomocí v předešlém režimu a směru demokratického procesu [Huntington 2008].

Z hlediska nově ustanovených vlád a jejich vztahu k armádě v letech 1974 - 1990 v demokratizujících se zemích, bylo několik klíčových bodů, které se ukázaly z hlediska stability budoucího režimu zásadními [Huntington 2008: 225-244]. V mnoha případech bylo předpokladem odolat snahám vojenských kruhů o převrat a postupně snižovat četnost těchto pokusů. Následně bylo nutné omezit politický vliv armády a armádních důstojníků, stejně jako nevojenské aktivity ozbrojených složek. V neposlední řadě Huntington opět zmiňuje podporu profesionalismu, přičemž armádní instituce si pochopitelně vytváří

osobitě soustavy hodnot, názorů, postojů a postupů. „V profesionalizovaných armádních strukturách se obvykle blíží konzervativnímu vojenskému světonázoru, jenž si uvědomuje, že funkce ozbrojených sil jsou omezené a nijak nevylučují civilní kontrolu armády.“ [Huntington 2008: 235] Tento předpokládaný fakt ovšem odporoval především realitě autoritářských systémů, kde armáda často zastávala silně zpolitizované postoje, což bylo třeba v nově ustanovených demokratických systémech odbourat.

3.1.1. Kritika Soldier and the State

Některé myšlenky, které Huntington ve studii *Soldier and The State* uvedl, nebyly přijaty příliš pozitivně. Studie byla kritizována za oslavu militarismu a militaristických režimů. Z liberálních táborů byla slyšet kritika konzervativního způsobu nahlížení na armádu a její vztah ke společnosti. Například v Německu narozený a ve Spojených státech etablovaný sociolog Amitai Etzioni v eseji, ve které Huntingtona velmi ostře kritizuje a charakterizuje jeho práce jako „teorie strachu“, napsal, že v knize *The Soldier and the State* autor „otevřeně vyzdvihuje militaristické, autoritářské a homogenní režimy nad režimy demokratické a pluralitní“ [Etzioni 2005: 484]. Hlavní myšlenka celého díla, kterou zřejmě bylo střízlivé zjištění, že národní bezpečnost a masivní obrana Spojených států závisí na správném pochopení a změně přístupu k armádním potřebám ze strany amerického liberalismu, zůstala upozaděna. Nehledě na poznatky, které se týkaly redefinice vztahů a vhodné dělby funkcí mezi politické vůdce a profesionální armádu. Takovou dělbu funkcí, která bude přizpůsobená podmínkám a hodnotám americké společnosti, globální bezpečností situaci a potřebám armády. Hodnocení této práce se přirozeně různila [srov. Martineau 1957, Wahlke 1958, Putnam 1986]. Hlavním tématem práce tedy pravděpodobně nebyla obrana nebo oslava militarismu, ale snaha o analýzu a vhled do vztahu armády a společnosti.

Na druhé straně Huntington očividně považuje za nutné pro Spojené státy, aby měly silnou armádu, která by zajistila přijatelnou míru národní bezpečnosti. Důležité především je, aby její řízení bylo efektivní a fungující. Z textu je též patrný postoj k tehdejší kapitalistické liberální společnosti a ke konzervativním hodnotám americké armády a konzervatismu obecně. Huntington hovoří o konzervativním realismu, který vychází z armádní etiky. Tato etika je pesimistická, kolektivistická, historicky zatížená, silová, nacionalistická, militaristická i pacifistická a zdůrazňuje konstantnost, iracionalitu, slabost a přítomnost zla v lidské přirozenosti. Klade důraz na primát společnosti nad individuem, apeluje na

význam a potřebu řádu, hierarchie, dělbu funkcí a považuje za důležitou kontinuitu a historii [Huntington 2000: 59-79]. Válka je nástrojem politiky, kde armáda slouží vládě či politikům, a proto je civilní řízení nezbytné pro vojenský profesionalismus [Huntington 2000: 79]. Podstatné je, že konzervativní realismus uznává národní státy jako nejvyšší formu politické organizace, připouští možnost konfliktů mezi těmito národními státy a dává důraz na národní bezpečnost skrze tvorbu a udržování silné a schopné armády. Je patrné, že se Huntington, v době po druhé světové válce a za přirostující se studené války, snaží nepodcenit možnost vzniku konfliktů a ohrožení národní bezpečnosti. V čase, ve kterém neustále narůstá vlivu Spojených států. Ty se stávají hlavním bojovníkem a garantem demokracie prosazované skrze doktrínu „zadržování komunismu“. Přirozeně je to i doba, kdy Spojené státy mohou takto formulovat a jednostranně prosazovat vlastní zájmy, což se také ve velké míře děje. Ve značné části akademické obce ovšem nebylo v této době přípustné jakýmkoli způsobem glorifikovat součásti, techniky a přístup militaristických režimů nebo využívat militarismu jako inspirace.

Huntingtonův přístup velmi dobře reprezentuje jeho známý příměr. Porovnává typickou familiární americkou vesnici Highland Falls, která leží ve státě New York v oblasti Orange County a severně od ní ležící „chloubu“ americké armády, kterou je vojenská akademie ve West Pointu [Huntington 2000: 464-466]. Akademie ve West Pointu ztělesňuje armádní ideál v jeho nejlepším světle, přičemž oddanost, smysl pro povinnost, čest, sebekázeň a obětavost představují nejzákladnější armádní hodnoty. Naproti tomu Highland Falls představuje okázalý individualismus, který postrádá společnou jednotu, účel a ochotu podřídit se celku. Armádní hodnoty představují přesně to, co Spojené státy nejvíce postrádají a potřebují. „Ještě dnes se Amerika může naučit více od West Pointu než West Point od Ameriky.“ [Huntington 2000: 466]

Kritické přijetí díla *Soldier and the State* nakonec vedlo k odchodu Samuela P. Huntingtona z Harvardu, kde pro něho v tomto okamžiku nebylo místo. Problémem se staly jisté pasáže v tomto díle, kde lze identifikovat pozitivní přístup k autoritářským režimům a zalíbení v pruském militarismu. Huntington v těchto místech hodnotí pozitivně přínos pruského modelu vojensko-civilních vztahů, na kterém oceňuje tvorbu sboru profesionálních důstojníků a přístup k profesionalizaci ve vojenství „Vznikl tak nový typ důstojníka, který již nebyl amatérem z řad šlechty, ani mezinárodním žoldákem, ale vojenským specialistou, jenž pocházel z dané země a svou kariéru spojil s národní armádou“. [Kilias 2009: 50] Hovoří o tom, že tento přístup vykazuje nejvznešenější a

nejlepší elementy západní civilizace, protože tato reforma vnesla do těchto vztahů ideál integrity, služby, kompetence, oddanosti a loajálnosti, což poukazuje na směřování k rozumu, realismu a míru [Huntington 2000: 122-123]. Jasně deklaruje, že následné užití tohoto nástroje a systému k válečné agresi je přirozeně nežádoucí a odsouzeníhodné. Hodnotí tak pouze nástroj a nikoli militarismus a agresi Pruska.

Zmíněné zalíbení v militaristických a autoritářských režimech rozlítlo Carla Joachima Friedricha²³, což byl přední politolog na Harvardově univerzitě a široce uznávaný badatel v poválečné americké politologii. Friedrich byl jedním z nejvlivnějších představitelů konceptu totalitarismu a zřejmě v kontextu nedávných událostí, kdy totalitní a autoritářské režimy doslova zdevastovaly lidstvo, ostře vystoupil proti setrvání Huntingtona na Harvardu. Ten s pocitem nepochopení, přijal v roce 1958 nabídku Kolumbijské univerzity, kde následně strávil další čtyři roky, než se opět a natrvalo vrátil na Harvard.

3.2. Komparativní analýza politických systémů USA a SSSR

V dalším období se Huntington zaměřil především na koncepty americké národní bezpečnosti a mechanismy tvorby obranné politiky Spojených států v knize z roku 1961, která nese název *The Common Defense: Strategic Programs in National Politics*. V roce 1964 se pokusil spolu s Brzezinskim analyzovat a porovnat politické systémy Spojených států a Sovětského svazu, jejich dynamiku a ideologické předpoklady v práci *Political Power USA/SSSR*. Autoři se zde vyjadřují k možnostem konvergence a evoluce obou zmíněných systémů. Tyto práce jsou z velké části zatíženy situací přiosťující se studené války a též často nepřesnými informacemi a představami amerických politologů ohledně politiky v komunistickém bloku. Je to poměrně příznačné, že autoři jako Huntington, Brzezinski a mnoho dalších, kteří se věnovali politickým systémům v době studené války²⁴ a zaměřovali se na tuto problematiku i skrze teorie modernizace, konvergence či demokratizace, nebyli později schopni předpovědět kolaps sovětského bloku. Navíc Huntington se v pozdějších pracích často snaží predikovat možné alternativní scénáře budoucího vývoje. Metoda scénářů je dobře patrná například ve *Sřetu civilizací* nebo

²³ Především studie *The Unique Character in Totalitarian Society* z roku 1954 a práce *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* z roku 1956, kterou vypracoval spolu se svým studentem Zbigniewem Brzezinským, patří k předním dílům týkajících se konceptu totalitarismu. Mezi jeho žáky patřili někteří pozdější vlivní političtí filozofové jako například Judith N. Shklar, Zbigniew Brzezinski či Benjamin Barber.

²⁴ Možné označit je za sovětology.

v knize *Kam kráčíš, Ameriko?*. Samozřejmě, že v roce 1964 bylo na predikci kolapsu sovětského bloku ještě brzy, ale tato poznámka se pojí i k pozdějším Huntingtonovým dílům.

Je pravdou, že někteří jiní autoři sice uvedli kolaps jako reálnou alternativu a zpravidla přestali v sedmdesátých letech hodnotit sovětský blok jako efektivní, zlepšující vlastní výkon a psali o „pouhém přežití“, ale jen výjimečně predikovali jeho zhroucení [Holubec 2004]. Ostatně tuto neschopnost sociálních věd předpovědět úpadek komunistického bloku dobře zachytil Mark Almond, který je docentem moderních dějin na Oxfordské univerzitě. Ten napsal esej s názvem *Rok 1989 bez Gorbačova*, ve které poukázal na fakt, že „žádná velká moderní událost nebyla odborníky předpovídána méně, než pád berlínské zdi v roce 1989 nebo definitivní stažení rudé vlajky z Kremlu v roce 1991“ [Almond 2001: 283].

Autoři v hlavní tezi studie o politických systémech dvou velmocí v době studené války, která ve svých závěrech jasně posiluje existující bipolaritu, predikují do budoucna trvající odlišnosti a další evoluci obou systémů. Rozhodně nedávají velkou naději k jejich konvergenci. Huntington s Brzezinskim shledávají, že americký a sovětský politický model se navzájem sice liší a oba disponují silnými i slabými stránkami, nicméně ve svém snažení jsou úspěšné, a proto nelze očekávat zásadní změnu jejich směřování [Brzezinski, Huntington 1964: 409-436]. V knize *Political Order in Changing Societies* Huntington tezi o úspěšnosti obou politických systémů rozvíjí, když je oba hodnotí skrze měřítko schopnosti vládnout jako úspěšné. Hovoří o tom, že forma vlády a politické systémy ve Spojených státech a Sovětském svazu jsou sice rozličné, avšak podstatné je, že v obou státech vlády skutečně vládnou, což je spojeno s mírou rozvoje politických institucí, které jsou zde silné, soudržné a přizpůsobivé [Huntington 2006: 1]. Konvergence je představitelná pouze v případě drastické změny ve směřování alespoň jednoho z nich. Změna je sice vlastní každému politickému systému, ale změny v těchto systémech, které jsou zde oba představeny jako zdravé a fungující, mají spíše podobu kontinuálních a pozvolných změn odrážející minulý vývoj, který je ovšem značně odlišný a vychází z různých ideologických předpokladů. Shodují se tedy na tom, že v budoucnosti se zřejmě setkáme s dalším rozvojem amerického i sovětského modelu, avšak jejich konvergence je krajně nepravděpodobná. Ani v jednom případě totiž nelze identifikovat tendence, které by směřovaly k výrazným změnám ve vztazích politického systému a společnosti, ani není možné rozpoznat podobnosti v modelech minulého vývoje [Brzezinski, Huntington 1964: 436].

Je dobré připomenout, že tématu sblížení západního kapitalistického a východního socialistického modelu se věnovala teorie konvergence, se kterou se můžeme setkat především v šedesátých a sedmdesátých letech. Tato teorie vycházela z jednoduché logiky, že oba systémy jsou, přes své neoddiskutovatelné rozdílnosti, pouhé formy moderní průmyslové společnosti. V budoucnu lze očekávat jejich budoucí sblížení, které může vyústit ve splynutí. Budoucí systém by tak v sobě spojoval prvky socialismu i kapitalismu. Možné sblížení obou systémů, přeneseně ilustrováno jako konvergence západního a východního bloku, mělo být patrné ve všech sektorech společnosti. Změny tedy měly nastat nejen v oblasti politické, ale i ve sféře ekonomické a společenské [Sosnová 2007: 241]. Mezi přední teoretiky tohoto směru můžeme zařadit především Johna Kennetha Galbraitha, Walta Whitmana Rostowa a Raymonda Arona.

3.3. Teorie modernizace

Modernizace je jedním z konceptů sociálních věd, který reflektuje sociální změnu, přičemž „změna představuje problém pro sociální vědu“ a sociologové často zmiňují nedostatek vědění spojeného se sociální změnou [Huntington 1971: 283]. Samuel P. Huntington v práci *The Change To Change* z roku 1971, ve které se věnuje sociální změně a teorii modernizace jako procesu překonání dichotomie mezi moderním a tradičním, shrnuje hlavní obecné charakteristiky procesu modernizace. Na těchto attributech se zpravidla badatelé ve vlastních teoriích do této doby shodli a implicitně či explicitně je ve svých pracích uváděli. Modernizace je, z hlediska základních kategorií tohoto výčtu, revoluční, komplexní, systémový, globální, zdlouhavý, postupný, homogenizující, nezvratný a progresivní proces [Huntington 1971: 288-290]. Tyto charakteristiky se později měly stát objektem kritiky z řad sociálních i politických vědců.

Nejprve se ovšem zaměříme na samotnou ideu modernizace, protože je třeba správně odlišit jednotlivé významy, které se v průběhu studia ustanovily. Polský sociolog Piotr Sztompka poukazuje ve své práci *The Sociology of Social Change* na tři základní varianty významu pojmu modernizace a teorií, které se k tomuto významu pojí [Sztompka 129-141].

První, nejzákladnější a nejobecnější význam tohoto pojmu představuje synonymum k postupné sociální změně, kdy společnost směřuje vpřed na určité široce přijímané škále

pokroku. Jedná se o nejobecnější význam, který není příliš specifický a lze jej užít na všechna historická období.

Druhý význam tohoto spojení je již historicky specifičtější a je spojen s ideou modernity, která představuje soubor přeměn v sociální, ekonomické, politické, kulturní a duševní oblasti projevující se od šestnáctého století na Západě a zahrnující procesy industrializace, urbanizace, racionalizace, byrokratizace, demokratizace, nadvládu rozumu, převahu individualismu, kapitalismu a ustanovení národního státu [Sztompka 1993: 129]. Modernizace v tomto smyslu znamená proces směřující k dosažení modernity jako určitého institucionálního, organizačního a životního rámce. Teorie modernity tak popisovaly proces, kterým tradiční společnosti procházely na cestě ke společnosti kvalitativně vyšší, charakterizované právě v pojmech modernity. Těmito teoriemi a abstraktními systémy se již klasičtí sociologové 19. století, včetně Comta, Marxe, Webera a Durkheima, snažili „jednak objasnit povahu moderní společnosti v protikladu k tradičním společnostem, jednak pojmenovat síly, které stály u vzniku modernity, a také popsat procesy, skrze které se tato nová a zcela ojedinělá fáze v lidských dějinách zformovala“ [Keller 2007: 18].

Třetí význam, který se týká ideje modernizace, je zřejmě nejvíce specifický a odkazuje na zaostalé a méně rozvinuté společnosti. Snaží se zachytit a popsat jejich snahy o dosažení nejrozvinutějších společností v rámci globální společnosti v daném historickém období [Sztompka 1993: 129-130]. Tento myšlenkový koncept, nazýván jako teorie modernizace, byl vlivný především v padesátých a šedesátých letech 20. století. Mezi nejvlivnější autory těchto teorií patřili Neil Smelser, Daniel Lerner, Talcott Parsons, David Apter a Marion Levy. O tomto období hovoří český sociolog Jan Keller jako o období první vlny modernizačních teorií. Tyto teorie svým datováním spadají do počáteční fáze studené války, která byla sice dominantní charakteristikou dané doby, ale nikoli jedinou. Je třeba si uvědomit, že to byla doba turbulentní dekolonizace a emancipačních procesů v koloniích a závislých státech, doba postupující globalizace hospodářských systémů, technologického a vědeckého pokroku a v neposlední řadě to byl čas společenských a kulturních změn [Nálevka 2010: 10]. „Hlavním paradigmatem sociálních věd ve zmíněných historických a geografických podmínkách byly v padesátých letech ‚teorie rozvoje či modernizace‘, tedy představy, že jestli se třetí svět vydá stejnou cestou jako svět první, snad jen zbavenou hrůz první poloviny 20. století, čeká ho v brzké době podobný dynamický vývoj, jaký zažil

Západ v 19. století a výsledkem bude z geografického hlediska v zásadě rovnostářský svět.“ [Holubec 2009: 18]

Podstatné pro tuto vlnu modernizačních teorií je fakt, že si v této době teoretici modernizace ve velké většině mysleli, že pozitivní změny směrem k modernitě se v různých dimenzích či sektorech společnosti dějí závisle na sobě. Ekonomický rozvoj, změny v sociální struktuře, urbanizace, vzrůstající dostupnost a kvalita vzdělání, hodnotové posuny směrem k větší empatii a toleranci, racionalizace, sekularizace a rozvoj demokratických politických institucí byly nazírány jako procesy interdependentní, které se vzájemně podmiňují a umocňují. Ekonomický rozvoj měl být hnací silou pro rozvoj vzdělání, což dále mělo vést k hodnotovým posunům ve společnosti, které měly vést k prosazení moderního demokratického systému a tak dále [Fukuyama in Huntington 2006: xii].

Problém interdependence nebyl jediný, se kterým se první vlna modernizačních teorií potýkala. Mezi hlavní problematické body lze zařadit vágní vymezení vlastního pojmu modernizace, nejasnost nebo absenci adekvátního vysvětlení přechodu od předindustriální k moderní společnosti (v duchu dichotomie tradiční a moderní), ztotožňování modernizace s westernizací a homogenizací cest k modernitě, kdy tradiční a různorodé společnosti mají předepsanou jedinou možnou cestu s jednotným vyústěním [Keller 2007: 28-33]. Samotná problematika prvotního statického rozlišení moderního a tradičního, ze které teorie modernizace vycházela, skýtala celou řadu problematických bodů. „Nejen, že moderní společnosti zahrnují mnoho tradičních prvků, ale tradiční společnosti mají často mnoho univerzalistických, na úspěch orientovaných a byrokratických rysů, které jsou normálně chápány jako moderní.“ [Huntington 1971: 298] Navíc je třeba si uvědomit, že například i předpoklad modernizace jako homogenizace společností, či alespoň jako představa síly vedoucí k jejich konvergenci, nemusí být správný, protože tento proces může naopak zesilovat charakteristické a význačné rysy jednotlivých společností, což nepovede k jejich sblížení, ale naopak k rozšiřování rozdílností [Huntington 1971: 293-298].

Následně v sedmdesátých a na počátku osmdesátých let pod vlnou drtivé kritiky a reálné světové a mezinárodní situace postupně vliv těchto teorií upadal. To vedlo téměř k jejich zániku. „Jak se ukázalo, jejich nivelizující logiku bylo těžké smířit s historickými fakty a zkušenostmi.“ [Arnason 2010: 106] Ovšem na konci osmdesátých let můžeme hovořit o renesanci modernizačních teorií a jejich druhé vlně. Opět se dostávají do popředí, avšak v

již pozměněné podobě, kde absentuje „relativní jednoduchost vlny první“ a navíc rozeznáváme dva myšlenkové proudy, které se od sebe liší v pohledu na modernitu [Keller 2007: 34]. Dle Kellera znovu vznikají jednorozměrné teorie modernizace, které v podstatě navazují na první vlnu modernizačních teorií a v lehce pozměněné podobě, pod vlivem neoevolucionismu Talcotta Parsonse, hlásají zemím zaniknuvšího sovětského bloku doporučení v podobném duchu, jako před lety odmítnuté teorie první vlny doporučovaly nerozvinutým zemím chudého jihu.

Jako odpověď a znamení nesouhlasu s jednorozměrnými teoriemi modernizace a v reakci na narůstající sociální, politické, hospodářské a ekologické problémy společnosti, vznikají tzv. emancipační teorie modernizace. Kritizují návrat k již zavrženým receptům řešení problémů z první vlny a napadají jejich nedostatečnost a přílišné zjednodušování [Keller 2007: 34-44]. Mezi přední představitele emancipačních teorií patří bezpochyby Ulrich Beck s konceptem reflexivní modernity a Zygmunt Bauman s pojetím pevné a tekuté modernity.

Jelikož práce Huntingtona se týkají především kritiky první vlny modernizačních teorií, tak je třeba připomenout, že kritika modernizačních teorií má více podob. Již v průběhu první vlny těchto teorií se setkáváme s teorií závislosti²⁵, která se vytváří jako protipól k myšlenkám jednorozměrných modernizačních teorií. V šedesátých letech reprezentovala jednorozměrné modernizační teorie práce ekonoma Waltera W. Rostowa *Stages of Economic Growth: A non-communist Manifesto* z roku 1960. Tato práce představovala v zásadě reprezentativní manifest tehdejších modernizačních teorií [Holubec 2009: 18]. Právě proti těmto myšlenkám se vymezovala teorie závislosti.

Základní poznání plynoucí z teorie závislosti je poměrně jednoduché. Podle zastánců této teorie využívají bohaté a rozvinuté země své postavení ke stálému obohacování se na úkor méně rozvinutých a chudých zemí. Dochází k vykořisťování jednoho regionu jiným, což je dáno především závislostí chudých zemí na technologiích a kapitálu, který jim poskytují země bohaté. Teorie má kořeny v padesátých letech, kdy vycházela především ze situace v Latinské Americe. K jejím kořenům se pojí jméno brazilského ekonoma Raúla Prebische. V tomto období teorie kritizovala vztah zemí Latinské Ameriky a Spojených států. Reagovala na uměle udržovanou zaostalost těchto zemí v souvislosti s prosperitou USA, kdy tyto země sloužily jako levné zdroje potravin a surovina právě pro Spojené státy

²⁵ V anglickém jazyce: „dependency theory“.

[Keller 2007: 33]. Důležité je, že to byl Prebisch, kdo zavedl koncept periferie a jádra, který se posléze stal, spolu s dalšími základními zjištěními teorie závislosti, základem pro autory sedmdesátých let, kteří přišli s koncepcí světového systému. Byli to Andre Gunder Frank, Janet Abu-Lughodová, Christopher Chase-Dunn a v neposlední řadě významný americký představitel historické sociologie Immanuel Wallerstein, kteří teze o světovém systému, jeho charakteristice, dynamice a omezeních rozvinuli do podoby zásadní kritické teorie. Tento koncept poukazuje na nemožnost rovnoměrné modernizace ve smyslu jejího geografického rozšíření. To je dáno především vykořisťováním zaostalých a rozvojových zemí chudého jihu, kterým země bohatého severu odčerpávají jimi vyprodukovanou „nadhodnotu“. Prosperita jedněch tak brání v rozvoji druhých.

Otázkám modernizace se v šedesátých letech začal věnovat i Huntington, který se zaměřil především na problematiku politické modernizace a jejího propojení s ostatními dimenzemi, které jsou podstatné v procesu rozvoje. Především dva jeho příspěvky k teorii modernizace lze označit za důležité a přínosné. V první řadě se jedná o dnes již klasické dílo *Political Order in Changing Societies* z roku 1968 a dále o stať *The Change to Change*, která vyšla v časopise *Comparative Politics* v roce 1971. Knize *Political Order in Changing Societies* předcházela řada článků v odborných časopisech a sbornících. Tím základním je zřejmě článek *Political Development and Political Decay* z roku 1965. K modernizaci se pak Huntington vyjádřil ještě v devadesátých letech ve své nejslavnější knize *Střet civilizací*, kde se zabývá způsoby reakce nezápadních společností na snahy o jejich pozápádnění a modernizaci.

3.3.1. Kritika první vlny modernizačních teorií

Teorie modernizace zažívá těžké časy od poloviny šedesátých let. Již v této době se ocitá pod silnou kritikou. V empirické oblasti kritika vychází z historických faktů a zkušeností, které jsou v rozporu s tezemi teoretiků. V teoretické oblasti jsou kritizovány neobhajitelné a neudržitelné předpoklady těchto teorií. Navíc hospodářská a mezinárodní situace na konci šedesátých let též odporuje předpokládanému vývoji. Sociolog Jiří Šubrt ve stati *Modernizační hesla a mýty v sociologii poválečné periody* popisuje situaci na konci šedesátých let jako konfrontaci modernizační teorie s realitou, kterou lze charakterizovat pěti základními rysy [Šubrt 1996: 193]. Za první je to fakt, že s chudobou se střetáváme nejen v zemích třetího světa, ale i v zemích kapitalistických. Za druhé válečné konflikty mimo Spojené státy a Evropu neustávají a stále propukávají nové. Za třetí je realitou, že

místo demokracie se šíří diktátorství. Za čtvrté jsou patrné tendence a snahy o modernizaci i v autoritářských režimech a centrálně plánovaných ekonomikách. Za páté se setkáváme s tvorbou nových společenských a náboženských hnutí, kterým se daří svou podstatou, náboženskostí a ideologií vítězit nad sekularizací, vědou a technokratickým přístupem.

Střet s realitou byl vskutku bolestný. Po letech poválečné prosperity a víry v neomezenou platnost západního modelu modernizace a demokracie, kdy vzorem byla prosperita poválečných Spojených států, tato představa tvrdě narazila na konci šedesátých a hlavně v průběhu sedmdesátých let. Hospodářský pokles a stagnaci pak v roce 1973 rozdmýchal první ropný šok, který vznikl v důsledku ozbrojeného konfliktu na Blízkém východě, dnes známého jako pátá izraelsko-palestinská válka²⁶. Samotné Spojené státy následně „neunikly prudkému zvýšení cen ropy způsobenému arabským embargem a následnému celosvětovému hospodářskému poklesu“ [Heideking, Mauch 2008: 447]. Ozbrojených konfliktů na přelomu desetiletí neubývá, ba naopak. Mezi závažné konflikty v dané době můžeme zařadit vyčerpávající válku ve Vietnamu, sovětsko-čínský střet na řece Ussuri a další pnutí ve vztahu Sovětského svazu a Číny a samozřejmě i další arabsko-izraelské války mezi arabskou koalicí a Izraelem. Patrný je v tomto období i zmíněný celosvětový ústup od demokracie. Především ve státech Latinské Ameriky, ale nejen tam, byl patrný trend ke stále více autoritářským typům vlád. Vojenské režimy se následně prosadily k moci hlavně v šedesátých letech. „Podle jedné statistiky bylo v roce 1962 na celém světě u moci celkem třináct vlád ustavených po úspěšném puči, zatímco v roce 1975 vládlo už takových režimů 38.“ [Huntington 2008: 28-29] Sztompka uvádí, že ústup modernizačních teorií první vlny je též reálným důsledkem etnocentrické a prozápadně orientované konstrukce cílů samotného procesu modernizace, protože „mnoho nově moderních a modernizujících se společností a států se nerozvíjelo ve stejném směru jako evropské národní státy“ [Sztompka 1993: 136].

3.3.2. Proces modernizace a politický rozvoj

Je dobré si uvědomit, že Huntington byl vždy především politickým vědcem a zaměřoval se tedy hlavně na politické aspekty a fenomény spojené se změnou v této sféře. Netajil se rozčarováním, že fenomén politické změny, který je součástí politické vědy, byl po

²⁶ Jomkipurská válka vypukla 6. října 1973, když koalice Sýrie a Egypta napadla Izrael, ve kterém právě probíhal tradiční židovský svátek Jomkipur.

dlouhou dobu zanedbáván²⁷. Tento trend spojuje i s dlouhodobou ignorací komparativní politologie. V tomto směru se bádání ve sféře politické nemůže rovnat bohaté literatuře a tvorbě, kterou se může honosit sociologie v případě sociální změny [Huntington 1971, 2006]. Rozvoj v tomto segmentu bádání dává do souvislosti právě s poválečnou teorií modernizace, která přinesla renesanci zájmu o komparaci moderních a tradičních politických systémů, což posléze posloužilo k rozšíření zájmu o politický rozvoj a tvorbu teorií politické změny.

Základy své kritiky první vlny modernizačních položil již ve zmíněném článku *Political Development and Political Decay* z roku 1965, kde představil také základní teze ohledně vlastního pohledu na vztah modernizace a politického rozvoje. Je poměrně zřejmé, že úspěch teorie modernizace byl ve značné míře závislý na schopnosti obhájit předpoklad interdependence změn v jednotlivých dimenzích společnosti. Tento předpoklad zpochybnil Huntington, který sice přiznal, že mezi modernizací ekonomickou, sociální, kulturní a politickým rozvojem existuje vazba, nicméně rozhodně nelze hovořit o vzájemné podmíněnosti. „Je třeba odlišovat politický rozvoj od modernizace a identifikovat jej s institucionalizací politických organizací a procedur.“ [Huntington 1965: 386] Mobilizace a participace jsou základní a stěžejní charakteristiky politického rozvoje a politické modernizace. Modernizace znamená masovou mobilizaci; masová mobilizace znamená nárůst politické participace; a nárůst participace je klíčovým prvkem v procesu politického rozvoje [Huntington 1965: 388]. Huntington usuzuje, že lze v první polovině šedesátých let modernizaci brát do jisté míry jako fakt v Asii, Africe a Latinské Americe, kde různým tempem roste urbanizace, gramotnost, industrializace, hrubý domácí produkt, hromadné sdělovací prostředky v různé míře expandují a rozšiřuje se politická participace [Huntington 1965: 391]. Avšak v kontrastu k těmto identifikovatelným znakům a cílům modernizace, žádoucí cíle politického rozvoje, jako jsou demokracie, stabilita, strukturální diferenciacce či národní integrace, nelze hodnotit jako úspěšně realizované a jejich progres nepostupuje vždy žádoucím směrem a tempem.

Huntington zde kritizuje soudobý názor, že tam, kde se setkáváme s prvky modernizačního procesu, je nutně přítomná politická modernizace. Tuto tezi dokládá na základních tendencích v tehdejší rozvojovém světě, ve kterém se ve velké míře setkáváme s „erozí demokracie“ a tendencemi k tvorbě autokratických vojenských režimů, režimů jedné

²⁷ Přirozeně, že výjimky by se našly. Ve stati *The Change To Change* uvádí například práce Carla Friedricha [Huntington 1971: 284].

strany, řadou převratů, vzpour, etnickými konflikty a občanskými válkami. V neposlední řadě je často realitou úpadek administrativní a organizační struktury zděděné z koloniálních časů a současně kritické oslabení a narušení politických organizací rozvíjejících se v době boje o nezávislost. Očekávaná demokratizace, nárůst soutěživosti a stability, sjednocující národní a národotvorné tendence, procesy institucionální racionalizace a diferenciací se zpravidla nedostavily [Huntington 1965: 391-392].

Huntington hovoří o tom, že proces prudké mobilizace společnosti a náhlý nárůst participace, což jsou hlavní politické aspekty procesu modernizace, podkopávají politické instituce. Modernizace tak paradoxně neprodukuje politický rozvoj, ale naopak může vyústit v politický úpadek. Institucionalizace je kritériem, které definuje politický rozvoj a politické instituce jsou klíčovým faktorem v procesu politického rozvoje a politické modernizace. Podstatná pro Huntingtona není forma vlády, ale stupeň vlády. V tomto směru tedy rozdílnosti mezi demokracií a diktátorství jsou menší, než rozdílnosti mezi státy, kterým je v politické sféře vlastní konsenzus, shoda, legitimita, organizace, efektivita, stabilita a těmi, kterým tyto kvality scházejí [Huntington 2006: 1]. Spojené státy, Velká Británie i Sovětský svaz jsou společnosti, ve kterých můžeme identifikovat ve větší míře efektivní politický systém. Forma vlády se různí, avšak v těchto třech uvedených případech vlády skutečně vládou. Naproti tomu u valné většiny modernizujících se společností od Latinské Ameriky po Asii můžeme identifikovat nedostatky v mnoha ohledech. Problémy nedostatku potravin, bohatství, produkce, gramotnosti nebo zdraví byly zpravidla rozpoznány a jsou zde patrné snahy o jejich nápravu a rozvoj příslušných sektorů. Avšak tím nejpodstatnějším nedostatkem je, že v těchto společnostech chybí politické prostředí a efektivní, směrodatná a legitimní vláda [Huntington 2006: 1-8].

Touto formou Huntington kritizuje americkou zahraniční politiku, která ani po dvaceti letech od skončení druhé světové války nedokázala správně zhodnotit problémy rozvojového světa. Ekonomická mezera²⁸ a ekonomický rozvoj jsou nazírány jako zásadní problémy, jež jsou nepřetržitě sledovány, analyzovány a řešeny. Existují programy hospodářské pomoci či jsou ve velké míře poskytovány půjčky, které by měly vyřešit problém ekonomického rozvoje v těchto zemích. Politická mezera je ovšem zcela přehlížena. Sice je pravdou, že američtí úředníci identifikovali zájem Spojených států na

²⁸ V anglickém jazyce: „economic gap“.

tvorbě funkčně schopných a životaschopných režimů v modernizujících se zemích, ale podpora těmto projektům, které by měly zajistit stabilitu a snížit politickou mezeru, je zoufale nízká [Huntington 2006: 5]. Problémem rozvojových zemí je, že nestabilitu a konflikty produkuje vlastní proces modernizace, protože rozvoj jednotlivých dimenzí modernizace není rovnoměrný a interdependentní, jak slepě předpokládali teoretici první vlny [Sztompka 1993, Keller 2007, Huntington: 1965, 2006].

Spojené státy si nerovnoměrnost modernizace neuvědomují, a proto se zaměřují pouze na ekonomický a hospodářský rozvoj a opomíjejí politickou dimenzi modernizace. Ta s ekonomickou stránkou těchto procesů souvisí, ale nejde s ní nutně ruku v ruce. Důvodem je zjištění, že reálně tyto procesy nejsou navzájem podmíněny. Tento přístup vedl Huntingtona ke kritice jednostranné ekonomické pomoci, protože jak plyne z předchozího zjištění, ekonomická dimenze modernizace nemusí přinést kýžený pokrok v politické sféře a nemusí tedy vést k zamýšlené pomoci. Ta měla za cíl nejen hospodářský rozvoj, ale především přechod nedemokratických forem vlády v tradičních společnostech k moderní, stabilní a více demokratické formě.

Neschopnost Spojených států vhodným způsobem pomoci rozvojovým zemím viděl Huntington v historických souvislostech, které jsou vlastní americkému národu [Huntington 2006: 5-9]. Spojené státy mají handicap ve své „šťastné historii“, která se vyznačovala relativní ekonomickou hojností, blahobytem a politickou stabilitou. Dle této historické zkušenosti se pak Spojené státy chovají ve směru podpory rozvojovému světu dnes. Na základě mylných hypotéz, že vše dobré jde ruku v ruce, předpokládají, že politická stabilita je nevyhnutelným a přirozeným následkem ekonomického rozvoje a pozdější sociální reformy. Podstatné pro pochopení konání Spojených států je též fakt, že americká společnost postrádá ve své historii zkušenost s formováním politického řádu, protože rovnost byla od počátku této společnosti vlastní. „Tato mezera v historické zkušenosti je dělá slepými vůči problémům s ustavením efektivní moci v rozvojových zemích.“ [Huntington 2006: 7]

Pouze v krátkosti je třeba upozornit na fakt, že Huntington zde prakticky zcela ignoruje kulturní předpoklady a rozdílnosti jednotlivých společností, což - vzhledem k jeho pozdější orientaci právě na kulturu a kulturní argumentaci - může někoho překvapit [srov. Huntington 1965, 1993a, 2001, 2005, 2006, Huntington, Harrison 2000]. Totéž lze říci i ohledně pohledu na náboženství, které pod vlivem modernizační teorie a sekularizační teze

ztrácí na důležitosti a vlivu ve společnosti, protože dochází k potlačení náboženské argumentace ohledně světa. Toto je zřejmě nejvíce kontrastující rozdíl v tvorbě Samuela Huntingtona. V tomto případě je náboženství zcela sociálně upozaděno a naopak ve *Střetu civilizací* představeno jako jeden z dominantních sociálních fenoménů ve společnosti. Podle francouzského sociologa a odborníka na islám Gillese Kepela dochází již v sedmdesátých letech k náboženské obrodě. Jsme svědky zvratu ve vztazích mezi náboženstvím a politikou. Po druhé světové válce se zdálo, že oblast politiky se zcela distancovala od vlivu náboženství. Jednalo se o pokračování tezí osvícenských filozofů. Náboženství bylo odsunuto do soukromé a rodinné sféry a zdálo se, „že organizaci společnosti inspiruje už jen nepřímý jako pozůstatek minulosti“ [Kepel 1996: 9]. Dobu obratu datuje Kepel kolem roku 1975. V tomto období se již náboženský diskurz odmítá pouze přizpůsobovat moderním hodnotám. Modernost shledává jako nedokonalou a zbankrotovanou a chce vrátit „posvátný základ organizaci společnosti“, což se má dít skrze „druhou evangelizaci Evropy“ či „islamizaci modernosti“ [Kepel 1996: 9-17].

Huntington také nebere v potaz mezinárodní situaci studené války, ve které se země třetího světa stávají místem střetu obou hlavních hegemonů. Je v zájmu Spojených států ovlivňovat situaci v těchto rozvojových zemích a snažit se jí nasměrovat příhodným směrem. V této době to rozhodně nemuselo znamenat podporu demokratických a stabilních institucí. Naopak podstatná byla z pohledu Spojených států hlavně doktrína „zadržování komunismu“, přičemž podpora prozápadních a pravicových vlád byla prioritou, nehledě v mnoha případech na jejich autoritářský charakter. Tyto americké cíle mnohdy převyšovaly potřeby obyvatelstva daných rozvojových zemí a nasměřovaly vždy k politické stabilitě a podpoře takových programů, které by ji podporovaly. Naopak se ve velké míře setkáváme se situací, že studená válka přináší často nestabilitu do rozvojové části světa.

Výstupem z úvah o americké historii a z kritiky zahraniční politiky Spojených států byla myšlenka, že prvním krokem směrem ke stabilitě a možnému rozvoji bylo ustavení legitimní a společností přijímané vlády, která bude skutečně vládnout. Vznikne tak legitimní veřejný řád, kde vláda bude přijímána v podstatě celým společenstvím a lidé se budou ochotni podřídit jejím rozhodnutím [Říchová 2006: 264, Huntington 2006]. „Primárním problémem není svoboda, ale tvorba legitimního veřejného řádu“, protože lidé mohou mít řád bez svobody, ale svobodu bez řádu nikoliv [Huntington 2006: 7-8].

3.3.3. Modernizace a politická stabilita

Huntington tedy identifikuje problém nestability rozvojových zemí s procesem modernizace. Poukazuje při tom na skutečnost, že dosažení modernity znamená sice stabilitu, protože moderní státy jsou stabilní, ovšem procesy modernizace provází často nestabilita a konflikty v dané společnosti. Jinými slovy tradiční a moderní společnosti jsou stabilní, zatímco rozvojové státy v přechodové fázi jsou nestabilní. Důvod je v Huntingtonově pojetí prostý. Časté násilí a nestabilita jsou z velké části dány rapidní sociální změnou a mobilizací nových skupin do politiky a současně nízkým rozvojem politických institucí [Huntington 2006: 4].

Scénář přechodu od tradiční k moderní společnosti představuje klasické schéma tvorby sociálního konfliktu. V modernizujících se zemích zpravidla dochází k v raných fázích k ekonomickému a hospodářskému růstu, k čemuž se úzce pojí narůstající sociální a materiální rozdíly mezi elitami a zbytkem obyvatelstva. Dochází ke krizi legitimacy jejich vlády či nadřazenosti, ke konfliktu o rozložení nově přichozích prostředků a k boji o alokaci nových zdrojů [Černý 2010: 307]. Ekonomický rozvoj a nové zdroje tedy produkují sociální napětí a jsou příčinou budoucích konfliktů ve společnosti. V souladu s tímto trendem můžeme vidět v modernizujících se zemích rozklad tradičních autorit, zásadní hodnotový posun, změnu postojů a očekávání, přesuny obyvatel z venkova do měst, přerušování sociálních vazeb a ztrátu kulturního zázemí. Avšak dochází nejen ke změně tradičních hodnot a vzorců chování, ale též k „rozvoji komunikace a vzdělání, k rozšíření loajality z rodiny, vesnice a kmene na národ, sekularizaci veřejného života, racionalizaci struktur autority, posilování funkcionálně specifických organizací a k podpoře spravedlivější distribuce materiálních i symbolických prostředků“ [Huntington 2006: 140]. V procesu těchto změn dochází také k navýšení požadavků v modernizující se společnosti, pro kterou je typické, že jedinci jsou po zhroucení tradičního prostředí a autorit konfrontováni s pocitem zmatení a nespokojenosti. Tyto jevy jsou v těchto systémech doprovázeny přílivem nově uvědomělých aktérů do veřejného života, kteří pocházejí z různých sektorů společnosti - od vzdělanců, přes vojáky, k rolníkům a dělníkům. Tito jedinci začínají formulovat své partikulární požadavky, na které by měl nově vznikající systém reagovat. Pro systém je klíčová schopnost „asimilace“ nových sociálních sil a dosažení nového sociálního uvědomění, které má být výsledkem procesu modernizace [Huntington 1965, 2006].

Rozdíl mezi tradiční a moderní společností je tedy z hlediska participace zjevný. Tradiční společnost se vyznačuje malou mírou politické participace. Naopak základním rysem moderních politických systémů je vysoká míra politické participace a sociální mobilizace.

V této chvíli přicházíme ke klíčovému fenoménu v procesu modernizace, který určí další směřování modernizačního procesu a jeho povahu. Huntington v tomto okamžiku uvádí jako zásadní faktor politické instituce a institucionalizaci. Pro modernizující se společnosti je klíčové, aby byly vytvořené dostatečně silné instituce, jako jsou politické strany, efektivně fungující byrokratický aparát, systém civilní kontroly ozbrojených složek a celkově systém fungujících procedur a institucí, který má sloužit k efektivnímu spravování státu. Tyto instituce mají za úkol usměrňovat požadavky společnosti a posloužit k postupné asimilaci nových aktérů do systému, zajistit stabilitu systému a tím předcházet vojenským pučům, převratům a občanským válkám, revolucím nebo jiným druhům občanským nepokojů. „Stabilita každé formy vlády závisí na vztahu mezi mírou politické participace a mírou politické institucionalizace.“ [Huntington 2006: 79] Pro instituce v procesu modernizace je klíčová schopnost reagovat na náhlé změny ve společnosti, tedy změny sociální, ekonomické, politické, eventuálně kulturní. Přejížděcí fáze bude probíhat lépe v zemích, kde instituce budou schopny adekvátně reagovat na společenské a ekonomické změny a potřeby aktérů, pro které je typické, že jejich vazba a pouto k tradičním institucím předchozího režimu je narušená, protože tyto instituce nejsou již schopny reagovat na dalekosáhlé změny.

Stupeň institucionalizace politického systému můžeme identifikovat skrze čtyři základní kritéria charakterizující jeho organizaci a procedury [Huntington 2006: 12-24]. Prvním je adaptabilita, což je logicky schopnost institucí přizpůsobit se novým poměrům a potřebám ve společnosti. Druhým je komplexnost, která souvisí se složitostí a rozmanitostí politických institucí a napomáhá k jejich možné adaptaci, protože rozmanitější instituce jsou schopnější reagovat na více potřeb v komplexní společnosti. Nejjednodušší politické systémy jsou ty, které zpravidla závisí na jedné individualitě, ovšem jsou nejméně stabilní [Huntington 2006: 18]. Třetím je autonomie, neboli do jaké míry jsou instituce relativně samostatné a nezávislé. Podstatné je, že „vnitřní transformaci značně usnadňuje autonomie společenských, kulturních a politických institucí“ [Huntington 2001a: 78]. Čtvrtým a posledním kritériem je koherence, kdy je podstatná jednota a soudržnost jednotlivých institucí a jejich schopnost efektivně a vzájemně fungovat v daném politickém systému.

Přirozeně je jasné, že z těchto kritérií plyne jednoduchá rovnice. Čím vyšší je stupeň jejich rozvoje, tím vyšší je míra či stupeň institucionalizace systému. S vyšší mírou adaptability institucí, organizací a procedur roste stupeň institucionalizace systému a společnosti. Totéž se dá říci o dalších kritériích, která jsou podstatně samy o sobě a samozřejmě i v návaznosti na sebe. Je dobré si uvědomit, že institucionalizace je proces, ve kterém organizace a procedury nabývají hodnoty a stability [Huntington 1971, 2006]. Stabilní, silná a pevně ukotvená instituce má zpravidla dobré předpoklady k průběžné modifikaci a adaptaci na nové podmínky. Navíc starší a zakotvené instituce mají často možnost ovlivňovat i směr změn skrze modifikaci nebo formulaci požadavků, „a to natolik, aby neohrožovaly svou existenci, a tím systém jako celek“ [Říchová 2006: 266]. S tím opět souvisí i dichotomie tradiční a moderní, kdy Huntington uvádí, že postoje a vzorce chování mohou být v některých případech zničeny, v jiných mohou pohodlně koexistovat jedna vedle druhé, i přes zdánlivý a vzájemný nesoulad [Huntington 1971: 295].

3.3.4. Občanská a pretoriánská společnost

V neposlední řadě přináší práce Samuela Huntingtona, které se týkají politického rozvoje, typologii politických systémů. Ta je závislá právě na poměru institucionalizace a participace. Autor se zabývá dvěma základními typy společností. Jedná se o společnosti občanské a pretoriánské, přičemž následně ještě oba základní typy dále detailněji rozlišuje dle zmíněného poměru²⁹. Pro občanskou společnost je typické, že míře participace odpovídá míra institucionalizace. Vstup nových aktérů na scénu a jejich požadavky jsou tak usměrňovány stabilními institucemi, které tímto způsobem regulují jednotlivé segmenty ve společnosti a poskytují systému stabilitu. Naopak pretoriánské režimy se vyznačují značnou nestabilitou a nízkou mírou institucionalizace. V těchto případech instituce zcela absentují nebo jsou nedostatečně rozvinuté a neschopné regulovat vstup společenských mas a rozličných sociálních skupin na scénu. Požadavky tak nejsou regulovány a usměrňovány, což vede k vyhocení sociálních konfliktů a neposkytuje možnost ke konsenzu ve společnosti plně partikulárních potřeb a zájmů. Míra participace zde jasně převyšuje stupeň institucionalizace systému [Huntington 2006: 78-79]. Pojem pretorianismy pak shrnul Kunc s Dvořákovou jako „výsledek všeobecné politizace

²⁹ Občanské společnosti dělí ještě dle poměru mezi institucionalizací a participací na organické, liberální a participační. Naopak pretoriánské společnosti Huntington rozděluje na oligarchické, radikální a masové [Huntington 2008: 80, 192-263].

sociálních sil i institucí, ke kterému dochází při nedostatečné autonomii, komplexnosti, koherenci a adaptační schopnosti politické sféry“ [Kunc, Dvořáková 1994: 48-49].

3.3.5. Huntingtonova modernizační teorie o třicet let později

Huntington se politickým rozvojem a vztahem s procesy modernizace věnoval i nadále, avšak již nikoliv tak výlučně jako tomu bylo v případě studie z roku 1968 a článku o tři roky staršího. Ve svém celosvětově proslulém díle *Střet civilizací* se tématu modernizace věnuje z pohledu budování nového světového řádu po rozpadu bipolárního rozdělení světa s koncem studené války a z pohledu vlivu Západu na nezápadní společnosti. Zabývá se především vztahem modernizace a pozápadnění, kdy varuje před tlakem na nezápadní společnosti k napodobování západní praxe a přejímání západních institucí. Negativně se staví k představě, že na západní civilizaci by se mělo nahlížet jako na univerzální. Proces modernizace pak je jedním z nástrojů, které mají posloužit k argumentaci ohledně splynutí moderní západní kultury v univerzální světovou kulturu [Huntington 2001a: 66]. Huntington zde uvádí jako měřítko modernity infrastrukturu, technologie, technické poznatky a vědění. Proces modernizace zahrnuje industrializaci, urbanizaci, rostoucí míru gramotnosti, vzdělání, bohatství a mobility, rostoucí heterogenitu příležitostí a narůstající složitost struktur zaměstnání. Velmi podstatné v tomto momentě je poznání, že moderní by tedy muselo být synonymem k západnímu, aby bylo možné považovat západní za univerzální, vše ve smyslu civilizace. Tento přístup Huntington razantně odmítá, protože západní civilizace se zrodila v osmém a devátém století a následně nabírala charakteristických rysů, ovšem modernizovat se začala až ve století sedmnáctém a osmnáctém. „Západ tak byl Západem dlouho před tím, než se stal moderním.“ [Huntington 2001a: 68]

Rozmach a expanze Západu a vedoucí postavení v procesech modernizace mělo dopad na mnoho nezápadních společností po celém světě. Podstatné je, že můžeme rozlišit tři modely reakce nezápadního světa na modernizační a westernizující nátlak Západu. První možností, se kterou se ve světě setkáváme, je politika odmítání. Tento model se projevuje snahou o izolaci a uzavření systému před vlivy moderního světa. Autor ilustruje svoji tezi na příkladech z historie v podobě Japonska a Číny. Vzhledem k rozvoji dopravy, komunikací a vzájemné globální provázanosti a závislosti není tento model dnes již prakticky životaschopný. Druhou možností je kemalismus, kde se především vládnoucí elity orientují na přijetí modernizace i pozápadnění. Předpokladem pro tento model je fakt,

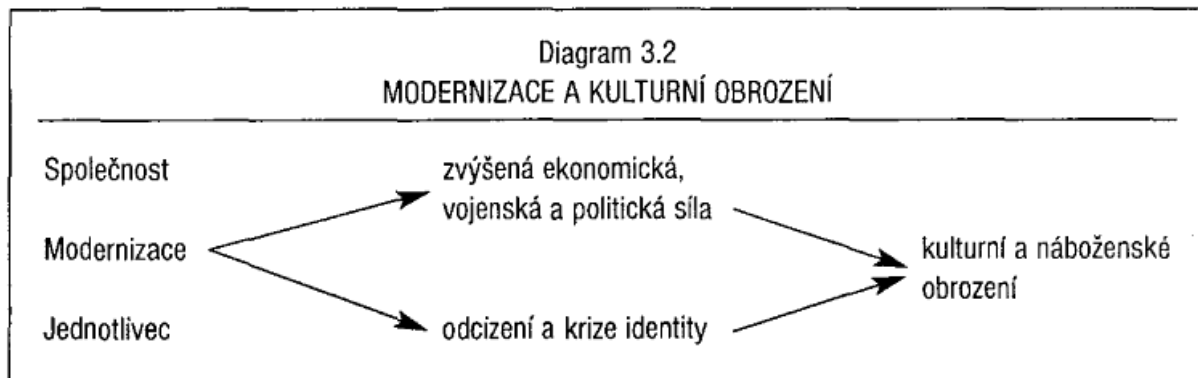
že vlastní, mnohdy dlouhověká, kultura a její vývoj jsou neslučitelné s idejemi modernizace [Huntington 2001a: 72]. Z tohoto důvodu je třeba opustit, zničit či jiným způsobem odstranit původní kulturu a její vlivy a přijmout za vlastní západní model a pozápadnit společnost, protože pozápadnění a modernizace se vzájemně podporují a umocňují. Jak název napovídá, tak příkladem může být Turecko v době vlády sekularistického reformátora Mustafy Kemala Atatürka, který odmítl islámskou minulost své země a snažil se spolu s elitami modernizovat a pozápadnit Turecko. Třetí možností je reformismus, který je přirozeně nejrozšířenějším modelem, protože se snaží zachovat základní hodnoty, zvyky a instituce původní kultury, uchovat vlastní civilizační dědictví a kulturního ducha společnosti a současně modernizovat. Zmiňován je zde model Japonska shrnutý ve spojení: „Japonský duch, západní technika“ [Huntington 2001a: 74].

Každá z uvedených variant má za následek různá vyústění, která se liší dle dané kultury, zeměpisné polohy a socioekonomických faktorů. Podstatné pro Huntingtonovu teorii modernizace je, že nalézá určitý obecný vzorec. Z počátku registrujeme pohlcení elementárních prvků západní kultury a současně nastartování procesu modernizace. Avšak zvyšující se tempo modernizace nenásleduje tentýž trend ve směru pozápadnění. Naopak sledujeme obrodu původní domácí kultury, což má vliv i na vztah Západu a nezápadních společností. V tomto duchu ostatně Huntington hovořil již dříve při kritice první vlny modernizačních teorií, kdy uváděl, že modernizace sama o sobě může posilovat tradici [Huntington 1971: 295]. Chronologicky seřazeno vidí Huntington v první fázi pozitivní vliv pozápadnění na tempo modernizace, přičemž v druhé fázi dochází vlivem modernizace k odklonu od západního vlivu a návratu k vlastní kultuře. „Na společenské rovině zvyšuje modernizace ekonomickou, vojenskou i politickou sílu společnosti jako takové, lidi vede k důvěře ve vlastní kulturu a ti se stávají kulturně asertivními. S tím, jak se přetrhávají tradiční pouta a společenské vztahy, vyvolává modernizace na individuální rovině pocity odcizení a anomie, což vede ke krizím identity, na něž dává odpověď náboženství.“ [Huntington 2001a: 76] Schéma modernizace a kulturního obrození zachycuje obrázek uvedený na další straně, který představuje kauzální řetězec těchto vztahů.

Výsledkem této teze ohledně vztahu modernizace a pozápadnění je fakt, že nelze doložit tvrzení o nutnosti pozápadnění jako podmínky pro modernizaci. Jinými slovy „modernizace neznámá nutně pozápadnění“ [Huntington 2001a: 79]. Proces

modernizace tak v Huntingtonově pojetí posiluje nezápadní kultury a tím oslabuje moc a relativní vliv Západu, přičemž v podstatných ohledech „se tak svět stává modernějším a méně západním“ [Huntington 2001a: 79].

Obrázek č. 2: Schéma modernizace a kulturního obrození (Podle S. P. Huntingtona, 2001a, s. 76)

3.4. Od modernizační teorie ke kritice demokracie a teoriím přechodu

Samuel Huntington měl ve studiu modernizace velmi dobré základy k tomu, aby se později ve svém bádání zaměřil na problematiku přechodu nedemokratických režimů k demokracii, která je jasně propojena právě s procesy modernizace. V duchu kritiky první vlny modernizačních teorií Huntington na konci šedesátých let zpochybnil dosud přijímanou tezi, že modernizace ve sféře ekonomické, sociální a kulturní automaticky znamená modernizaci v politické oblasti. Modernizace tak s sebou měla přinést i stabilitu, demokracii a moderní politický systém. „Modernizace v praxi vždy znamená změnu a rozklad tradičního politického systému, což ovšem nemusí nutně znamenat zásadní pohyb směrem k modernímu politickému systému.“ [Huntington 2006: 35] Huntington tedy uvádí, že existuje vazba mezi těmito procesy, avšak nemůžou být chápány jako navzájem podmíněné [Huntington 1965, 2006]. Proces demokratizace nelze chápat pouze jako nutné vyústění ekonomické a sociální modernizace, ačkoliv změny v ekonomické sféře jsou zpravidla tím, co odstartuje proces samotné změny. Huntington zde narážel též na americkou zahraniční politiku, se kterou nesouhlasil, protože ta se nedokázala vyrovnat s problematikou politické mezery a nestability v zemích, které ekonomicky podporovala přímo nebo skrze mezinárodní instituce. Poskytnutí pomoci v ekonomické sféře neznamenal samo o sobě nutný posun i v oblasti politické stability, případně změnu nedemokratického režimu. Huntington dobře věděl, že tyto procesy nejsou pevně provázány.

Je pravdou, že stejně jako na konci šedesátých let kritizoval Huntington tehdejší formu modernizačních teorií, tak je v sedmdesátých letech patrné, že rostla jeho skepse k efektivnímu, stabilnímu a reálnému fungování demokracie. Skrze své vlastní analýzy a vnímání politické reality se Huntington brzy stal jedním ze skeptiků ohledně demokratických perspektiv. Později se stal i autorem některých tezí, které se týkaly možné disfunkčnosti demokratických principů ve vývoji společenských systémů [Dvořáková, Kunc 1994: 18-19]. Dobře známá je především zpráva Trilaterální komise z roku 1975, která nese název *The Crisis Of Democracy*. Tuto kritickou analýzu vypracoval právě Huntington spolu s dalšími dvěma společenskovědními badateli. Prvním byl francouzský sociolog Michel Crozier, mimo jiné v letech 1970 – 1972 prezident Francouzské sociologické asociace. Druhým byl Joji Watanuki, japonský profesor sociologie v té době na Univerzitě v Tokiu, který strávil dlouhá léta přednášením a výzkumem na univerzitách v USA.

Samotná Trilaterální komise byla založena roku 1973 a měla v popisu práce zabývat se především zlepšením vztahů mezi Spojenými státy, západní Evropou a Japonskem. Jejím cílem byla užší spolupráce v těchto třech regionech. Jedním z iniciátorů byl miliardář a filantrop David Rockefeller, který tímto způsobem reagoval na myšlenky Zbigniewa Brzezinskiho o tom, jak se „tradiční suverenita národních států stává stále více rozklíženou, protože nadnárodní síly, jako nadnárodní korporace, banky a mezinárodní organizace, hrají při utváření globální politiky stále větší a větší roli“ [Marshall 2009]. Brzezinski, dlouholetý dobrý přítel a spolupracovník Huntingtona, se stal prvním ředitelem Trilaterální komise, což mu vzhledem k názorové blízkosti s Jimmym Carterem, budoucím prezidentem Spojených států a též členem této komise, později dopomohlo k místu poradce pro národní bezpečnost v Carterově administrativě. Na příspěvek Samuela Huntingtona bych se nyní zaměřil podrobněji, protože dobře ilustruje jeho kritické vnímání demokracie v sedmdesátých letech, které úzce souvisí se situací v americké společnosti v tomto období a dotýká se řady podstatných událostí této doby.

3.4.1. Krise demokracie ve Spojených státech

Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission. Tak zní přesný název dokumentu, který vznikl na zakázku tohoto seskupení prominentních politiků, akademiků a vědců ze Spojených států, západní Evropy a Japonska. Komise se rozhodla zadat vypracování této zprávy, protože zde panoval pocit, že „vitalita našich politických

systemů je základním předpokladem pro tvarování stabilního mezinárodního řádu a pro možnost zlepšení společných vztahů mezi našimi regiony“ [Brzezinski in Crozier, Huntington, Watanuki 1975]. Crozier se tak zaměřil na západní Evropu, Watanuki na Japonsko a Samuel Huntington na Spojené státy americké.

Huntington v kapitole o demokracii ve Spojených státech sleduje politické, ekonomické a společenské události a trendy, které mají co dočinění se stavem demokracie ve Spojených státech na počátku sedmdesátých let. Hovoří o tom, jak byla šedesátá léta dobou obrody demokratického ducha v Americe, protože došlo k zásadnímu zpochybnění existujících systémů veřejných i privátních autorit [Huntington 1975: 74]. Identifikuje několik hlavních trendů v této dekádě. Tím zřejmě nejdůležitějším je zvýšení všeobecné občanské participace, kdy se lidé často účastní různých pochodů, demonstrací, protestních akcí a vzniká řada organizací s vlastními partikulárními cíli jako například environmentální organizace [Huntington 1975: 61].

V druhé polovině šedesátých let dochází k eskalaci protestů za rasovou rovnoprávnost a proti válce ve Vietnamu. Stav ve společnosti se ještě vyostřil ve vnitropoliticky složitém roce 1968, kdy především vražda bojovníka za svobodu a rovná práva Martina Luthera Kinga a následné mohutné rasové nepokoje odstartovaly vlnu nevole napříč americkou společností. „Demonstrace statisíců Američanů spolu s protestním hnutím Afroameričanů nakonec vyústily ve všeobecně kritický postoj mladé generace k sociálním nepravostem, společenským normám i systému vůbec“ [Heideking, Mauch 2008: 436]. Huntington poukazuje též na obrodu představy rovnosti ze strany intelektuálů a dalších elit, větší zájem o práva a zajištění příležitostí pro menšiny, což souvisí i s rozšířením možností pro participaci žen v politice a ekonomice. Byla zde jasně patrná orientace na kvalitu jako primární cíl sociálního, ekonomického a politického života [Huntington 1975: 59-62]. Pod „těžkou palbou“ se pak ocitly autority založené na hierarchii, vědomostech a bohatství, protože v americké společnosti, kde byla obvykle autorita založená na statutu, společenském postavení, ekonomické síle, specializaci či odborném vědění, se náhle všechny skupiny chtěly účastnit a participovat ve veřejném životě rovnoměrně, mnohdy i více. Začaly proto zpochybňovat právě atributy, které byly vlastní tradičním autoritám.

Dle Huntingtona jsou patrné tři hlavní oblasti zájmů americké společnosti v šedesátých a na počátku sedmdesátých let 20. století, které sehrály zásadní úlohu ve zvýšení občanské participace [Huntington 1975: 77]. Za prvé to byly sociální otázky jako problematika drog,

občanských svobod a postavení žen ve společnosti. Za druhé rasové otázky včetně problematiky integrace, dopravy, vládní pomoci menšinám nebo problém rostoucích městským nepokojů. Za třetí vojenské otázky, kterým dominoval značně nepopulární konflikt ve Vietnamu, vojenské výdaje a programy pomoci, obecněji řečeno role vojensko-průmyslového komplexu. Právě tyto zásadní otázky, které se pro stále širší spektrum obyvatel Spojených států jevíly jako zásadní a nezdary v jejich efektivním a rychlém řešení, vedly k úpadku autority a důvěry v americkou vládu obecně a k citelnému snížení autority, pozice a vlivu prezidentského úřadu [Huntington 1975: 93]. Ostatně aféra Watergate, která odstartovala roku 1972 a vedla k odstoupení republikánského prezidenta Richarda Nixona v roce 1974 z prezidentského úřadu, tomuto úřadu též zásadně uškodila. Instituci prezidentství postihla v době aféry Watergate a odstoupení Nixona nepochybně nejhlubší krize v jejich dějinách, kdy se objevila odvrácená strana mýtu o nejmocnějším muži světa a nutnost tuto moc omezit a kontrolovat [Heideking, Mauch 2008: 453].

Huntington poukazuje na fakt, že ztráta důvěry je patrná v tomto období ve dvou formách. Za prvé můžeme identifikovat pokles důvěry veřejnosti v politiky. Za druhé je také rozpoznatelný pokles důvěry politiků v sebe sama. Zřejmě pod vlivem bouřlivého přístupu veřejnosti k vládním nezdarům samotní političtí lídři měli pochybnosti nejen ohledně efektivnosti vlastní vlády, ale též ohledně její morálnosti. „Příliš sdíleli demokratický, participační a egalitářský étos doby a z tohoto důvodu měli pochybnosti ohledně legitimacy hierarchie, nátlaku, disciplíny, utajování a klamání – tedy o všem, co je do jisté míry atributem procesu vládnutí [Huntington 1975: 93].

Sociální, rasové a vojenské otázky jsou základem krize demokracie, jejímž vyvrcholením je právě krize autorit a snižující se důvěra v politiky, vládu a prezidentský úřad. Huntington nezastává názor, že nedokonalosti demokracie vyřeší její další rozšiřování, čili více demokracie. Naopak si myslí, že problémy vládnutí ve Spojených státech jsou způsobeny „excesy demokracie“, proto je třeba být zdrženlivější a umírněnější v otázkách demokracie [Huntington 1975: 113].

Huntington uvádí dvě dimenze, ve kterých se jasně projevují možné slabosti demokracie. Za prvé demokracie je pouze jednou z cest ustavení autority, nikoliv jedinou a rozhodně ne aplikovatelnou univerzálně. V mnoha případech je přístup expertní, postavený na vědomostech a zkušenostech lepší, než přístup demokratický. V šedesátých letech se tímto způsobem demokratický princip rozšířil do mnoha institucí, kde to nevedlo k jejich

efektivnějšímu chodu. Naopak, tento princip bránil vlastnímu účelu těchto institucí. Za druhé efektivní fungování demokratického politického systému zpravidla vyžaduje jistou míru apatie a neangažovanosti některých jedinců a skupin. V americké společnosti vždy existovaly takové marginální skupiny, které nebyly politicky aktivní, přičemž tato marginalita je sice sama o sobě inherentně nedemokratická, ovšem současně umožňuje efektivní fungování demokratického systému [Huntington 1975: 114]. Nicméně společenské tendence v americké společnosti šedesátých let vedly k tomu, že se zapojují i skupiny, které mohou právě onu efektivitu fungování dle Huntingtona ohrozit. Takovou skupinou mohou být například Afroameričané, kdy je nebezpečí, že systém příliš zatíží svými požadavky. Z toho plyne, že méně marginality musí být nahrazeno větším sebeovládáním a sebekázní všech společenských skupin. Toto zjištění je poměrně střízlivé, protože z logiky věci je jasné, že větší participace nutně znamená větší zatížení pro fungující systém a existující instituce. Z hlediska demokratického ideálu by bylo nepřípustné, aby byly některé skupiny vyloučeny pouze na základě představy, že jejich vyloučení z jistých částí veřejného života je potřebné pro efektivní fungování státu. Na druhé straně je ovšem třeba, aby si lidé uvědomili, že systém se bude muset s novými jedinci vyrovnat. Přirozené je, že vskutku dojde k nárůstu náročných a partikulárních požadavků z hlediska rozličných vrstev společnosti.

Huntington hovoří o tom, že je třeba nalézt správnou rovnováhu ve smyslu vybalancování demokracie a autority. Dle mého názoru lze v této zprávě identifikovat již dříve zmíněné koncepce. Tento přístup je velmi podobný hodnocení slabých stránek americké společnosti na konci padesátých let v knize *Soldier and The State*, protože autoritou se zřejmě opět rozumí ctnosti podobné armádní etice [srov. Huntington 2000]. Též je zřejmá snaha o posílení autority, která vládě Spojených států v době nárůstu demokratického smýšlení chybí. Existence a míra autority je dalším z témat, kterým se již Huntington zabýval, a které se snaží aplikovat na události šedesátých let ve Spojených státech [srov. Huntington 2006].

Autor tak skrze tyto poznatky dochází k závěru, že zranitelnost demokracie ve Spojených státech amerických neohrožuje primárně nějaká vnější hrozba a hlavní problém nepředstavuje ani eventuální vnitřní rozvrácení systému pocházející z levice či pravice. Zásadním problémem americké demokracie je samotná vnitřní dynamika demokracie, kterou představuje vzdělaná, mobilizovaná a široce participující společnost [Huntington 1975: 115]. Z těchto poznatků tedy jasně vyplývá, že u demokracie, stejně jako u

ekonomického růstu, lze rozpoznat žádoucí limity. Existují potenciální limity nekonečného rozšiřování politické demokracie, kdy k přežití demokracie je třeba nalézt optimální rovnováhu mezi demokracií a autoritou. Huntington tak Trilaterální komisi v sedmdesátých letech předkládá materiál, ve kterém představuje tezi, že krizi demokracie charakterizuje přílišné rozšíření tohoto principu a je třeba více autority a disciplíny. Vláda musí být schopna toto demokratické rozpínání zkotit do takové míry, že demokratický princip bude fungovat efektivně.

3.5. Teorie přechodu v díle Samuela P. Huntingtona

Studie *Třetí vlna* vyšla knižně v USA v roce 1991, tedy poměrně brzy po kolapsu sovětského bloku a těsně před definitivním rozpadem Sovětského svazu, který oficiálně přestal existovat 31. prosince 1991. Tato kniha ještě předchází Huntingtonovu kulturnímu obratu, který je typický pro jeho následující díla. V tomto případě autor naopak poukazuje na fakt, že náboženské rozdílnosti a kulturní odlišnosti nemusejí být nutně překážkou k šíření svobody a demokracie. Avšak již zde hovoří o možných překážkách pro šíření západních hodnot a demokracie v konfuciánských a islámských zemích. V této studii se již nezabývá primárně problémem politického řádu a mírou institucionalizace, která je dle něho jedním z klíčů ke stabilitě [Huntington 2006], ačkoliv se tématu stability a konsolidace demokratických systémů též dotýká. Zaměřuje se především na samotný proces demokratizace, tedy přechod od autoritářských režimů k demokratickým, což považuje za jeden z nejvýznamnějších trendů konce dvacátého století. Huntington se tomuto tématu věnuje ve více svých pracích [viz. Huntington 1984, 1991, 2008]. Tento přístup lze charakterizovat jako přístup tranzitní, jehož hlavním tématem jsou politické změny v procesu přechodu od jednoho typu systému vlády k druhému.

Počátky teorií přechodů můžeme datovat do šedesátých let 20. století, kdy se tento obor zaměřoval hlavně na analýzu přechodů od demokracie k autoritářským režimům či k různým druhům diktatur, především vzhledem k situaci v Latinské Americe. Lze se též setkat s termínem tranzitologie, který se jeví jako výstižný „v poukazu na stávající módu, jistě oprávněnou, protože samo téma je fascinující a bezpochyby se v nejbližších letech udrží v popředí pozornosti politologů“ [Dvořáková, Kunc 1994: 7]. Postupem času se do středu zájmu dostávají procesy opačné. Jeví se ovšem jako zavádějící a problematické, popisovat tyto procesy jako „přechody k demokracii“ již v době kolapsu nedemokratického

režimu, protože toto spojení již naznačuje „osudovou“ alternativu, v tomto případě demokracii. Nebere ohledy na možné komplikace s ustálením a konsolidací nově nastolených demokracií, a také nebere v potaz situaci, kdy se přechodový stav stane konečným. Ostatně i samotný termín „přechod“ je malinko zavádějící a dopředu určuje výsledek transformace, což ovšem nemusí být nutně soud správný, protože nově vytvořené instituce nemusejí přežít, či výsledek může být revidován nebo zvrácen tlaky zevnitř i z venku [Kunc, Dvořáková 1994: 77]. Přechod by tak bylo možné definovat jako časový interval, který je ohraničen dvěma politickými režimy, přičemž v tomto procesu nelze identifikovat pevná a ustálená pravidla hry. Důvodem je fakt, že kromě boje o uspokojení vlastních zájmů a zájmů jedinců, kteří jsou reprezentováni, se vede boj právě i o určení budoucích pravidel a procedur, které v budoucnosti určí poražené a vítěze v politických kláních [Kunc, Dvořáková 1994]. Fareed Zakaria mluví o tom, že se moc přesouvá směrem dolů. To nazývá demokratizací. Dochází k hroucení hierarchie a jsme svědky toho, jak se další a další uzavřené systémy otevírají a z tlaku mas se stává hlavní motor v procesu společenských změn. „Demokracie se dnes proměnila ze způsobu vlády v životní styl.“ [Zakaria 2004: 5]

Pokud bychom přechod k demokracii chtěli definovat skrze kolaps nedemokratického režimu a vyhnout se předpovídání jednoho určitého budoucího stavu, byl by to takový proces, kde dochází k nahrazení nedemokratického režimu jiným režimem, kterým sice může být v konečném stádiu demokracie, avšak existují i alternativy nedemokracie, chaosu, občanské války a revoluce. Již Dankwart A. Rustow ve své klasické studii z roku 1970 *Transitions To Democracy*, která se zabývá teorií přechodů k demokracii, upozornil na fakt, že nelze předpokládat, že přechod k demokracii je celosvětově uniformní proces, který vždy zahrnuje ty samé sociální třídy, politické otázky či dokonce metody řešení [Rustow 1970: 345]. To také naznačuje, že jako existuje celá řada zemí, které prošly procesem tranzice, tak zřejmě můžeme identifikovat i různé cesty k dosažení samotné demokracie [Rustow 1970: 345]. Tento fakt ilustruje velmi dobře právě Huntingtonova studie *Třetí vlna*, kde autor jasně popisuje rozdílnosti v jednotlivých procesech tranzice. Studie je výjimečná především svým geografickým rozsahem studovaných zemí. Podle Kuncové s Dvořákem je stať Dankwarta A. Rustowa v tomto oboru vskutku průkopnická, a to především ve dvou ohledech. Prvním důvodem je jeho pojetí zrodu demokracie jako dynamického procesu, ve kterém lze rozeznat určitá stádia. V případě Rustowa jde o fázi přípravnou, rozhodující a uvykací. Druhý důvod je ten, že se Rustow dokázal do značné

míry odpoutat od „slepého determinismu“, ať již ekonomického nebo jiného. Při tom nepopíral determinaci, kdy demokracii zkoumal jako často nezamýšlený cíl, jenž je produktem jiných konfliktů a především poznání, že konflikty nelze řešit destrukcí oponentů [Dvořáková, Kunc 1994: 20-21].

Nyní bych se ještě vrátil k problému očekávání a předvídání určitého vývoje ve smyslu tranzice autoritářských režimů v demokratické. V období po druhé světové válce, kdy byla populární zde již zmíněná modernizační teorie první vlny, jsme se mohli setkat s celou řadou zjednodušujících předpovědí, které na základě určitých determinant (hospodářský růst, zvýšení gramotnosti, změna hodnot) předvíдалy automatický příchod demokracie. Myšlenky v podobném duchu ovšem spatřily světlo světa i v poměrně krátké době po kolapsu sovětského bloku. V jistém smyslu „osudovosti“ a „nevyhnutelnosti“ se po rozpadu komunistického bloku vyjádřil o situaci ve světě známý a vlivný Huntingtonův žák, americký diplomat a filozof Francis Fukuyama, ve své idealistické tezi o „konci dějin“.

Fukuyama skrze zapomenutého francouzského filozofa Alexandra Kojéva připomněl tezi německého filozofa Georga F. Hegela o konci dějin, která byla spojena s francouzským vítězstvím Napoleona nad pruskými a saskými vojsky v bitvě u Jeny roku 1806³⁰. „Hegel se tehdy domníval, že moderní konstituční stát a jeho liberální systém, založený na principech americké a francouzské revoluce, de facto znamenají konec dějin, tj. naplnění vlastního účelu historie - vytvoření občanské společnosti.“ [Nálevka 2002: 10] Fukuyama vychází z přesvědčení, že porážka komunismu na konci osmdesátých let 20. století znamená konec ideologických střetů ve světě. Následkem událostí na konci osmdesátých a počátku devadesátých let v oblasti ekonomie a politického uspořádání, lidstvo již nemá lepší alternativu k vítězství liberální demokracie v oblasti politické a k vítězství tržního typu hospodaření v oblasti ekonomické [Fukuayma 2002]. Ocitáme se na konci dějin, myšleno v duchu vývoje fundamentálních principů a institucí. Proud dějin nás dovedl do situace, kdy západní liberální demokracie - s myšlenkou rovnosti a svobody, s oporou v mechanismu svobodného trhu a volného tržního soutěžení v oblasti podnikání - prokázala svou hegemonii a nadřazenost nad ostatními dříve existujícími systémy.

³⁰ Podstatný je fakt, že v ten samý den rozdrtil francouzský maršál Davout hlavní pruskou armádu v bitvě u Auerstedtu.

Fukuyama tímto způsobem popsal liberální demokracii jako "konečný bod ideologické evoluce lidstva" a "konečnou formu lidské vlády" a představil jí tak jako "konec dějin", protože ideál liberální demokracie není možné dále zlepšovat [Fukuyama 2002: 11]. V ideálním případě by tedy většina nedemokratických režimů měla projít posledním přechodem, který nastolí onen západní ideál. Fukuyama si uvědomuje, že zřejmě není možné tohoto výsledku dosáhnout všude, ale rozhodně ve znatelné míře. Tato teorie byla často kritizována nejen pro svou utopičnost či idealismus, který zřejmě pramenil z euforie po pádu socialismu a komunismu v bývalém východním bloku, ale též z pohledu modernizace, kterou automaticky ztotožňuje s westernizací [Eisenstadt 2000, Huntington 2001a].

Samuel Huntington popisuje svou motivaci k bádání v tomto směru jako víru, že „demokracie je sama o sobě dobrá věc a že se v podmínkách demokracie daří svobodě jednotlivce, na domácí scéně vládně stabilita a mezi národy mír; z demokracie plynou výhody také Spojeným státům americkým“ [Huntington 2008: 10]. Poukazuje na dlouhodobou povahu tohoto procesu a identifikuje několik období, která následně nazývá demokratizačními vlnami. Vědom si rozdílnosti mezi autoritářskými a totalitárními režimy, pouští se Huntington do analýzy, která svou šíří pojímá velké spektrum forem nedemokratických režimů od systémů jedné strany, totalitárních režimů, personálních diktatur nebo vojenských režimů [Huntington 2008: 22].

3.5.1. Vymezení demokracie jako analytického pojmu

Pojem demokracie v klasickém a základním smyslu zpravidla evokuje vládu lidu. Je otázkou, do jaké míry tento popis je možné skutečně použít na analýzu dnešního světa. Samotný termín demokracie je často dosti vágně užíván a bylo by možná užitečnější představovat si jej spíše jako ideál, než jako reálně existující stav. V tomto smyslu o něm mluví i politolog Robert A. Dahl, který tvrdí, že se ve světě s žádnou reálnou demokracií nesetkáme, protože žádná „fungující“ demokracie ve skutečnosti demokracií není. Proto je dle jeho názoru přínosnější užívat pojem polyarchie, který nezaměňuje politickou realitu (polyarchie) s ideálem (demokracie) [Říchová 2006: 164]. Slovo demokracie vzniklo spojením řeckého *demos*, což znamená lid a *kratein*, což znamená vládnout. Přirozeně, že lze rozlišovat různé formy demokracie. V nejzákladnější rovině se můžeme setkat s demokracií přímou, což se zjevně blíží právě onomu spojení vláda lidu a demokracií nepřímou (zastupitelskou), kdy lid skrze volby deleguje své zástupce do rozhodujících

státních orgánů, které následně rozhodují o směřování jejich společenství, dnes nejčastěji moderního státu. Lid by tak měl rozhodovat o své budoucnosti prostřednictvím těchto jedinců. To je přirozeně pouze „ideální typ“, protože do politického rozhodování intervenuje velké množství jiných okolností a především zájmů.

Huntington shledává tři základní přístupy k otázce demokracie. Demokracii ve smyslu formy vlády lze tedy definovat poukazováním na prameny vládní autority, na účely, kterým vláda slouží, nebo na procedury, kterými se ustavuje [Huntington 2008: 15]. Huntington vidí problém s nejednoznačností pojetí, které se odvolávají na prameny a účely, a proto pracuje s procedurální definicí demokracie. Odvolává se při tom na ekonoma a politologa Josepha Aloise Schumpetera a jeho minimalistické pojetí, se kterým nás seznámil v dnes již klasickém politologickém díle *Kapitalismus, socialismus a demokracie* z roku 1942. Zde se Schumpeter ohradil proti nedostačující „klasické teorii demokracie“ a přišel s „další teorií demokracie“, kdy demokratickou metodou rozumíme „takové institucionální zřízení, které umožňuje činit politická rozhodnutí a v němž jednotlivci získávají rozhodovací moc v konkurenčním zápase o voličův hlas“ [Schumpeter 2004: 283-287]. V pojetí Schumpetera je tedy demokracie definována s přihlédnutím ke způsobu výběru rozhodujících orgánů. Míra demokratičnosti systému je závislá na tom, do jaké míry jsou tyto kolektivní rozhodující orgány vybírány v poctivých, otevřených a pravidelných volbách.

Huntington demokracii definuje skrze dva základní rozměry, kterými jsou účast a soutěživost. Tyto dva předpoklady shledává za jedny ze základních i Dahl ve své teorii polyarchie. Tento přístup k demokracii dle Huntingtona umožňuje porovnávat jednotlivé režimy mezi sebou a umožní nám rozeznat, kdy se režimy demokratizují a naopak. S tímto schumpeterovským vymezením demokracie pracuje Huntington již v roce 1984 ve své stati *Will More Countries Become Democratic?* Už v této práci jsou vidět zárodky právě knihy *Třetí vlna*. I zde se odvolává na Schumpetera a definuje „politické systémy jako demokratické do té míry, do jaké jsou rozhodující kolektivní orgány vybírány skrze pravidelné volby, ve kterých kandidáti volně soutěží o hlasy a v nichž mají prakticky všichni dospělí v populaci oprávnění volit“ [Huntington 1984: 195].

Na tomto místě je dobré zmínit, že Huntington odlišuje dva procesy, které se jeví jako základní v procesech politických změn. Zatímco demokratizaci definuje skrze odlišný způsob ustanovení nové vlády, který se od minulého procesu liší formou svobodné a

otevřené volební soutěže, tak liberalizace je pak postupné či částečné otevření režimu. Autoritářské režimy, které se liberalizují, často propouštějí politické vězně, zmírňují cenzuru, otevírají debatu v některých veřejných otázkách a podobně. Nicméně takové uvolnění režimu nemusí nutně směřovat k svobodným a spravedlivým volbám. „Liberalizace může sice vést k úplné demokratizaci, ale právě tak dobře k ní vést nemusí.“ [Huntington 2008: 18] Liberalizace však demokratizaci v praxi zpravidla předchází a jeví se tak jako přípravné stádium procesu demokratizace. Fareed Zakaria ve své celosvětově známé studii *Budoucnost svobody*, o které Huntington mluví velmi pochvalně a je v ní patrná inspirace právě Huntingtonem, hovoří o šíření neliberální demokracie. Takové režimy jsou sice často opakovaně potvrzeny prostřednictvím referenda, ale běžně porušují a ignorují ústavní omezení své moci a velmi často potlačují a zbavují občany dané země jejich práv [Zakaria 2005: 7]. Oproti tomu liberální demokracie v sobě snoubí nejen demokratickou formu volby zastupujících představitelů, tedy svobodné a regulérní volby, ale též prvky ústavního liberalismu, jako je ochrana základních svobod a práv člověka, vláda zákona, oddělení jednotlivých mocí, kontrola moci vlády a nezávislé soudnictví.

Samotný koncept demokracie ovšem přes své přednosti má přirozeně i své limity. To je dáno především faktem, že demokracie není nadřazeným principem ve společnosti, je to pouze jeden ze základních principů především v západních zemích, ovšem nikoliv jediný. Zrovna tak je tomu s jeho minimalistickým vymezením. Huntington si je vědom možných ambivalentních náhledů, které z této definice mohou vyvstat. Tak vlády, které vzejdou z otevřených, svobodných a regulérních voleb, což jsou tedy základní principy nutné ke klasifikaci takových vlád jako demokratických, mohou být přirozeně vládami neschopnými, zkorumpovanými, neefektivními, nezodpovědnými či být nástrojem zájmových skupin, které nejsou schopny konat ve jménu obecného dobra. Velmi snadno a rychle se pak stávají vládami nežádoucími, avšak nikoli nedemokratickými [Huntington 2008: 19]. Zakaria tuto definici komentuje tak, že nelze demokracii subjektivně ztotožňovat pouze s dobrou vládou, jelikož pak se jeví každá její analytická definice jako úplně zbytečná, „protože přehlédnout tyto minimální požadavky a označit zemi za demokratickou, pouze pokud zaručuje zvláštní výčet společenských, politických, ekonomických a náboženských práv - která se budou u každého pozorovatele lišit - znamená připravit slovo "demokracie" o jeho smysl“ [Zakaria 2005: 8]. Demokracie je zde tak definována jedním obecně přijímaným kritériem, kterým jsou demokratické volby.

Huntington v několika poznámkách minimalistické pojetí objasňuje a poukazuje na jeho omezení a možnosti. Vzhledem k hlavnímu předmětu jeho studie, kterým je demokratizace, nebo jinak řečeno proces přechodu od režimů autoritářských k režimům demokratickým, je toto pojetí zřejmě vyhovující pro danou analýzu. Samotná demokratičnost daných systémů pak podléhá přirozeně dalšímu rozboru nehledě na to, že i mezi demokratickými systémy jsou značné rozdíly. Je samozřejmé, že demokraticky zvolená vláda nemusí být zárukou stálé demokracie. „Stanou-li se však demokraticky zvolení rozhodující představitelé všehovšudy fasádou výkonu mnohem větší moci, kterou drží v rukou nějaká jiná skupina, jejíž členové demokraticky zvolení nebyli, nebude pochyb, že tento politický systém lze za demokratický označit jen stěží.“ [Huntington 2008: 19] Nebezpečí takových zvrátů ostatně reprezentuje už myšlenka „železného zákona oligarchie“, kterou formuloval původem německý sociolog Robert Michels na počátku 20. Století. Dle jeho teorie se v každé komplexní organizaci postupem času vytvoří takové uskupení jedinců, které více zajímá samotná organizace a moc než původní oficiální cíle. Obecně řečeno, v každém systému se nakonec chopí moci několik málo jedinců. Slovy Ralfa Dahrendorfa: „Demokratická iluze, že existuje jakási vláda lidu, vždycky představovala pozvánku nejrůznějším uzurpátorům a novým monopolům“ [Dahrendorf 1991: 16].

K Huntingtonovu minimalistickému pojetí demokracie se přirozeně může pojit kritika takového minimálního vymezení. Je patrné, že pojem demokracie jako forma vlády je těžko přesně definovatelný a existuje mnoho jeho definic, které se různí hlavně v indikátorech, jenž by měl demokratický režim splňovat. Demokratický režim se zpravidla lépe vyjevuje ve srovnání s nedemokratickým režimem a nikoliv svým hustým popisem. Detailní výčet atributů často navodí situaci, ve které se ve velké míře začnou projevovat nedostatky jednotlivých reálně existujících „demokratických“ států. S minimalistickou definicí demokracie například nesouhlasí Immanuel Wallerstein a shledává ji velmi omezenou. Tuto kritiku sice zmiňuje v souvislosti s pozdějším intervenčním jednáním západních mocností, které své činy ospravedlňují snahou o demokratizaci, tedy v trochu odlišném kontextu, ale jasně zde zmiňuje, že demokracie v užším pojetí nepostačuje. Demokracie chápána v širších souvislostech, „jako opravdová kontrola rozhodování vládní struktury většinou obyvatel, reálná a trvalá schopnost menšin všeho druhu projevovat se politicky a kulturně, uznání trvalé potřeby a legitimacy otevřené politické diskuze“ nabízí komplexnější a jasnější vymezení

[Wallerstein 2008: 33]. Huntington by toto pojetí demokracie nazval zřejmě pojetím „skutečné demokracie“, které ač poskytuje vyčerpávající charakteristiku daného systému, tak bohužel vlivem nejasného stanovení norem nepřispívá k užitečným analýzám.

Idealistické pojetí, které představuje například podrobná definice Wallersteina, se od dob rozpadu sovětského bloku uplatňuje čím dál více a poskytuje další podněty k zamyšlení o faktickém stavu demokracie v jejím širším a podrobnějším vymezení. Stanislav Holubec adresuje Huntingtonově vymezení demokracie nálepku západní sebestřednosti, protože zbytek světa je zde pojímán pouze jako příjemce západní formy vlády, kterou představuje její západní liberální varianta. Samo vymezení opomíjí některé „roviny každodenní demokracie“, se kterými jsme se mohli setkat v některých nedemokratických systémech tehdejší doby a naopak na Západě nikoli [Holubec 2004].

Z tohoto důvodu je podstatné uvědomit si též kontext, ve kterém studie *Třetí vlna* vznikala. V této době byl minimalistický přístup k demokracii ještě dosti běžný, přičemž s postupujícím demokratizačním procesem se začaly klást stále větší nároky na vymezení demokracie jako pojmu, což nakonec eskalovalo v rozličné idealistické koncepce demokracie. Za prvé měla tato změna za následek neustálé zpochybňování nových demokratických režimů ve smyslu, zda jsou skutečně demokratické. Za druhé se tento stav promítá i do politologických analýz, „kdy se v určité chvíli ztrácí jakýkoli jasný a zřetelný rozlišovací nástroj“ [Bílek in Huntington 2008: 334]. V tomto případě se zřejmě lze s Huntingtonem ztotožnit a jeho procedurální vymezení tak uznat za vhodné k vystižení demokratizačních procesů třetí vlny.

3.5.2. Tři demokratizační vlny

Samuel Huntington se problematice tranzice politických režimů věnoval kontinuálně. V již zmíněné práci *Will More Countries Become Democratic* z roku 1984 Huntington hovoří o čtyřech historických fázích ve vývoji moderních demokratických režimů. V prvních třech lze jasně identifikovat naprosto dominující trend, ať je to trend směrem k demokratizaci, což jsou fáze mezi léty 1820-1920 a 1942-1953, nebo trend k redukci těchto demokratizačních snah v době mezi dvěma světovými válkami v období 1920-1942, kdy v Německu, Itálii, Rakousku, Polsku, Pobaltských zemích, Španělsku, Portugalsku, Řecku, Argentíně, Brazílii a Japonsku byly demokratizační trendy v podstatě zcela zničeny. „V každém z těchto období bylo velmi málo, pokud vůbec, významných změn režimů, které by se vymykaly danému dominujícímu trendu.“ [Huntington 1984: 196] Naproti

tomu v posledních 30 letech, tedy ve čtvrtém sledovaném období ohraničeném roky 1953-1983, nenalezneme jeden zásadně dominující trend. Naopak charakteristickým je pro toto období mix daných trendů. V této době jsou patrné posuny v počtu demokratizujících se režimů, ale i opačné situace, kdy demokracie zanikají [Huntington 1984: 197].

Tuto myšlenku o postižitelných prouděch demokratizačních snah následně Huntington rozvinul v roce 1991 do teze o demokratizačních vlnách. Demokratizační vlnu můžeme charakterizovat jako soubor přechodů od nedemokratických vládních režimů k demokratickým. Odehrávají se při tom v ohraničeném období a lze jasně říci, že je jich podstatně větší množství než přechodů směrem opačným, které jsou datovány do stejného období. Huntington tedy, s přihlédnutím ke svému procedurálnímu vymezení demokracie, identifikuje tři demokratizační vlny v moderním období a současně též dvě protivlny, které jsou charakterizovány návratem některých dříve demokratizovaných zemí k nedemokratickým vládním režimům. Tyto dvě protivlny následovaly po prvních dvou demokratizačních vlnách.

V širších historických souvislostech hovoří o třech „velkých historických snahách o zdemokratizování vlády“ Robert A. Dahl ve studii *Demokracie v právním státě?* [Dahl 1995: 5-9]. Podle Dahla začala první vlna na konci 6. století před Kristem v Řecku a Římě, přičemž v tomto období byla „demokracie“ poznamenána mnoha restrikcemi. Druhá vlna demokratizace se odehrála především v městských státech severní Itálie od desátého do jedenáctého století, avšak ani zde demokratický impuls nenašel naplnění a skončil v „aristokracii, despotismu a cizí nadvládě“ [Dahl 1995: 6]. Třetí období či vlna měla počátek v revoluci americké a francouzské a byla namířena již na útvary státního typu a v poslední řadě na národní státy. V tomto případě se po první světové válce zpravidla v evropských státech ustavuje systém správní a zákonodárné moci založené na volbách, na pluralitním systému politických stran a všeobecném hlasovacím právu pro mužskou populaci. Tato Dahlova obecná ilustrace demokratizačních trendů ovšem poukazuje i na vzdálenější historická období, která se za „vrchol politické demokracie“ dají považovat jen velmi těžko [Dahl 1995: 6].

Huntington se ve svém výčtu a charakteristice demokratizačních vln soustředí na třetí Dahlovo období, tedy období od dvou zásadních revolucí ve Spojených státech a Francii. Nutno poukázat na fakt, že Huntington si uvědomuje, že dané demokratizační vlny v sobě zahrnují poměrně malý počet zemí, alespoň díváme-li se na tyto procesy v celosvětovém

kontextu. Samozřejmě se též setkáváme s tranzicemi i mimo tyto demokratizační vlny [Huntington 2008: 24].

První demokratizační vlna ohraničená lety 1828-1926 byla velice dlouhým obdobím, které má navíc kořeny ještě v dřívějších dobách revolucí ve Francii (1789) a Spojených státech (1775). V tomto období se k demokratickému systému vlády dopracovala řada států. Mezi ty hlavní patřily přirozeně Spojené státy americké, Spojené království, Austrálie, Kanada, Japonsko, četné státy západní Evropy a Jižní Ameriky a v neposlední řadě též Československo. Huntington zde napočítává celkem 33 demokratických zemí³¹.

Následná *první protivlna* (1922-1942) souvisí s poválečnou situací, přičemž je symbolicky odstartována v roce 1922 pochodem fašistického vůdce Benitta Mussoliniho na Řím. Následně se postupně začínají hroutit demokratické systémy v Evropě, Jižní Americe i Japonsku, což výstižně ilustruje šíření komunistických, fašistických a militaristickým ideologií a způsobů myšlení. Zakaria poukazuje na fakt, že toto období není pouze útokem na demokracii, ale též na liberalismus. Především ve třicátých letech 20. století byly myšlenky liberalismu atakovány fašisty z pravicových pozic a z opačné strany komunisty [Zakaria 2005: 33]. Konec první světové války tak sice přinesl vítězství mocností Dohody a došlo k odstranění monarchií ve většině Evropy, ovšem evropské státy válka též hospodářsky i společensky velice vyčerpala a zpusťovala, čímž poskytla úrodnou půdu pro vznik zmíněných ideologií. „Válka vybojovaná s cílem učinit svět bezpečným místem pro demokracii přivedila místo toho situaci, v níž se na pravici a i na levici začala prosazovat hnutí rozhodnutá s demokracií skoncovat.“ [Huntington 2008: 26-27] V matematickém vyjádření Huntington dochází k závěru, že první demokratizační protivlna znamenala vzestup nedemokratických režimů. Demokratická forma vlády byla svržená v 22 zemích³².

Druhá demokratizační vlna má své základy již v průběhu druhé světové války, která je výsledkem rozpínivosti totalitárních režimů, především pak ideologie nacionálního socialismu, který hlásal vůdce nacistického Německa Adolf Hitler. „Nacistický program považoval německý stát za vrchol nové globální hierarchie, jejíž struktura bude vycházet z údajně vědeckých genetických zákonů, podle nichž se stanoví nadřazená rasa a všechny ostatní nižší rasy.“ [Brzezinski 1993: 46] Následný střet mocností Osy se západními Spojenci opět přinesl poměrně značnou devastaci hlavně evropského prostoru. Po porážce

³¹ Čistá změna +33 oproti předchozímu stavu.

³² Čistá změna je tedy -22 oproti předchozímu stavu.

totalitárních režimů spojeneckými armádami následuje ustanovení demokratických institucí v řadě zemí západní Evropy a tvorba nového politického řádu pod dohledem Spojených států. Demokratizační posuny jsou však už patrné během tohoto ozbrojeného konfliktu³³. Huntington tuto demokratizační vlnu vymezuje roky 1943 a 1962.

V poválečném období Huntington sleduje v poměrně krátkém čase velkou expanzi demokracie, kdy napočítáme celkem 41 přechodům k demokratickému systému³⁴. Tento fakt poukazuje na úspěšnost západních mocností, pokud se jedná o schopnost podpory znovu se budujícím demokratickým uskupení po celém světě. Na druhou stranu je pozoruhodné, že v tomto období se mnoho oblastí vymaňuje z koloniální nadvlády Západu a dochází ke vzniku nových států, kde ovšem tato podpora ve velké míře chybí nebo je velmi slabá a demokracie jsou velmi krátkodobé a nestabilní (Pákistán, Malajsie, Indonésie) [Huntington 2008: 27]. Především podpora západní Evropy Spojenými státy se jeví jako logický krok. Ačkoliv došlo k poražení nacistické a fašistické ideologie, tak po porážce mocností Osy dochází k rozkolu antifašistické koalice a objevuje se otevřený konflikt dvou hlavních supervelmocí USA a SSSR. Potlačení jedné expanzivní ideologie střídá snaha o teritoriální rozmach jiné totalitární ideologie. SSSR se po druhé světové válce dostalo do role druhé supervelmoci, s čímž souvisejí větší ambice. „Komunistický program považoval vítězství světové revoluce a komunistického předvoje za nejvyšší akt historického vykoupení, který lidstvo posouval do socialismu a poté do komunismu.“ [Brzezinski 1993: 46] Rýsuje se nová situace v geopolitické aréně a svět se transformuje do bipolárního uspořádání, které proti sobě staví západní blok pod hegemonií USA a socialistický blok pod nadvládou Sovětského svazu. Pojem třetí svět označoval méně rozvinuté státy, které fakticky nepatřily ani do jednoho ze dvou dominantních bloků. Tento prostor byl především místem střetu obou mocností. „V čase jaderného patu studené války přenesly obě supervelmoci své spory do zástupných konfliktů v rozvojovém světě.“ [Nálevka 2004: 178]

Podpora demokratizace a demokratických režimů vlád jde ruku v ruce se snahou prezidenta Harryho Trumana³⁵, jejímž jádrem je doktrína zadržování komunismu G. F. Kennana a podpora vládám, které odolávají a čelí komunistickému nátlaku, což zahrnuje i snahu o politickou stabilitu těchto oblastí. Jedním z výsledků těchto snah je Marshallův

³³ V roce 1943 se k demokratickému zřízení navrácí Uruguay.

³⁴ Čistá změna +41 oproti předchozímu stavu.

³⁵ Trumanova doktrína.

plán z roku 1947 pro stabilizaci západní Evropy, který inicioval vojenskou a hospodářskou integraci, zmírnil pocit obecného ohrožení a pomohl zadržet sovětskou ideologii a mocenskou expanzi. Nutno podotknout, že tento krok měl i vliv na další možnosti demokratizace směrem na východ od hranice západního Německa. Slovy historika Vladimíra Nálevky: „Na druhé straně bylo však na téměř půlstoletí potvrzeno bipolární rozdělení starého kontinentu, neboť Američané fakticky přijali realitu sovětské geopolitické sféry ve východní Evropě“ [Nálevka 2010: 16]. Studená válka tak sama o sobě přinesla značná omezení pro rozvoj demokratických systémů především ve východní Evropě a dalších státech, které byly součástí komunistického bloku, případně čelily mocenskému nebo vojenskému tlaku z jeho strany.

Toto historické potvrzení bipolárního rozdělení světa, které USA vzali téměř na půlstoletí za své, pak poněkud kontrastuje se slovními spojeními, které Huntington užívá v okamžiku americké sebestřednosti. Americký národ je neodmyslitelně a neoddělitelně spjat s demokratickými a liberálními hodnotami. Američané nemají možnost volby ve smyslu změny politického systému právě v důsledku úzkého svazku americké totožnosti a liberálních a demokratických principů. „Odtud plyne, že na tom, aby po celém světě zavládly podmínky demokracii příznivé, mají zvláštní zájem“. [Huntington 2008: 37] Budoucnost svobodných a demokratických Spojených států je tedy do značné míry závislá na budoucnosti samotné demokracie. Zdá se, že stav studené války a rozdělení světa do tří „světů“ budoucnost USA nijak neohrožoval. Totalitní komunistické ideologii byla v zájmu stability a utvrzení vlastní hegemonie na západní polokouli postoupena značná část východní polokoule. Alespoň zde můžeme najít jedno z možných obecných vysvětlení amerického vývozu demokracie.

Ačkoliv Huntington nepředpovídá takový vývoj, tak se mu fukuyamovská myšlenka vítězství liberální demokracie a selhání ostatních alternativ jeví jako ta nejlepší možná cesta, alespoň pro Spojené státy. Avšak již ve *Střetu civilizací* pojednává o tom, že není možné západní kulturu a její instituce chápat a vyvážet jako univerzální do zbytku světa. Je třeba starat se o rozvoj vlastní západní civilizace a jejích hodnotově blízkých spojenců, přičemž není vhodné zaujímat extrémní polohy jako internacionalismus, izolacionismus, unilateralismus ani multilateralismus. Vyhnout se těmto extrémům je dle Huntingtona cesta k úspěchu vzhledem k zájmům Spojených států. Je třeba přijmout „atlantskou politiku úzké spolupráce s evropskými partnery na ochranu a podporu zájmů a hodnot jedinečné civilizace, která je spojuje“ [Huntington 2001a: 381].

Druhá protivlna přichází v období 1958-1975. Huntington ji charakterizuje jako impozantní celosvětový ústup od demokracie, kdy už od konce padesátých let dochází ke změnám v zásadě pouze směrem k více autoritářským způsobům vládnutí [Huntington 2008: 28-29]. V tomto časovém období, které je charakterizované mocenským zápolením dvou nepřátelských bloků v podobě studené války, se setkáváme s postupnou gradací emancipačních procesů v koloniích a závislých státech a s obrovským množstvím vojenských převratů. Podíváme-li se například na africký kontinent v období od roku 1956 do roku 1970, tak proces dekolonizace Afriky s sebou přinesl v daném časovém období obrovský nárůst autoritářských režimů (nejméně 33) [Huntington 2008: 28-29]. Pouze Botswanu lze považovat za prakticky fungující demokracii v Africe. Celkově druhá protivlna připravila o demokratický režim 22 dříve demokratických zemí.

Třetí demokratizační vlna je odstartována v dubnu roku 1974 událostmi v Portugalsku, kde v „karafiátové revoluci“ došlo ke svržení diktatury Marcella Caetana, nástupce Antonia de Oliveiry Salazara. Příklon k demokracii nebyl v tomto případě zřejmě všeobecně očekáván. Slovy Francise Fukuyamy: „Stejně jako před nimi Němci a Japonci i Portugalci dokázali, jak se mýlili západní komentátoři, kteří je považovali za nezralé pro demokracii“ [Fukuyama 2002: 38]. Na tyto události v krátké době navazuje zhroucení vojenského režimu v Řecku a smrt generála Francisca Franka ukončuje diktaturu ve Španělsku v roce 1975. Tyto události v jižní Evropě jsou počátkem zatím posledního dramatického globálního posunu k demokracii. Procesy demokratizace následně zasáhly Jižní Ameriku a přes Filipíny, Jižní Koreu a Tchaj-wan se přenesly do východního bloku, kde se na konci osmdesátých let zhroutila většina komunistických režimů. Dokončen byl též proces evropské dekolonizace, především v koloniích Portugalska a Velká Británie. Navození demokracie se naopak příliš neprojevovalo v afrických státech. Tam je patrná v tomto období spíše jistá míra liberalizace. V číselném vyjádření se ve třetí vlně demokratizovalo celkem 35 států³⁶ a na konci tohoto období tak Huntington označuje 65 států jako demokratických.

3.5.3. Vysvětlení třetí demokratizační vlny

Velmi důležitou částí prací o přechodech je identifikace procesů, které byly podstatné pro nastartování třetí demokratizační vlny, jejich analýza a popis. Huntington vysvětluje třetí vlnu skrze pět základních procesů, které byly zásadní pro její další úspěch. Jedná se o upadající legitimitu systému, hospodářský rozvoj a hospodářské krize, změnu

³⁶ Čistá změna +35 oproti předchozímu stavu.

náboženských poměrů, novou politiku vnějších činitelů a lavinový efekt [Huntington 2008: 48-107]. Tyto procesy představují „věrohodné nezávislé proměnné“, které je možno sledovat v šedesátých a sedmdesátých letech, a které mohou vysvětlovat změnu „závislé proměnné“, což představuje proces demokratizace v osmdesátých a devadesátých letech [Huntington 2008: 52].

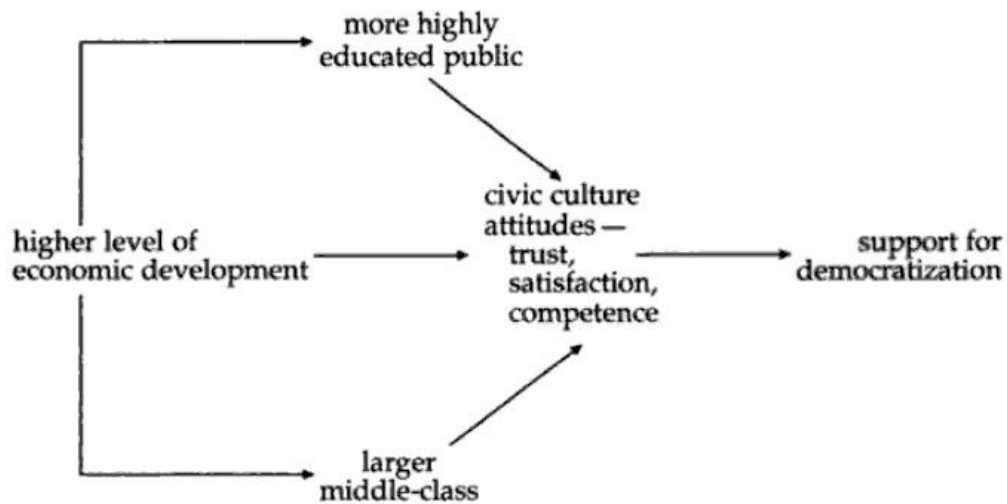
Upadající legitimita byla neustále se prohlubující problém autoritářských režimů, protože závisela na výsledcích vládnutí režimu. V těchto případech bylo třeba, aby takový režim byl dostatečně výkonný a plnil sliby, které tuto legitimitu držely v jisté míře při životě. K rozkladu legitimacy může přispívat řada faktorů, mezi které Huntington řadí absenci mechanismů obnovy (volby), rozklad „negativní legitimacy“ a vojenské nezdary. V neposlední řadě také výkonnostní neúspěch režimu, kdy autoritářská vláda není schopna zajistit hospodářský růst a zajistit potřebné ekonomické a sociální reformy. „Schopnost mnoha autoritářských režimů získávat legitimitu poukazem na hospodářský růst podryl nárůst cen ropy v sedmdesátých letech, jakož i konkrétní ekonomická politika, kterou autoritářské režimy prosazovaly.“ [Huntington 2008: 57] Dva ropné šoky a globální a hospodářská recese v sedmdesátých letech uštědřily těžké údery dokonce i konceptu demokracie, protože se objevila otázka, zda samotná demokracie je tím nejefektivnějším a nejlepším nástrojem pro fungování daného systému. Autoritářské režimy tuto krizi nesly zřejmě ještě hůře. Ve většině případů dochází k dalšímu hospodářskému propadu, inflaci a celkové stagnaci nebo recesi, což přímo vede k poklesu legitimacy těchto režimů (Filipíny, Argentina, Uruguay). Paradoxně i jistý úspěch režimu může přivodit ztrátu legitimacy, protože například porážka deklarovaného společného nepřítele je dalším důvodem, proč již není režimu v této podobě zapotřebí.

V případě hospodářského rozvoje a hospodářská krize vychází Huntington z předpokladu, že zásadní hospodářský růst šedesátých let dvacátého století s sebou logicky přinesl zlepšení životní úrovně, přirozeně růst kvality a hloubky vzdělání a v neposlední řadě se zvýšil počet příslušníků městské střední třídy [Huntington 2008: 65-78]. V daných zemích značně vzrostla demokratická základna, které hospodářský růst poskytl dostatečné ekonomické zázemí pro přechod k demokratickému systému. Tato skutečnost koresponduje se zjištěním ohledně vztahu mezi bohatstvím a demokracií³⁷. Autor hovoří o

³⁷ Jeden z prvních autorů, kteří se věnovali kritickým prahům v různých sektorech společnosti, byl americký sociolog a politolog Seymour Martin Lipset. Přínosná je především jeho práce z roku 1960 *Political Man*.

kritickém prahu ekonomického bohatství³⁸, který země nasměroval k přechodu k demokracii. Přírozeně s výjimkami jako Sovětský svaz, Polsko, Maďarsko, kde politické a vnější síly těmto přechodům do konce osmdesátých let bránily. Současně autoritářské režimy destabilizoval jak znatelný hospodářský růst, který je nutil k liberalizaci nebo větším represím, tak i pokles [Huntington 2008: 65].

Obrázek č. 3: Ekonomický rozvoj jako posilující faktor demokratizace (Dle S. P. Huntingtona, 1993b)

Huntington dochází k závěru, že v třetí demokratizační vlně bylo pro přechod od autoritářských režimů k demokratickým z ekonomického hlediska nejperspektivnější spojení „vysoké úrovně hospodářského rozvoje“ a „krátkodobé hospodářské krize nebo těžkých hospodářských problémů“ [Huntington 2008: 78].

Zjištění ohledně spojení vysoké úrovně hospodářského růstu a krátkodobé krize v základech koresponduje s teorií revoluce amerického sociologa a politického filozofa Jamese Chowninga Daviese. Ten v roce 1962 publikoval stať *Toward a Theory Of Revolution*, kterou o devět let později rozvinul v knize *When Men Revolt and Why*³⁹. Davies v tomto textu vychází z předpokladu, že politická stabilita či nestabilita velmi úzce souvisí s duševním „rozpoložením a náladou“ ve společnosti. Uvádí, že revoluce přicházejí zpravidla po dlouhém období ekonomického a sociálního růstu, který je ovšem následován krátkým obdobím prudkého zvratu a úpadku [Davies 1962: 6]. Tuto tezi lze zobecnit do tvrzení, že následkem růstu v předchozím dlouhém období jsou neustále na vzestupu

³⁸ V případě třetí demokratizační vlny hovoří o zemích v přechodné zóně s HNP na hlavu v rozmezí 1000-3000 dolarů [Huntington 2008: 68].

³⁹ Davies, James. 1971. *When Men Revolt and Why: A Reader in Political Violence and Revolution*. New York: The Free Press.

očekávání ohledně schopností uspokojovat neustále rostoucí potřeby. Současně se postupně hromadí rozčarování a frustrace, protože realita, zatížena náhlým úpadkem nebo krizí, nekoresponduje s očekávaným vývojem a subjektivními předpoklady. Typické v období růstu je, že subjektivní očekávání ve společnosti výrazně předběhnou realitu. Nakonec se ve fázi zvratu realita a očekávání vzdálí natolik, že vzniká taková diference mezi tím, „co lidé chtějí“ a tím „co lidé dostávají“, že to již členové společnosti nejsou ochotni tolerovat. Tento stav může resultovat v nepokoje, revoluci či převrat [Davies 1962: 6-7]. Absolutní bída tedy nehraje nutně roli, jelikož dlouhodobý nedostatek a chudoba, která se stala součástí každodennosti, může paradoxně vést k větší apatii a nezájmu společnosti.

Svá tvrzení Davies porovnává s myšlenkami Marxe a Tocquevilla. Německý filosof Karl Heinrich Marx vycházel z předpokladu, že čím horší situace, větší zbídačení a zoufalství, tím větší šance na revoluci. Na druhé straně Tocqueville na základě studia Velké francouzské revoluce, které předcházela ekonomický a sociální úpadek století sedmnáctého následovaný dynamickým rozvojem a ekonomickým i sociálním růstem ve století osmnáctém, dochází k závěru, že revoluce nejsou vždy výsledkem postupného úpadku a zhoršování situace [Davies 1962: 5]. Tocqueville zde hovoří o citlivosti, která se ve společnosti probouzí vlivem uvolnění, čemuž předcházela dlouhodobý útlak ze strany vlády. „Daleko častěji dochází k tomu, že lid snáší nejtěžší zákony, aniž si stěžuje a jako by je ani necítil, a násilně je odmítne až poté, když se jejich váha zmírní.“ [Tocqueville 2003: 204] Ve spojitosti s Francií Tocqueville uvádí, že Francouzi začali feudalismus vskutku nenávidět v okamžiku, kdy začal mizet, což vedlo k zintenzivnění jejich citlivosti na jeho projevy a dopady. „Zlo, které bylo trpělivě snášeno jako nevyhnutelné, jeví se jako nesnesitelné, jakmile si lidé představí, že by mu mohli uniknout.“ [Tocqueville 2003: 205]

Jinými slovy ekonomický růst zřejmě souvisí i s většími očekáváními ve společnosti. Naopak dlouhé období nedostatku může vést k určité apatii a rezignaci jedinců. Lidé pak nedávají svoji nespokojenost najevo, protože nevidí lepší perspektivu. Avšak situace dlouhodobějšího růstu může pro režim paradoxně znamenat problémy, protože často ambice, očekávání a potřeby rostou rychleji, než je reálný vzestup hospodářství. Již tento stav může působit negativně. Pokud se k tomuto stavu přidá následně ještě prudký pokles a recese, pak očekávání a náhlá selhání mechanismu mohou vést k velké nevoli a vyústit v konflikt s režimem.

Změny náboženských poměrů se týkají především přístupu katolické církve, který se výrazněji změnil již v průběhu Druhého vatikánského koncilu v letech 1963 – 1965. Ekumenický koncil se týkal reorganizace církve a nového přístupu k okolnímu světu. Byla patrná snaha zařadit do křesťansky založené perspektivy velké dobové ideály jako rozvoj a sociální spravedlnost [Kepel 1996: 52-53]. Jedním z důvodů vzestupu demokracie v katolických zemích byla změna směřování církve v šedesátých letech. Katolická církev se v tomto období odtrhla od vládnoucích vrstev a autoritářské vlády. V důsledku vlastní změny se v krátkém čase ocitla v opozici k autoritářským režimům, které do té doby často legitimizovala a přizpůsobovala se jim [Huntington 2008: 81-82]. Huntington faktor katolické církve a její přechod do opozice vůči autoritářským režimům, který v nekomunistických zemích obvykle prošel stádií přijímání vlády, přes neutralitu, k opozici, hodnotí spolu s hospodářským rozvojem jako klíčový v podpoře demokratizace v průběhu třetí vlny. Církev zdůraznila legitimitu, potřebu sociálních změn a podtrhla význam kolektivního jednání nejen biskupů a kněží, ale i laiků. Neopomněla upozornit na potřebu pomáhat chudým. Kněží, hodnostáři, církevní pracovníci a sympatizanti se ovšem často vystavovali nebezpečí a represím ze strany režimu. Podstatu hospodářského rozvoje a náboženských poměrů dobře ilustruje Huntingtonovo připodobnění fiktivního loga třetí demokratizační vlny, které by mělo mít podobu „kříže na pozadí amerického dolaru“ [Huntington 2008: 89].

Huntington hovoří ještě o dvou podstatných faktorech, které demokratizaci v poslední čtvrtině dvacátého století napomohly. Prvním z nich je nová politika vnějších činitelů, kteří aktivně podporovali liberalizaci a demokratizaci. Těmi se rozumí všichni nejmocnější relevantní aktéři. Jedná se o již zmíněný Vatikán, dále o Evropské společenství především svou otevřeností, Spojené státy se svou zahraniční politikou aktivní podpory lidských práv a demokracie, kterou započala pod tlakem amerického Kongresu už v sedmdesátých letech administrativou prezidenta Jimmyho Cartera a v podobném duchu následně pokračoval i Ronald Reagan [Huntington 2008: 89-103]. V neposlední řadě sem patří i Sovětský svaz a změna sovětské politiky v období vlády Michaila Sergejeviče Gorbačova.

Politika Ronalda Reagana měla dle některých badatelů zásadní vliv v otázce rozpadu Sovětského svazu a odpoutání sovětských satelitů od komunistického centra. Tito autoři vidí jako klíčovou dlouhodobou koncepci Reaganovy administrativy, která jednotlivými kroky v různých segmentech zahraniční politiky dotlačila Gorbačova k ústupkům [Suchý 2004]. Přirozeně, že i pozitivní role „reformátora“ Gorbačova je zmiňována velmi často

[Dahrendorf 1991, 2008, Huntington 2008] právě ve spojení s uvolněním situace v sovětských satelitech. To je spojeno s oficiálním odstoupením Sovětského svazu od Brežněvovy doktríny a odmítnutím omezování státní suverenity v roce 1988. Nutno podotknout, že Spojené státy se angažovaly v podpoře demokratických režimů po celém světě. Klíčová byla podle Huntingtona jejich role v mnoha státech Latinské Ameriky a na Filipínách. Jako podstatnou ji hodnotí například v Portugalsku, Polsku nebo Koreji. Neopomíjí tedy zdůraznit americký vliv v demokratizačním úsilí třetí vlny a hodnotí jej v mnoha případech jako zásadní [Huntington 2008: 102].

Na tomto místě je dobré připomenout, že v období studené války Spojené státy často ideologické a hmotné zájmy americké administrativy, především v zemích Latinské Ameriky, odporovaly proklamované podpoře demokracie. Prvotní snahou nebyla demokratizace, ale eliminace reálného či domnělého sovětského vlivu, odpor proti levicovým režimům klidně i výměnou za podporu vojenských junt nebo autoritářských vládců. V tomto pragmatickém duchu se též vyjádřil George F. Kennan k americkým velvyslancům v Latinské Americe: „Neměli bychom se nechat odradit policejními represemi místní vlády. Není důvod se stydět, vždyť komunisti jsou zrádci národa... Lépe mít pevný a silný režim, než shovívavou liberální vládu tolerující komunistický živel“ [Chomsky 2006: 67]. Samozřejmě i v období prezidentského mandátu Ronalda Reagana v letech 1981 – 1989 byla částečně vlivná doktrína, se kterou přišla Jeane Kirkpatricková⁴⁰ ve své stati *Dictatorship and Double Standards* z roku 1979, jež se také běžně nazývá dle své autorky. V tomto článku se tato „žhavá“ antikomunistka vyjadřuje v nutných případech k podpoře přátelských antikomunistických, proamerických a pravicových vlád, což zahrnuje i diktatury a autoritářské režimy. U těchto režimů spatřovala perspektivu budoucí liberalizace a demokratické transformace, na rozdíl od levicových totalitních režimů [Kirkpatrick 1979: 34-45].

Tato stať byla především kritikou předešlé zahraniční politiky vlády prezidenta Cartera a teorií modernizace jeho poradce pro otázky národní bezpečnosti Brzezinského, které byly zaměřené na oblast třetího světa. Kritika mířila především na příliš moralizující přístup prezidenta Cartera, který notně zdůrazňoval globální porušování lidských práv, avšak následek byl „kontraproduktivní především proto, že měl za následek odcizení některých přátelských pravicových autoritativních režimů, zatímco excesy levicových totalitních

⁴⁰ V té době velvyslankyně Spojených států amerických při OSN.

režimů toleroval“ [Suchý 2004: 251]. Ralf Dahrendorf interpretuje tuto tezi v kontextu americké zahraniční politiky osmdesátých let jako posun k otázce, zda jsou lidé a státy s USA, nebo jsou proti nim. Jinak řečeno nemá smysl nutit jiným za každou cenu stejnou cestu, kterou se vydávají západní společnosti mírného klimatického pásu, protože demokracie není univerzální trend, pouze forma sociální a politické organizace hlavně anglosaského světa [Dahrendorf 2008: 50].

Hodno zaznamenání je, že v původním textu Kirkpatricková zmiňuje Huntingtona a jeho dílo týkající procesů modernizace jako podstatné, protože zachycuje klíčové prvky modernizační koncepce. Kirkpatricková současně uvádí, že ačkoliv byl Huntington po jistou dobu členem Rady národní bezpečnosti, zcela jistě nebyl tvůrcem politiky dané administrativy [Kirkpatrick 1979]. Některé podněty z textu *Dictatorship and Double Standards* se staly součástí Reaganovy doktríny, skrze kterou se dočkaly podpory v první polovině osmdesátých let například antikomunistické diktatury v Argentině, Guatemale nebo na Filipínách, opoziční skupiny Contras v Nicaragui, Mudžahedíni v Afganistanu a antikomunistická opozice v Kambodži, Angole i jinde po světě.

Posledním faktorem, který je podstatný pro vysvětlení třetí demokratizační vlny, je lavinový efekt, jinak řečeno inspirace příkladem nebo efekt domina. Lze hovořit v prvé řadě o psychickém momentu. Opozice či nespokojená část společnosti vidí v úspěšných příkladech cestu k odporu proti autoritářskému režimu, ve kterém sami žijí. Též úspěšné příklady slouží jako možný návod a inspirace, mohou pomoci proces zrychlit a poukázat na techniky a metody, které lze v těchto případech použít. K tomuto faktoru je třeba uvést, že jeho důležitost oproti prvním dvěma vlnám je umocněna především rozvojem komunikačních a dopravních sítí a technologií. Rozvoj globální komunikace, který byl umožněn televizními a telekomunikačními družicemi, byl zásadní pro zhmotnění demokratických revolučních představ, protože „lidé o této revoluci usoudili, že je skutečná“ a „její důsledky se takovými staly“ [Huntington 2008: 103-107]. Toto zjištění vzbuzuje poměrně jasnou analogii s dnešní situací v muslimské severní Africe, kde „jasmínová revoluce“ v Tunisku, která proběhla na přelomu roku 2010 a 2011, byla umožněna především technologickým rozvojem na poli komunikací. Rozhodujícím médiem se ukázal být Facebook. Stal se místem, kde se revoluční hnutí sjednotila a organizovala akce. Z Tuniska se lavinovým efektem šířila nespokojenost se stávajícími režimy a nepokoje pronikly do dalších muslimských zemí. Příkladem mohou být turbulentní události v Egyptě, Libyi, Saudské Arábii, Sýrii a Bahrajnu.

3.5.4. Typologie demokratizačních procesů

Huntington ještě přispívá do oboru zabývajícího se přechody k demokracii vlastní typologií přechodů. Uvádí tři základní typy změn nedemokratických režimů. Nutno podotknout, že autorova nejzákladnější typologie se ve své podstatě překrývá s typologiemi již známými, které vypracovali například Donald Share a Scott Mainwaring nebo Juan J. Linz [Říchová 2006: 246-247]. Huntington tedy rozlišuje přerod (transformation), kdy v čele snah o demokratizaci režimu stojí původní autoritářské elity. Oproti tomu v případě výměny (replacement) mají zásluhu na demokratizaci režimu opoziční síly. Autoritářský režim se v tomto případě zhroutil nebo byl svržen. Nakonec je tu ještě přeměna (transplacement), kdy lze tvrdit, že opozice a zástupci starého režimu postupují do jisté míry ve shodě [Huntington 2008: 115-116]. Přirozeně se jedná o ideální typy, které často nejsou identifikovatelné ve zcela čisté podobě. Podobnou typologii poskytují například Share s Mainwaringem, kteří uvádějí tři do značné míry shodné typy přechodů od nedemokratických režimů a označují je jako přechody transakcí (transaction), oddělováním (extrication) a následkem porážky režimu (breakdown/collapse) [Dvořáková, Kunc 1994, Říchová 2006, Huntington 2008]. Ve stejném duchu politoložka Blanka Říchová shrnuje tyto typy do obecné klasifikace, která zahrnuje přechod sjednaný, přechod kolapsem a přechod sebevyloučením. Huntington následně rozvádí jednotlivé typy přechodů a dokumentuje je na širokém spektru příkladů. Upozorňuje rovněž na tři klíčové interakce všech demokratických procesů, které se ovšem liší svou rolí, konfliktností nebo mírou spolupráce. To je závislé na typu přeměny. Podstatné je, že se jedná o interakce mezi 1) vládou a opozicí, 2) mezi reformátory a stoupenci starých pořádků ve vládní koalici a 3) mezi umírněnými a extrémisty v opozici [Huntington 2008: 111-160].

Huntington současně představuje tzv. „směrnice pro demokratizátory“, ve kterých shrnuje své poznatky a snaží se vystihnout důsledky, které z jeho rozboru pro demokratizátory plynou. Nezapomíná podotknout, že se rozhodl ve studii *Třetí vlna* pětkrát „rezignovat na roli sociálního vědce“ a zformulovat ona pravidla, což z něho může v něčích očích činit „demokratického Machiavelliho“ [Huntington 2008: 11]. V těchto směrnicích se zabývá pěti podstatnými otázkami, které se pojí k demokratizačním procesům a přechodům od autoritářských režimů k demokratickým. Jedná se o poznatky ohledně jednotlivých typů přeměny (reforma, svržení a dojednání změny) autoritářských režimů, uvádí poznámky ohledně vyrovnávání se se zločiny bývalého režimu a vyjadřuje se ke vztahu společnosti a

armády, k omezení armádní moci a o její budoucí profesionální formě [Huntington 1991, 2008].

3.5.5. Budoucnost třetí demokratizační vlny a eventuální třetí protivlna

Huntington uvažuje na počátku devadesátých let o budoucnosti této demokratizační vlny s rezervou a s nikterak velkými očekáváními. Nejedná se pouze o další šíření demokratického systému do dalších států, ale současně o problém konsolidace a stability režimů, které v nedávné době demokracii nastolili. Další demokratizace je omezena vyčerpaností jednotlivých faktorů, které byly do této doby podstatné pro třetí demokratizační vlnu. Slábne především vliv křesťanství a dopady změny doktríny katolické církve v šedesátých letech. Většina katolických zemí je zpravidla již demokratizována, popřípadě liberalizována. Role vnějších činitelů slábne, protože v zemích, kde bylo prosazení demokracie nejsnazší, se již tento proces podařilo nastartovat. To souvisí s rolí lavinového efektu, který je závislý na přítomnosti ostatních faktorů v dané zemi. Sám o sobě nepředstavuje nutný důvod k demokratizaci, proto je nutný tlak i ze strany jiných faktorů. „Bílý dům, Kreml, Vatikán ani Evropské společenství se v zemích Asie, Afriky a Blízkého východu, kde demokratizace dosud neproběhla, netěší dostatečně silnému postavení na to, aby jí mohly významně napomoci“. [Huntington 2008: 277] Ostatně možné problémy, které dobře ilustrují další omezení procesů demokratizace ve zmíněných oblastech, byly a jsou patrné například v působení Spojených států v Iráku. Administrativa George W. Bushe se v této muslimské zemi snažila o tvorbu demokratického systému po svržení autoritářského režimu Saddáma Husajna [Kepel 2006: 176-211].

Klíčové faktory, které budou mít i nadále nejvýraznější vliv na šíření demokracie a její stabilitu, jsou hospodářský rozvoj a politické vedení. Hospodářský rozvoj a ekonomický růst se na počátku devadesátých let jeví Huntingtonovi jako základní podmínky pro uskutečnění demokratizace, protože „většina chudých společností zůstane podle všeho nedemokratická tak dlouho, dokud nepřestane být chudá“ [Huntington 2008: 301]. Aktivní politické vedení je tím, co fakticky demokratizaci uskutečňuje. Hospodářský rozvoj tedy vytváří podmínky pro změnu, pro možnost svržení autoritářské vlády, ovšem je nutné, aby směřování k demokracii bylo v rukou obratných a rozhodných vedoucích osobností a představitelů. Stejně jako v díle *Political Order in Changing Societies* tedy Huntington odmítá jednorozměrnou teorii, že hospodářský růst automaticky znamená demokratizaci,

protože pokud se alespoň z části nerealizují další nutné podmínky, pak vždy existuje možnost vzniku nového druhu autoritářského režimu.

3.6. Střet civilizací?

3.6.1. Článek a kniha

Samuel P. Huntington je v českém a obecněji i v evropském prostředí znám především svým knižním bestsellerem „*Střet civilizací, boj kultur a proměna světového řádu*“, který vyšel ve Spojených státech amerických v roce 1996 a do českého jazyka byl přeložen v roce 2001⁴¹. Této rozsáhlé práci, která se zabývá proměnou světového řádu, geopolitickým rozložením sil, charakteristikou aktérů mezinárodních vztahů v situaci po rozpadu Sovětského svazu a ukončení studené války, předchází článek z léta roku 1993 nazvaný jednoduše *Střet civilizací?*. Článek se stal jedním z nejvíce diskutovaných příspěvků renomovaného časopisu *Foreign Affairs*. Podobného ohlasu se dostalo například článku Jeane J. Kirkpatrickové *Dictatorships & Double Standards* z roku 1979⁴². Spojení „clash of the civilizations“ užil prvně britsko-americký historik Bernard Lewis v roce 1990 ve svém článku *The Roots of Muslim Rage*⁴³. V názvu článku je podstatný právě onen otazník, který sám evokuje Huntingtonův úmysl upozornit na možnou alternativu vývoje, nikoliv na predikci nevyhnutelných událostí nebo nezvratného směřování geopolitického řádu.

Tento článek se stal základem pro napsání zmíněné knihy. Článek i kniha vzbudily v USA bouřlivou diskuzi a Huntington se stal obětí kritiky ze strany jiných akademiků. Nutno podotknout, že světový ohlas v řadách veřejnosti přinesly této tezi až události pozdější. V kontextu devadesátých let hovoří český arabista a islamista Miloš Mendel o tom, že v době, kdy „potencionální nepřítel je všude a nikde, kdy latentní antiamerikanismus ve ‚třetím světě‘ v devadesátých letech ještě zesílil a kdy Clintonova vláda razila idealistickou koncepci smíru a multikulturního dialogu, republikánská opozice začala utvářet soustavu nových pohledů na geopolitické a ekonomické rozložení sil“, přičemž jeden z těchto pohledů jim předkládá ve své tezi o střetu civilizací Samuel Huntington [Mendel 2002:

⁴¹ Kniha byla vydána až po teroristických útocích 11. Zář 2001 ve Spojených státech.

⁴² Blíže k obsahu tohoto článku viz podkapitola 3.5.3. této práce, která se jmenuje „Vysvětlení třetí demokratizační vlny“.

⁴³ Článek Bernarda Lewise je dostupný on-line na adrese:

<http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1990/09/the-roots-of-muslim-rage/4643/5/>

24]. Zmíněnou větší pozornost myšlenky o střetávání civilizací zajistily teroristické útoky islámským radikálů 11. září 2001 v USA. Útoky na Pentagon a World Trade Center se rázem staly pro mnoho Američanů akty, které dokládají civilizační rozdílnosti a hrozbu mezicivilizačních konfliktů. Následně převládl názor, že je třeba vymezit se především proti muslimům, islámským zemím a zemím podporujícím terorismus. Huntingtonova kniha se rázem stala velmi aktuální, čtenou a diskutovanou. Jaroslav Krejčí upozorňuje na fakt, že Huntingtonovo pojetí multicivilizačního světa není rozhodně nové, poukazuje například na dílo Arnolda Toynbee. Podle Krejčího následný rozruch prokázal, že „civilizační identita není pouhou abstrakcí“ [Krejčí 2002: 37].

Důvody Huntingtonova kulturního obratu, příklonu ke kulturologické argumentaci a přechodu k tématům civilizací, nejsou zcela jasné. Již v práci *Třetí vlna* můžeme nalézt zájem o náboženství. Katolické státy jsou nám představeny jako hlavní protagonisté třetí demokratizační vlny. Poukazuje zde na fakt, že je třeba přehodnotit tradiční přístup ke katolictví, které bylo dlouho historicky spojováno převážně s nedemokratickými politickými režimy a hospodářské úspěchy nebo demokratizační procesy byly naopak spojovány především s protestantskými oblastmi [Huntington 2008: 80]. Nicméně změny náboženských poměrů především v šedesátých letech, spolu s rostoucím tempem hospodářského rozvoje a dalšími dílčími faktory, přispěly k tomu, že se katolické země začaly též demokratizovat a nastartoval se zde hospodářský rozvoj. Navíc tu Huntington klade základy své tezi o neslučitelnosti demokracie a západních hodnot s oblastmi výskytu konfucianismu a islámu. V tomto případě ovšem ještě uvádí možnost, že závažnost kulturních překážek v těchto zemích nemusí být nepřekonatelná. Ponechává možnost k prosazení demokracie v těchto oblastech, protože i dřívější modely předkládaly například katolictví jako nekompatibilní s demokracií a hospodářským rozvojem. Navíc obě uvedené kulturní tradice jsou velmi komplexní a lze v nich nalézt prvky slučitelné i neslučitelné. V neposlední řadě kultury jsou dynamické struktury, které se neustále vyvíjejí.

Náboženství je tedy podstatnou součástí procesů změny a Huntington si je vědom opět sílícího vlivu náboženství, jak o něm píše Gilles Kepel v knize *Boží pomsta: Křesťané, židé a muslimové znovu dobývají* [Kepel: 1996]. S tímto fenoménem souvisí i situace v mezinárodní aréně. „Konec studené války a rozpad bipolárního světa paradoxně nepřispěly ke stabilizaci mezinárodních vztahů.“ [Nálevka 2010: 181] Především některé zásadní vojenské konflikty, na které autor ve své tezi o střetu civilizací reaguje, byly velmi krvavé a bouřlivé. Ústředním konfliktem, alespoň z pohledu Evropy, byla válka

v Jugoslávii. V tomto případě se střetly tři civilizační okruhy – západní (Chorvaté), pravoslavný (Srbové) a muslimský (bosenští muslimové⁴⁴). Následkem bylo několik krvavých konfliktů v letech 1991-1999, při nichž zemřely statisíce lidí a přinesly neštěstí milionům obyvatel bývalé Jugoslávie. Krvavých konfliktů ovšem probíhalo v této době velké množství. Mezi ty zásadní, které se odehrávají na civilizačních zlomech, řadí Huntington především pákistánsko-indický spor o Kašmír nebo konflikt Ázerbájdžánu a Arménie o Náhorní Karabach. Všimá si také trendům v islámském světě a hovoří o tom, že „islám má krvavé hranice“ [Huntington 1993a: 35]. K podpoře svého tvrzení uvádí některé zásadní konflikty, ve kterých muslimové hrají ústřední roli. Jedná se o střety na Balkáně, s Izraelem, s Indií, s buddhisty v Barmě, katolíky na Filipínách a muslimsko-křesťanské spory v Nigérii a Súdánu. Dnes bychom mohli doplnit například ujkursko-čínské nebo rusko-čečenské konflikty. Zjevně neklidná mezinárodní situace inspirovala Huntingtona k tezi o střetu civilizací, kterou ovšem formuloval především jako varování před možnými ničivými konflikty budoucnosti. Samozřejmě, že touto tezí nepřímo odmítl myšlenku Fukuyamy o konci dějin a globálním prosazení liberální demokracie.

3.6.2. Hledání nového světového řádu

Huntington v článku i knize reaguje především na mezinárodní situaci po pádu komunismu a rozpadu Sovětského svazu. Spojené státy ztrácejí hlavního rivala na geopolitické scéně a končí tak téměř půlstoletí trvající studená válka, která svět rozdělila na sféry vlivu obou hlavních mocností. Studená válka poskytovala Spojeným státům možnost zaujmutí jasné pozice ve světě. Bylo možné vymezit se proti „říši zla“ a také tuto rétoriku používat jako zástupný problém pro mnohé další intervence či zahraniční politiku. Následkem kolapsu Sovětského svazu zde nastalo vakuum, které bylo třeba vyplnit novým světovým řádem, ve kterém si Amerika měla najít novou pozici. Zajímavé je, že budoucí protiváhou ke Spojeným státům se měla později stát „osa zla“⁴⁵, tudíž podobně označené uskupení.

⁴⁴ Jedná se především o jižní Slované, kteří v době nadvlády Osmanské říše na Balkáně konvertovali k islámu.

⁴⁵ Termín „osa zla“ (*Axis of Evil*) lehce evokuje rétoriku druhé světové války a studené války. Tento termín zavedl americký prezident George W. Bush. Termín osa dává vzpomenout na mocnosti „Osy“ v době druhé světové války. Slovo „zlo“ zase připomíná právě spojení „říše zla“ (*Evil Empire*) užívané administrativou Ronalda Reagana pro označení SSSR v době studené války. Avšak podle Eric Laurenta slovo zlo bylo užito Bushem kvůli jeho silné pobožnosti, kdy ve velké míře čerpal z četby žalmů [Laurent 2004: 14]. Osa zla pak tvoří státy, které podporují terorismus, poskytují teroristům útočiště nebo vyrábějí zbraně hromadného ničení. V roce 2002 prezident Bush zahrnul pod tento termín Irák, Írán a Severní Koreu. Navíc velvyslanec USA při OSN, John R. Bolton, zařadil na tento seznam ještě Kubu, Sýrii a Libyi. Následně vlivem intervence

Podstatné je, že po konci studené války nabývá globální politika poprvé v lidských dějinách multipolárního a multicivilizačního rázu [Huntington 2001a: 13]. Ideologické, politické a ekonomické rozdíly mezi jednotlivými národy již nebudou hrát dále ve světě prim, protože tuto pozici zaujmou rozdíly kulturní. Huntington odsouvá na druhou kolej konflikty mezi společenskými třídami a různě ekonomicky definovanými entitami, protože kulturní sounáležitost bude v budoucnosti ta nejdůležitější. Vzorce soudržnosti, rozpadu a konfliktu jsou po zániku bipolárního rozdělení světa utvářeny kulturou a kulturními identitami, které představují v širším měřítku identity civilizační. Základní problém představuje již Huntingtonova představa civilizace v plurálu, kterou charakterizuje velmi vágně jako nejširší kulturní entitu, často ovšem není rozpoznatelné, kdy hovoří o civilizaci, kultuře, eventuálně o jiné společenské konfiguraci. Civilizace se pak definují skrze společné objektivní prvky - jazyk, náboženství, dějiny, zvyky, instituce - a subjektivním ztotožněním jednotlivých individuí [Huntington 2001a: 35]. Civilizační rovina je tou nejobecnější úrovní identity, se kterou se jedinec silně ztotožňuje. Další roviny identity jsou například národní, náboženská, konfesní, etnická, rasová, ideologická nebo kulturní. Huntington oživuje dichotomii „my a oni“, která je vlastní realismu v mezinárodních vztazích. Zde jsou všichni další aktéři považováni za eventuální nepřátelé a vlastní skupina se utváří, integruje a posiluje vlastní identitu především v kontrastu a opozici ke skupinám jiným. Logicky tedy Usáma bin Ládín zosnováním teroristických útoků na Spojené státy oživil a podtrhnul v první řadě „identitu Američanů jako křesťanského národa“ a za druhé, v podobném duchu jako se bin Ládín snaží shromáždit a upevnit muslimskou identitu k válce proti Západu, ožívá společná západní civilizační identita [Huntington 2001a, 2005].

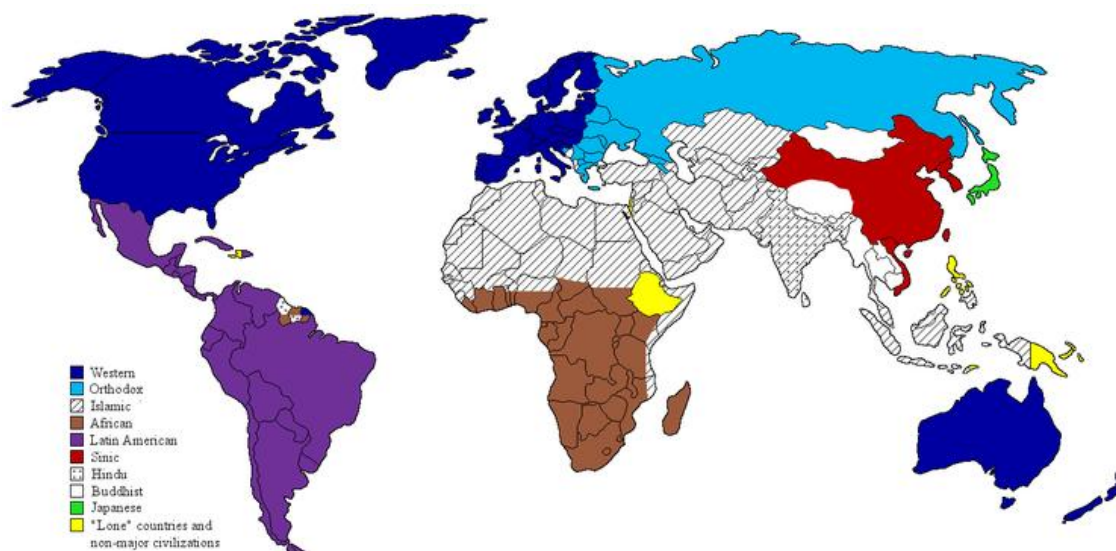
Vícerozměrné pojetí identity, spojené s dichotomií „my a oni“, je pro Huntingtona jedním ze základních pilířů při jeho uvažování o světě, ve kterém kulturní odlišnosti jsou hlavním zdrojem konfliktu a naopak, kde je kulturní spřízněnost základním integrujícím a posilujícím prvkem společenských formací. V knize *Kam kráčíš, Ameriko?* například poukazuje na fakt, že v průběhu historie byl obsah americké identity definován etnicitou, rasou, ideologií a kulturou, avšak globalizace, multikulturalismus, kosmopolitismus, subnacionalismus, antinacionalismus a imigrace „bombardují americké národní vědomí“ [Huntington 2005: 9]. Následkem těchto trendů je ohrožení některých základních rovin americké identity a snížení jejich prestiže. Pod tlakem je především typická anglosaská

západních mocností do Iráku byla tato země ze seznamu vyškrtuta a v roce 2006 též Libye, která začala spolupracovat s USA.

protestantská kultura, se kterou jsou úzce spojeny ústřední americké hodnoty – svoboda, rovnost, demokracie, občanská práva, vláda práva a nediskriminace. Pro Američany je podstatné zachovat a podporovat anglosaskou protestantskou kulturu, ve které jsou tyto hodnoty hluboce zakořeněny [Huntington 2005: 337-341].

Z objektivních charakteristik ovšem v dnešním světě hraje hlavní roli náboženství. To má za následek, že se hlavní světové civilizace ztotožňují s předními světovými náboženstvími. Stejně jako náboženství, tak ani civilizace nemají přesně dané hranice a vymezené počátky a konce, což je dáno především povahou identity, která se v průběhu času může měnit [Huntington 2001: 35]. Huntington, i s přihlédnutím k těmto omezením, identifikuje 8 základních civilizačních okruhů či civilizací – západní, latinsko-americkou, africkou, islámskou, čínskou, hinduistickou, pravoslavnou a japonskou⁴⁶. V islámské civilizaci ještě upozorňuje na subcivilizace – malajskou, arabskou, tureckou a perskou. Taktéž v zatím ještě nekonsolidované africké civilizaci, kde se civilizační identita ještě zcela neprosadila na úkor identit kmenových, lze již dnes uvažovat například o civilizaci (subcivilizaci) subsaharské Afriky. Následující obrázek představuje civilizační okruhy, včetně později zařazené buddhistické civilizace a několika nezařazených oblastí.

Obrázek č. 4: Mapa civilizací po roce 1990 (Podle S. P. Huntingtona, 2001a)

Homogenizující podoba schématu byla jednou z nejčastějších kritik Huntingtonova modelu. V reakci na fragmentaci křesťanského prostoru do podoby pravoslavné,

⁴⁶ V některých schématech se můžeme setkat ještě s oddělenou buddhistickou civilizací a nezařazenými oblastmi jako Izrael, Haiti a Etiopie.

latinskoamerické a západní civilizace, uvádí Mendel, že pokud je Huntington „schopen vidět rozdíl mezi Německem, Černou Horou a Bolívií, měl by být schopen vidět i zásadní civilizační rozdíly mezi Tureckem, Kuvajtem, Mali a Indonésií...“ [Mendel 2002: 40].

Kulturní rozdíly mezi těmito civilizacemi mohou být příčinou konfliktů. Svět se ocitnul ve stavu, „v němž hrají ústřední úlohu kulturní identity, etnické, národní, náboženské, civilizační, v němž kulturní afinity a rozdíly pokládají základy spojenectví, nepřátelství i politiky států“ [Huntington 2001a: 376]. Huntington sice uvádí, že hlavními aktéry mezinárodních vztahů budou neustále národní státy, které budou bojovat o moc a bohatství, avšak podstatným faktorem bude též jejich kulturní spřízněnost. Proto jsou ostatně konflikty, které vzniknou na civilizačních zlomech, tak nebezpečné. Skýtají nebezpečí, že se do konfliktu dvou kulturně odlišných států budou zapojovat další státy z příslušných civilizačních okruhů. Konflikt by tímto způsobem mohl narůst do značných rozměrů. Problémem současně je, že hranice uvedených civilizací nekopírují hranice států. Následkem toho se setkáváme s civilizačně rozštěpenými státy, kde vedle sebe žijí skupiny patřící k různým civilizacím. Pokusy jedné skupiny definovat stát jako politický nástroj, a vlastní jazyk, náboženství a symboly povýšit na státní, končí zpravidla růstem napětí a konflikty [Huntington 2001a: 155]. Huntington nepopírá, že konflikty budou probíhat i uvnitř civilizačních okruhů a nejen na zlomových liniích, ať už mezi státy nebo uvnitř států. „Kmenové války a etnické konflikty budou vypukat uvnitř civilizací“, ale mnohem závažnější jsou pro celosvětovou stabilitu kulturní konflikty, ke kterým dochází na zlomových liniích mezi civilizacemi [Huntington 2001a: 8].

Zásadní roli v civilizačních okruzích hrají ústřední státy. Na základě kulturní sounáležitosti jsou legitimními vůdci dané oblasti a mají právo vytvářet řád, což se týká zejména daného civilizačního okruhu, ale i vztahu k vnějším aktérům, jako jsou jiné mocnosti a instituce [Huntington 2001a]. V ústředních státech se obvykle nachází principiální zdroje dané kultury a tyto státy jsou nejmocnější ve svém okruhu. V blízké budoucnosti budou islámská a čínská civilizace největšími vyzyvateli Západu, což bude mít za následek, že vztahy těchto civilizačních okruhů budou napjaté a mnohdy otevřeně nepřátelské.

Z hlediska stability a udržení míru v multicivilizačním a multipolárním světě jsou klíčové tři zásady [Huntington 2001a: 387-393]. První je zásada zdrženlivosti, která souvisí s úlohou ústředních států, které by se měly vyvarovat intervencí v konfliktech jiných civilizací. Tato zásada poměrně dobře ilustruje autorův nesouhlas s americkou intervencí

do Iráku v roce 2003. Huntington neviděl důvod k tomuto zásahu. Hovořil o tom, že Irák je sice důležitý producent ropy, že jednou z priorit Spojených států je stabilita v Perském zálivu a kontrola expanze a vlivu radikálního Íránu, ale přesto nepovažoval vojenskou intervenci za nutnou [Huntington 2006]. Druhou podmínkou je zásada společného zprostředkování, což předpokládá především komunikaci a vyjednávání ústředních států v otázkách konfliktů na zlomových liniích či mezi skupinami ze svých civilizačních okruhů. Třetí podmínkou je zásada spřízněnosti, jejímž jádrem je hledání a rozšiřování hodnot, institucí a zvyků, které jsou společné skupinám z odlišných civilizací. Podstatné je, snažit se alespoň hledat některé podobné rysy rozličných kultur a civilizací. Jejich rozvíjení přispěje k posílení Civilizace⁴⁷ v singuláru. Vyzývá k dialogu kultur, který by mohl v ideálním případě předejít nejednomu krvavému konfliktu. V publikaci *Terorismus a války v době globalizace*, expert na mezinárodní vztahy Jan Eichler, jasně identifikuje tři zásady pro mír v multicivilizačním světě jako nejdůležitější část Huntingtonova *Střetu civilizací* [Eichler 2010: 27-29].

Huntington nebyl jediným, kdo přišel v této době s obrazem globální politiky. Autorů, kteří se vyjadřovali k budoucí situaci lidstva a mezinárodnímu systému po zániku Sovětského svazu, bylo mnoho. Osobně považuji za důležité příspěvky Francise Fukuyamy, Zbigniewa Brzezinského a Roberta D. Kaplana, na kterých je v mnoha ohledech vidět rozdílnost eventuálních scénářů. Právě tyto příspěvky uvádím z důvodu, že pocházejí z počátku devadesátých let. Doba jejich vzniku tedy do jisté míry koresponduje s uvedením článku *Střet civilizací?*. Rád bych je pouze v krátkosti představil a poukázal na doporučení, která lidstvu předkládají.

Již několikrát zmíněný Fukuyama v roce 1989 v článku s názvem *Konec historie?* konstatuje, že západní forma liberální demokracie ve spojení s tržní ekonomikou nemá po krachu komunismu konkurenci ve smyslu vývoje fundamentálních principů a institucí [Fukuyama 1989, 2002]. Konec historie sice neznamená konec dějin jako takových, ale lidstvo se již v uvedeném duchu nemá kam vyvíjet. Je pouze otázkou, zda se podaří západní ideály prosadit do zbytku světa.

Do diskuze o podobě a směřování globální politiky se v roce 1993 zapojuje Zbigniew Brzezinski. V knize *Bez kontroly* nás seznamuje s poměrně chmurnými vyhlídkami, které lidstvo před sebou má a varuje před iluzí kontroly v různých dynamicky se rozvíjejících

⁴⁷ Huntington navrhuje psát Civilizaci v singuláru s velkým písmene pro větší jasnost.

oblastech. Vláda nad přírodou, životem a smrtí, politický aktivismus, růst osobních i kolektivních očekávání a tempo společenských změn jsou dimenze, ve kterých by bylo iluzí si myslet, že je „má lidstvo skutečně pod kontrolou“ [Brzezinski 1993: 196]. Ve století metamýtů a megazabíjení, tedy ve 20. století, světský fanatik zplodil vizi totální kontroly navazující na troufalou myšlenku totální oprávněnosti. Rezultovala z toho válečná a totalitní zvěrstva, která byla následkem domýšlivosti jedinců, kteří chtěli zaujmout místo Boha a skrze svou utopickou vizi si podřídit nejen přírodu, ale i lidstvo [Brzezinski 1993: 195]. Zkušenost s donucovacími utopiemi přivedla především Západ k odmítnutí kontroly a nastolení stavu minimální kontroly potřeb, tužeb a sociálního jednání a k užívání tolerantní hojnosti [Brzezinski 1993]. V řadách západní inteligence se navíc šířil názor, že náboženství je iracionální a dysfunkční úchylka. Minimální kontrola ani absence zdrženlivosti ovšem nejsou správné odpovědi na totální kontrolu a donucovací utopie. Brzezinski vidí jako vhodnou reakci veřejnou sebekontrolu, jež plyne z „internalizovaného a zdrženlivého názoru na to, co je vhodné a co není“, přičemž tento imperativ zdrženlivosti má platit pro zmíněné čtyři dimenze⁴⁸ [Brzezinski 1993: 217-218].

Nedlouho po Huntingtonovi se ještě do diskuze zapojil Robert D. Kaplan, který se v roce 1994 v článku *Přicházející anarchie* vyjádřil souhlasně směrem k Huntingtonovu konceptu civilizačních rozdílů. Kaplan navíc varuje lidstvo před budoucí ekologickou situací a nešetným přístupem k přírodě a jejím zdrojům. Násilnosti a konflikty jsou ve velké míře následek etnické nebo náboženské nenávisti, ale souvisí i s environmentální dimenzí. Kaplan tedy přidává k civilizačním rozdílům ještě problémy životního prostředí a úbytku přírodních zdrojů. Z jeho pohledu je třeba řešit „politický a strategický dopad růstu populace, šíření nemocí, odlesňování a půdní eroze, ubývání vody, znečištění ovzduší a dalšího zvyšování hladiny moře v kritických, přelidněných oblastech“ [Kaplan 2003: 35]. Tyto změny mají za následek masovou migraci, která podněcuje konflikty především mezi skupinami s rozdílnou kulturou. Vyčerpanost životního prostředí v některých oblastech vytváří tlak na obyvatelstvo, které je donuceno k migraci, což často vede k násilným konfliktům, budí xenofobii a je živnou půdou pro politický extremismus či radikální náboženské směry [Nálevka 2002: 14].

⁴⁸ Pro fyzickou sílu, politický aktivismus, osobní očekávání a společenské změny.

3.6.3. Uni-multipolární systém

Sám Huntington se tvorbě světového řádu po rozpadu Sovětského svazu věnoval nadále. Držel se při tom své vize multipolárního světa, avšak usoudil, že se nejedná čistě o multipolární schéma, ale hovoří o uni-multipolárním systému [Huntington 1999]. Unipolární systém je charakterizován jednou dominantní supervelmocí a absencí velmocí, které by ji v určité kombinaci mohly konkurovat. Supervelmoc je tak schopna rozhodovat a řešit mezinárodní otázky samostatně. To byl po několik staletí příklad Římské říše⁴⁹. Bipolární systém má oproti tomu dvě supervelmoci, které mají podporu spřátelených států a základní otázkou mezinárodních vztahů jsou jejich vzájemné interakce a boj o vliv ve třetím světě. Jasným příkladem byla situace studené války. Multipolární systém je složitější, protože obsahuje několik mocensky podobně vybavených velmocí, které mezi sebou uzavírají dohody, koalice a nepřátelství v jednotlivých mezinárodních otázkách. Koalice vícero velmocí je nutná k prosazení zásadních mezinárodních otázek.

Dnešní systém charakterizuje Huntington jako uni-multipolární, protože zde existuje jedna supervelmoc a řada velmocí. Řešení klíčových mezinárodních otázek je závislé na postoji supervelmoci, která se ovšem musí zpravidla opírat o podporu různorodých koalic velmocí [Huntington 1999: 35-36]. Přirozeně, že velmoci se snaží zbavit supervelmoc jejího vlivu a docílit multipolárního systému, ve kterém by se rozhodovalo kolektivně, bez nátlaku a omezování ze strany supervelmoci. Navíc je nutno zmínit ještě jednoho aktéra v tomto systému, kterým jsou regionální mocnosti. Ty mohou sloužit supervelmoci jako spojenci v bitvě proti silicím tlaku ze strany velmocí, výměnou za různé benefity ze strany supervelmoci. Regionální mocnosti tak mohou vytvářet nátlak na velmoci, které spravují jejich region. Vztahy jsou velmi propletené a motivace různorodé, což rezultuje v celou řadu možných koalic a scénářů.

Pro uni-multipolární systém dneška, se Spojenými státy jako jedinou supervelmocí, nadále platí, že se řídí kulturními a civilizačními liniemi. Neméně důležitým rysem tohoto systému je, že globální politika je bojem o moc. Po druhé světové válce se mohla politika Spojených států označit jako „unilaterální globalismus“. Tato politika poskytoval podporu a pomoc státům odolávajícím komunistické agresi, podporu v otázkách hospodářského rozvoje a zasloužila se o silné mezinárodní instituce [Huntington 1999: 42]. Momentálně

⁴⁹ Huntington uvádí, že v přechodu mezi bipolárním (studená válka) a uni-multipolárním systémem dneška, lze identifikovat krátké období, kdy můžeme hovořit o unipolárním systému. Toto období představuje válka v Perském zálivu a jasná dominance Spojených států.

Spojené státy přešly k politice „globálního unilateralismu“, která se projevuje uplatňováním vlastních zájmů bez ohledu na názory a zájmy ostatních aktérů mezinárodního dění [Huntington 1999: 42]. Takto charakterizovanou politiku Spojené státy uplatňují dvěma základními nástroji, kterými jsou ekonomické sankce a vojenské intervence. Jediná supervelmoc je pak velmocí osamocenou, protože má pouze málo přátel, ale velké množství soupeřů a nepřátel [Huntington 1999, 2003]. To je způsobeno z části univerzalistickou iluzí, která předpokládá, že „lidé v jiných zemích mají stejnou kulturu a hodnoty jako my; nebo pokud je nemají, tak po nich zoufale touží; protože pokud je nechtějí, není s nimi něco v pořádku a je naší povinností přesvědčit je o opaku a donutit je přijmout naše hodnoty a kulturu“ [Huntington 2003: 18].

3.6.4. Kritika Střetu civilizací a interpretace událostí 11. září 2001

Jak jsem již výše naznačil, tak Huntington si svou kontroverzní tezí vysloužil řadu kritik. Hned v dalším čísle časopisu *Foreign Affairs* se objevila řada reakcí na tezi o střetu civilizací. Debata ohledně článku z roku 1993 byla shrnuta ve sborníku *The Clash of Civilizations? The Debate* z roku 1996⁵⁰. V českém prostředí sumarizoval největší slabiny teze o střetu civilizací Stanislav Holubec v kritické stati o střetu civilizací [Holubec 2007]. V roce 2002, tedy po událostech 11. září ve Spojených státech a časté aplikaci teze o střetu civilizací na mezinárodní situaci, vyšel v českém prostředí sborník *Střet civilizací? Žhavé sondy deseti autorů*, na kterém je jasně vidět, že pohled na toto dílo není ani zdaleka jednotný. Kritika se dotýkala hlavně problému homogenity civilizací, určení civilizačních hranic, přílišného důrazu na náboženství jako klíčový faktor v dnešním stále více sekularizovaném světě, přehlížení globálních institucí, snahy o americký výklad světa a konzervativní izolacionismus. V neposlední řadě bylo kritizováno podceňování ekonomických faktorů a téměř totální ignorace ekonomického propojení světa, které má paradoxně za následek každodenní zásahy především západních elit do fungování jiných civilizací⁵¹.

Z hlediska mezinárodního systému bylo kritizováno, že tento model pasuje civilizace do role hlavního aktéra v globální politice, čemuž se Huntington několika frázemi v dané práci snaží předejít, nicméně v konečném důsledku to jeho myšlenky potvrzují. Profesor

⁵⁰ Sborník tedy vyšel v roce 1996, nicméně články v tomto sborníku byly uveřejněny v časopise *Foreign Affairs* již v roce 1993.

⁵¹ Ekonomický faktor naopak zcela upřednostňuje Immanuel Wallerstein ve své teorii světového systému. Blíže in: Holubec, Stanislav. 2009. *Sociologie světových systémů. Hegemonie, centra, periferie*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Fouad Ajami, původem z Libanonu, uvádí, že civilizace neovládají státy, ale státy ovládají civilizace. K tomu je ovšem třeba dodat, že Tomáš Halík hovoří o slábnoucí socializační funkci státu, což je následek především nezadržitelného procesu globalizace, který obecně oslabuje roli národního státu [Halík 2002: 179]. Následně Ajami kritizuje Huntingtonem vytýčené hranice civilizací a jeho zlomové linie, které dle jeho názoru nekopírují linie reálných konfliktů, protože pravé konfliktní linie jsou odvozovány od zájmů jednotlivých států [Ajami 1996]. „Státy odvracejí svůj pohled od pokrevních vazeb, když potřebují; dovolávají se bratrství, věrnosti a spřízněnosti, pokud je v jejich zájmu tak činit.“ [Ajami 1996: 34]

Kritika vymezení civilizačních okruhů se objevuje velmi často⁵². Jeane J. Kirkpatricková shledává Huntingtonovu představu osmi soudobých civilizací problematickou a opět naráží na rozbití křesťanského světa mezi tři samostatné okruhy. Navíc zpochybňuje myšlenku, že civilizační rozdílnosti vedou k nejnásilnějším a nejdelším konfliktům [Kirkpatrick 1996: 51]. Uvádí, že například nejkrvavější konflikty dvacátého století byly konflikty uvnitř civilizací. Příkladem mohou být čistky Josifa V. Stalina, genocida kambodžského diktátora Pol Pota, nacistický holocaust v Evropě nebo zvěrstva druhé světové války⁵³.

Americký sociolog náboženství Mark Juergensmeyer také naráží na Huntingtonovu ignoraci kulturních a náboženských odlišností uvnitř civilizačních okruhů. Důraz klade především na roztříštěnost islámského světa, který nelze ani v nejmenším považovat za jednolitý a soudržný [Juergensmeyer 2008]. Základní odlišností u Juergensmeyera je, že odmítá tvrzení o střetu mezi civilizacemi, protože konfliktní linie, v nichž náboženství hraje určitou roli, procházejí skrze všechny civilizační okruhy. Je tedy třeba hovořit o střetech uvnitř civilizací. K pochybám ohledně jednoty islámské civilizace se připojuje i Kishore Mahbubani, který hovoří o značné rozpolcenosti islámského světa. Pozastavuje se nad faktem, že „krvavé hranice islámu“ jsou posety konflikty s prozápadními silami, ve kterých ovšem muslimové pravidelně prohrávají, ať se jedná o Ázerbájdžánce, Palestince, Iráčany, Íránce nebo bosenské muslimy [Mahbubani 1996: 37]. Výsledky těchto konfliktů a jejich šíře už samy poukazují na nejednotu v islámském světě.

⁵² Nejdrtivější kritiku přináší z tohoto pohledu arabista a orientalista Miloš Mendel ve své stati „Střet civilizací ve světle vědeckého výzkumu“. Blíže in: Mendel, Miloš. 2002. „Střet civilizací ve světle vědeckého výzkumu.“ *Střet civilizací? Žhavé sondy deseti autorů*. Praha: Evropský literární klub, s. 19-47.

⁵³ V průběhu druhé světové války se nejednalo o střet civilizací, protože například mezi Japonskem a USA civilizační rozdílnosti nehráli v tomto konfliktu téměř žádnou úlohu [Kirkpatrick 1996: 51].

Na druhé straně je třeba zmínit, že Huntingtonovi byla dosti neférově připisována snaha o mobilizaci Západu a vyvolání konfliktu. Tato kritika se nejeví jako trefná, protože autor v knize spíše vybízí k dialogu mezi civilizacemi. Nabádá Západ k obezřetnosti ve snaze prosazovat vlastní instituce a praxi v nezápadním světě. Emeritní profesor Lancasterské univerzity Jaroslav Krejčí uvedl, že „Huntingtonova teze vzbudila nepřiměřenou až hysterickou reakci ve sdělovacích prostředcích“ [Krejčí 2002: 37]. Krejčí též upozorňuje na fakt, že reakce médií vycházela z autorova zpochybnění vyhlídek západní civilizace na prosazení liberální demokracie po celém světě, ale současně se podivuje nad reakcí militantních představitelů třetího světa, kteří jej obvinili z rasismu a propagace amerického imperialismu [Krejčí 2002: 37].

Vzhledem k otřesným událostem 11. září 2001 je též vhodné připomenout, že Huntington se již v roce 2001 jasně vymezil proti zjednodušené interpretaci teroristických útoků ve Washingtonu a New Yorku jako střetu civilizací. Spíše varoval Západ a islámský svět, že Usáma bin Ládín vyhlásil válku západní civilizaci a především Spojeným státům, avšak teď je podstatné, zda muslimské komunity, které bin Ládín vyzývá k zapojení se do této války, jeho výzvu přijmou [Huntington 2001b]. Ideolog teroristické organizace al-Káida, egyptský lékař Ajman az-Zawáhiri, ve svém textu *Jezdci pod zástavou Prorokovou* hovoří v podobném smyslu, když popisuje nutnost zvrátit nepříznivý vývoj v islámském světě. Po krvavém vítězství džihádu proti sovětské okupaci v osmdesátých letech se nepodařilo představitelům džihádu zaktivizovat muslimské masy a svrhnout odpadlické vládce Blízkého východu a severní Afriky⁵⁴. Útoky 11. září měly „strhnout nerozhodné muslimské obyvatelstvo světa a přesvědčit je o nezadržitelné síle džihádu i o slabosti té ‚úžasné‘ a pyšné Ameriky“, která poskytuje podporu a ochranu tamním „odpadlickým“ vládám [Kepel 2006 :9]. Pokud by se tak stalo, lze hovořit o střetu civilizací. Huntington takový scénář nepředpokládal a hovořil pouze o tom, že se Usáma bin Ládín snaží docílit střetu civilizací, čemuž má zabránit dialog Západu a islámského světa a podpora islámských států v boji proti podobným radikálním a extremistickým skupinám [Huntington 2001c].

⁵⁴ Vítězství sovětských vojsk v Afganistanu bylo do jisté míry umožněno americkými technologiemi, penězi především ze Saudské Arábie a Spojených států a také podporou Pákistánu, kde byli afgánští bojovníci cvičeni pod dohledem CIA a Pákistánské zpravodajské služby (ISI).

3.6.5. Huntington a islám

Teze o střetu civilizací má být varováním před možnými konflikty a vybízí k dialogu mezi civilizacemi, který má přispět ke stabilitě v multicivilizačním světě. Hrozbou pro Západ je islámsko-konfuciánské spojení, jehož strategickým jádrem má být spojení Pákistánu, Íránu a Číny [Huntington 2001a]. Přirozeně se jedná o civilizační okruhy, ve kterých autor pochybuje o možnostech rozšíření západních institucí a hodnot⁵⁵. V tomto případě lze opět zmínit, že stejně jako v sedmdesátých a osmdesátých letech demokracii propagující a hlásající Spojené státy podporovaly řadu zemí s autoritářským režimem, protože to odpovídalo jejich zájmům, tak zrovna takové přátelské a strategické svazky mají a měly Spojené státy s některými muslimskými státy. Dobré vztahy se Saudskou Arábií, Egyptem a Pákistánem nejsou tedy poznamenány civilizačními odlišnostmi, což příliš nenahrává Huntingtonovu tvrzení o téměř absolutní nekompatibilitě těchto dvou systémů. Ve stati *America in the World* Huntington uvádí, že dnes je světový řád charakterizován nejen unimultipolární mocenskou strukturou a primátem kultury, jež dává vzniknout civilizačním okruhům, ale také tuto dobu charakterizuje jako „věk muslimských válek“⁵⁶ [Huntington 2003].

Zajímavé a kontroverzní jsou důvody, které uvádí, pokud se zaobírá muslimskou násilností. Důvodem není povaha islámu jako náboženství. Příčiny můžeme hledat v oživení muslimského vědomí a identity, v pocitech křivdy, závidi a nepřátelství jako důsledku západního imperialismu 20. století a v neposlední řadě je to následek politiky Západu, kdy nejzářivějším příkladem je americká podpora Izraele a podpora prozápadních odpadlických vlád v muslimském světě [Huntington 2003: 14]. Navíc islám je nejméně jednotnou civilizací, ve které jsou kmenové, náboženské, etnické, politické a kulturní odlišnosti častým důvodem konfliktů mezi muslimy samotnými. Různorodé muslimské skupiny jsou pak podporovány i v boji proti nezápadním společnostem od Bosny po Filipíny. Ke zmenšení míry násilností uvnitř muslimského světa a snížení počtu konfliktů mezi muslimy a nemuslimskými společnostmi, je třeba dominance jednoho nebo dvou států v tomto okruhu [Huntington 2001a, 2003]. V neposlední řadě je nutné uvést faktor demografický. Autor zmiňuje, že v muslimských zemích má velké zastoupení obyvatelstvo ve věku 16 – 30 let a jeho podíl se neustále zvyšuje. Problémem je, že muži v tomto věku mají největší sklon k násilnostem. Tito muži jsou poměrně dobře vzdělaní, ovšem

⁵⁵ Demokracie, svoboda, odluka státu a církve, vláda práva, tržní hospodářství.

⁵⁶ V anglickém jazyce: „The Age of Muslim Wars“.

nemohou nalézt práci, takže migrují na Západ, vstupují do fundamentalistických organizací či stran a v menší míře i do teroristických skupin [Huntington 2003: 14].

Je poměrně příznačné pro Huntingtona, že v této souvislosti nedostatečně zdůrazňuje fakt, že náboženský extremismus, který je mnohdy spojený s teroristickými a násilnými činy, není vlastní pouze muslimskému světu, ale prakticky všem náboženským systémům. Setkáváme se s ním ve velké míře uvnitř všech civilizačních okruhů. Křesťanství, islám, buddhismus, judaismus i sikhismus jsou náboženství, která sice sama o sobě nejsou příčinou násilností, ovšem často poskytují „mravy a symboly, které umožňují prolévat krev – a dopouštět se nejhroznějších aktů terorismu“ [Juergensmeyer 2007: 10]. Profesor Juergensmeyer ve své celosvětově proslavené studii o náboženském terorismu, která nese název *Teror v myslí boží*, dobře ilustruje, že náboženští teroristé všude po světě staví sami sebe do role bojovníků a aktivistů ve velké kosmické válce, která má představovat dalekosáhlé duchovní drama [Juergensmeyer 2007]. Tito jedinci takto ospravedlňují ty nejohavnější násilné činy, které jsou vedeny proti jinověrcům, sekulárnímu státu či sekulární společnosti. V této souvislosti se nejedná tedy pouze o islám a jeho sklon k násilnostem, ale například i o křesťanství a bombové útoky na interrupční kliniky ve Spojených státech, evropský konfesní konflikt v Severním Irsku nebo útok na federální budovu v Oklahoma City. Zjednodušené rovnítko mezi islámem a násilnými konflikty velmi zkresluje reálnou situaci a představuje značně zjednodušující a nebezpečné hodnocení, které přirozeně vychází vstříc hledání nového nepřítele pro Spojené státy po rozpadu říše zla. „Ti, kdo pěstují a do praxe uvádějí ‚střet civilizací‘, paradoxně přistupují na hru islámských skupin, které chtějí sérií jednorázových násilných akcí nastolit reformované islámské uspořádání podepřené vymoženostmi moderní techniky, ale kulturně a právně zakotvené v raném středověku“ [Mendel 2002: 47].

3.7. Krize americké identity

3.7.1. Konzervatismus a patriotismus

Tematická kontinuita v díle Samuela Huntingtona je dle mého názoru patrná i v jeho poslední knize, která nese název *Kam kráčíš, Ameriko?*. Kniha vyšla v českém překladu v roce 2005. Původně byla ve Spojených státech vydána v roce 2004 a byla nejrychleji přeloženou Huntingtonovou publikací v českém prostředí. Tento fakt poměrně jasně dokumentuje autorovu oblibu po událostech 11. září ve Spojených státech a debatě ohledně

Střetu civilizací. Ona kontinuita znamená, že fenomén, kterým jsou na tomto místě změny americké identity, autor již alespoň z části problematizoval ve své předcházející knize, v tomto případě především ve *Střetu civilizací*. Již v roce 1996 hovoří o tom, že ve jménu multikulturalismu je ve druhé polovině 20. století napadána americká identita, je popírána existence společné americké kultury a jsou podporovány rasové, etnické a jiné subnacionální kulturní identity a seskupení [Huntington 2001a: 372].

I v případě *Kam kráčíš, Ameriko?* se jedná o kulturologickou argumentaci, ale v tomto případě silně nacionalisticky zatíženou. Na druhé straně hodnocení tohoto díla jako rasistického zřejmě opět není na místě a nemyslím, že by autor uvažoval tímto směrem. V určitém smyslu v sobě konzervativce Huntington nezapře a v tématice změn americké společnosti je to jasně patrné. Vystupuje zde v roli „starousedlíka“, kterému se před očima mění společnost, kultura a hodnoty jí vlastní. Opět se mu daří identifikovat aktuální problém, který se netýká pouze Spojených států a jejich „hispánské výzvy“, ale je to téma týkající se i Evropy a přílivu především muslimských migrantů. Aktuálnost témat multikulturalismu, kulturní asimilace a národní identity lze ilustrovat například tvrzením německé kancléřky Angely Merkelové, která v roce 2010 hovoří o „absolutním selhání multikulturalismu“ v Německu⁵⁷. Podobně se na adresu multikulturalismu vyjádřil v roce 2011 i britský premiér David Cameron a francouzský prezident Sarkozy. Další příklad vidíme znovu ve Francii a v zákonu platícím od dubna 2011, který zakazuje nosit muslimské závoje na veřejnosti. Tento zákon prosadil prezident Nicolas Sarkozy s tvrzením, že burka není pouze náboženská záležitost, ale souvisí se svobodou, jelikož je znakem ženské podřízenosti⁵⁸.

Sám Huntington jasně deklaruje, že v knize je možno pozorovat dva vlivy - patriotismus a akademickou průpravu. Uvědomuje si, že cíle patriotismu i nezaujatého zkoumání spolu nemusí být v souladu a upozorňuje čtenáře, „že volba zkoumaného materiálu a způsob jeho prezentace mohou být ovlivněny mou vlastenecky motivovanou snahou odhalit význam a klady v americké minulosti a v její možné budoucnosti“ [Huntington 2005: 11]. Již tento přístup naznačuje, že některé závěry a dedukce mohou být ovlivněny autorovým patriotismem, což se v některých pasážích knihy projevuje. Amitai Etzioni v reakci na studii *Kam kráčíš, Ameriko?* uvedl, „že se jedná o jednu z mála studií, která se ‚tváří‘ jako

⁵⁷ <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11559451>

⁵⁸ <http://www.mediafax.cz/zahranici/3202920-Burky-jsou-od-pondelka-ve-Francii-trestne>

seriózní společenskovední práce a navozuje dojem vědeckosti, avšak vychází vstříc, posiluje a pomáhá legitimizovat rozličné formy předsudků [Etzioni 2005: 477].

3.7.2. Úpadek Spojených států?

Studie vychází především ze zjištění, že americká společnost si musí rychle ujasnit, kdo jsme, odkud přicházíme, kam směřujeme a co přesně chceme. V dějinách se několikrát jasně ukázalo, že civilizace, které na tu otázku nenašly odpověď včas, nedokázaly tlakům zevnitř a zvenčí odolat. Úpadek Spojených států lze pozorovat z mnoha pozic, ať už je to z pohledu ekonomického, kulturního nebo zahraničně-politického. Huntington ve svých pracích hovoří nejdříve o hrozbě civilizačních rozdílností, o nepříslušném pozápádňujícím tlaku a následně o rozkladu americké národní identity, který způsobuje imigrace, přesněji neasimilované masy především hispánských přistěhovalců, multikulturní rétorika a kosmopolitní strategie elit [Huntington 2001a, 2005].

Oproti tomu neomarxisticky laděný Immanuel Wallerstein se zabývá úpadkem Spojených států především z ekonomického pohledu [Wallerstein 2005, 2006]. Největším problémem světového systému je životaschopnost kapitalismu. Spojené státy, které představují v tomto systému hegemonu, po létech prosperity a růstu, nyní pociťují limity tohoto uspořádání. Základem kapitalismu je nekonečná akumulace kapitálu, v čemž byl v uplynulých čtyřech stoletích velmi úspěšný [Wallerstein 2006]. Nutnost stále větších zisků, ale systému nyní podlamuje nohy a ten kolabuje pod tlakem růstu podílu mzdových nákladů a neustále se rozrůstající konkurence, která tlačí ceny dolů. Navíc rozmach demokratizačních snah s sebou přináší organizaci v odborových hnutích, šíření sociálního státu a s ním spojené větší zdanění a značné přerozdělování bohatství ve společnosti. V neposlední řadě stav životního prostředí a nutnost ochrany přírody zvyšuje náklady, do kterých jsou zahrnuty nejen šetrnější postupy směrem k prostředí, ale například i prostředky na odstraňování odpadu [Wallerstein 2005, 2006]. Současně Wallerstein kritizuje agresivní politiku Bushovy vlády, která svými válečnými dobrodružstvími „podkopala nárok USA na legitimitu v jeho samých základech“ a oslabila mezinárodní postavení této velmoci [Wallerstein 2005].

Podobně kritickým tónem vystupuje proti americké zahraniční politice Noam Chomsky, který poválečné jednání Spojených států spojuje se zločiny „demokratického kapitalismu a státním terorismem“ a nabádá ke změně přístupu americkou společnost, protože morální úpadek americké společnosti lze lehce ztotožnit s nezájmem společnosti o zločiny, které ve

jménu demokracie, národa a národních zájmů každý den páchá jejich vláda [Chomsky 2007].

Na druhé straně Fareed Zakaria úpadek Spojených států relativizuje, protože pokud se o úpadku dá hovořit, tak je třeba jej spojovat především se vzestupem zbytku světa. Spojené státy jsou stále hegemonem ve světovém systému, což je způsobeno jejich převahou v politicko-vojenské sféře, avšak v ostatních sektorech dochází k oslabení americké nadvlády a přesunu moci na ostatní aktéry. To se týká oblastí hospodářské, kulturní, finanční, vzdělávací nebo sociální. Podle Zakaria se tak ocitáme v „postamerickém světě“, ve kterém Amerika musí jasně identifikovat důležité priority a začít se jim věnovat [Zakaria 2010]. Zakaria zmiňuje fakt, že americká společnost je v dnešní době ovládána rétorikou strachu, protože dnes jsou Spojené státy „zemí stravovanou úzkostí, obávající se teroristů a ‚problematických států‘, muslimů a Mexičanů, zahraničních firem a svobodného obchodu, přistěhovalců a mezinárodních organizací“ [Zakaria 2010: 207].

3.7.3. Americká identita v ohrožení

Samuel Huntington ve studii *Kam kráčíš, Ameriko?* přichází s tezí, že jedinečná americká identita, založená především na anglosaské protestantské kultuře a amerických demokratických hodnotách, je ohrožena a hrozí její rozklad. Přistěhovalci, především z Latinské Ameriky, rostoucí obliba idejí multikulturalismu, hispanizační tendence spojené s nebyvalým šířením španělského jazyka, vládní podpory programů bilingvního vzdělání, afirmativní akce na podporu těchto doktrín a v neposlední řadě transnacionální a kosmopolitní identifikace amerických elit oslabují prestiž a charakter této kultury a po dlouhá desetiletí vytvářené americké identity [Huntington 2005: 10]. Již v knize *Střet civilizací* autor hovoří o tom, že latinsko-americká imigrace do Spojených států je problém, k jehož řešení by měla přispět změna imigrační politiky a proti-přistěhovalecká opatření. Ovšem zásadním problémem i tak zůstane, zda se „Hispanci asimilují do americké společnosti stejným způsobem jako předchozí přistěhovalecké skupiny“ [Huntington 2001a: 243]. Huntington zde navíc v krátkosti zmiňuje, že existují jasné důkazy, že mexičtí přistěhovalci mají odpor k asimilaci a často si chtějí zachovat svou mexickou identitu.

Americká identita, jež se ustavovala především v průběhu osmnáctého a devatenáctého století, v sobě zahrnuje čtyři základní komponenty, které sehrávaly v průběhu amerických dějin důležitou úlohu. Jedná se o rasovou, etnickou a kulturní složku identity, ke kterým se v průběhu osmnáctého století přiřadila logicky složka ideologická. Od sedmdesátých let

20. století rasová a etnická hlediska přestala být určující z pohledu národní identity. Od tohoto období je americká identita určována pouze vírou v americké hodnoty a anglosaskou protestantskou kulturou, která je ovšem v dnešní době pod tlakem. Podstatné je, že víra v americké hodnoty - rovnost, svobodu, demokracii, vládu práva, občanská práva - není dostačujícím zdrojem pro zachování americké národní identity, protože národ lze jen velmi těžko definovat pouze politickou ideologií. Takový národ je slabý. Důležité pro americkou společnost je, snažit se zachovat unikátní anglosaskou kulturu, jejímž produktem jsou právě americké hodnoty. Tato kultura je charakterizována anglickým jazykem, křesťanskými hodnotami, religiozitou, anglosaským pojetím vlády práva, individualismem a etikou práce. „Americké hodnoty si sotva udrží svou prestiž, když se Američané vzdají anglosaské protestantské kultury, ve které jsou zakořeněny.“ [Huntington 2005: 340]

Rostoucí prestiž cizích národních, subnacionálních a transnacionálních identit je hrozbou pro výsadní postavení americké národní identity, která byla pracně budována od sedmnáctého století a jak se zdá, momentálně podléhá korozi. Prestiž těchto identit se dramaticky snížila po útoku 11. září 2001, po kterých americký patriotismus a pocit jednoty vystřelil původní formu americké národní identity do výšin. Pocit ohrožení je zpravidla vždy tmelícím prvkem, který dá vzpomenout na nutnost jednoty a poukazuje na exkluzivitu dané skupiny. Avšak Huntington pochybuje o tom, že události posledních let, v čele s válkou v Iráku, Afganistanu a neustále přítomná rétorika boje s radikálním islamismem, povedou k dlouhodobému posílení soudržnosti [Huntington 2005]. Nepřímo potvrzuje svoje předešlé myšlenky, když hovoří o 11. září jako o události, která oživila a posílila západní a potažmo americkou identitu [Huntington 2001b]. Otázkou tedy je, zda stav, kdy je národní identita udržována pouze v závislosti na vnějším ohrožení, je vůbec možný a déle udržitelný.

3.7.4. Vyhlídky americké identity

Huntington poukazuje na fakt, že následkem potlačení rasové a etnické složky a pod vlivem iniciativ, které atakují kulturní i světonázorové složky, lze hovořit o krizi identity. V širším měřítku můžeme tento trend připsat globalizačním tendencím, ekonomickému propojení světa, vývoji na poli komunikačních technologií a v dopravě, samozřejmě rostoucí míře migrace, demokratizaci světa nebo konci studené války a selhání komunismu, který představoval životaschopnou alternativu k západnímu modelu

[Huntington 2005: 24]. Lidé začali přehodnocovat identity na základě jiných měřítkem, což s sebou přineslo tzv. fragmentarizaci identit, která se projevila ve Spojených státech především rostoucí oblibou multikulturních myšlenek a posílením vědomí etnické, rasové nebo sexuální příslušnosti.

Huntington shledává pět možných modelů vývoje, které se týkají budoucnosti americké identity [Huntington 2005: 30-31]. První model je „ideologický“ a logicky spočívá na identifikaci amerických hodnot jako základu nové identity, přičemž kultura o svou pozici pilíře americké identity přichází a Spojené státy se mohou stát multikulturním státem. Nebezpečím je fragmentizace území na základě etnické, rasové, kulturní či politické příslušnosti. Vznikla by volná konfederace, kde by jednotlivé útvary neměly mnoho společného, přirozeně vyjma území. Druhý model je „rozdvojený“, ve kterém se Spojené státy stávají kulturně a jazykově rozpolcenou zemí. Země by byla jazykově rozdělena angličtinou a španělštinou a současně kulturně rozdělena mezi anglosaskou a hispánskou kulturu. Výsledkem by bylo vytvoření bilingvní a bikulturní společnosti. Třetí model je „exkluzivistický“ a vznikl by následkem prudké reakce rodilých bílých Američanů na možné ohrožení jejich původní národní identity. Následkem by byla společnost, která by vylučovala a vyháněla příslušníky jiných etnických, rasových a kulturních skupin. Charakteristickými rysy takové společnosti by se staly netolerance a konfliktnost. Čtvrtou možností je „kulturní“ model, ve kterém se Američané všech ras a etnik spojí ve snaze o posílení anglosaské kultury, s čímž souvisí důraz na křesťanství, americké hodnoty, anglický jazyk, anglosaské hodnoty a evropské kulturní dědictví [Huntington 2005: 31]. Huntington nabádá k hledání americké národní identity skrze víru a společnou kulturu. Poslední model by mohl být kombinací různých prvků z uvedených možností, popřípadě i prvků jiných.

Aby bylo možné hovořit o negativních dopadech přistěhovalectví, je nutné od něj distancovat národ, jehož identita je pod tlakem migrantů a jejich kultury. To je z pohledu značné části odborné obce v případě Spojených států téměř nemožné, protože nynější Američané jsou přece jenom potomci přistěhovalců. Původními obyvateli tohoto kontinentu jsou pouze Indiáni⁵⁹. Noam Chomsky má v tomto zcela jasno, když hovoří o amerických osadnících jako o náboženských fundamentalistických fanaticích z Anglie, kteří přijeli do Ameriky a začali zde vyhlazovat místní obyvatelstvo. Následovala je řada

⁵⁹ Tento postoj Huntington ilustruje na výročí sociologa Roberta N. Bellaha a amerického prezidenta Francise D. Roosevelta.

dalších, kteří vyhlazovali stále více původních obyvatel. V žádné případě nešlo o podružnou záležitost, protože zemřely miliony lidí [Chomsky 2007: 21]. Avšak pro Huntingtona je americký národ, stejně jako americká kultura, především národem a kulturou osadníků. „Kdyby totiž byl americký národ označen za přistěhovalecký, nebyl by žádný důvod, pro nadvládu hodnot bílého anglosaského protestanta než pozice síly, společenské moci a vlastnictví donucovacích prostředků.“ [Šulcová 2006]

Rozdíl mezi osadníkem a imigrantem je podstatný, protože osadníci opouští původní společnost a snaží se vytvořit jedinečnou kulturu na novém místě. V tomto případě americkou kulturu. Oproti tomu imigranti nevytvářejí novou společnost, pouze se přesouvají z jedné společnosti do druhé [Huntington 2005: 48]. Pro Huntingtona byla Amerika sedmnáctého století tabula rasa, kam přišli mezi lety 1607 a 1630 první osadníci a založili americké osady. Vznikla specifická americká kultura, která je výsledkem souhry mnoha faktorů a v této podobě je výjimečná. Další a další generace přistěhovalců byly asimilovány kulturou prvních osadníků a docházelo k postupným modifikacím. Američanem se člověk stane přijetím amerických hodnot, kulturního dědictví a kulturních hodnot, které byly vytvářeny právě v procesu, který nastartovali američtí osadníci [Huntington 2005].

Poslední kniha Samuela Huntingtona je tedy především reakcí na neustále se zvyšující počet přistěhovalců do Spojených států, v čemž vidí nebezpečí pro americkou národní identitu, která je ukotvená v anglosaské protestantské kultuře a amerických hodnotách. Integrace přistěhovalců, v čele s hordami mexických imigrantů, představuje zásadní problém americké společnosti. „Mexicko-hispánská výzva“ Spojeným státům může vyústit v transformaci do podoby rozpolcené anglo-hispánské společnosti, které budou vlastní dva jazyky. Přistěhovalectví z Mexika je unikátní v několika ohledech. Jedná se o geografickou blízkost, neustále narůstající počet imigrantů, nelegálnost, regionální koncentraci, trvalý charakter přistěhovalecké vlny a historickou přítomnost původem mexických obyvatel na jihozápadě USA [Huntington 2005: 227-252]. Tyto faktory samy o sobě představují limity pro možnou asimilaci těchto imigrantů. Navíc je stále těžší prosadit politická rozhodnutí, která mají omezit příliv migrantů. Asimilace imigrantů z Latinské Ameriky je jedinou možností, jak zachovat tradiční podobu Ameriky a její specifickou americkou národní identitu. V tomto procesu shledává Huntington jako klíčový faktor jazyk, který pro něho představuje jeden z nejdůležitějších zdrojů identity. „Mexikoameričané se integrální

součástí tohoto snu a této společnosti stanou jen tehdy, když se naučí snít anglicky.“
[Huntington 2005: 261]

4. Závěr

Význam a přínos díla Samuela Huntingtona lze jen těžko zhodnotit a alespoň v evropských kruzích rozhodně nebude přeceněn. Tento americký společenskovědní badatel se vždy zaměřoval na aktuální témata, která se týkala především politiky, historie, společnosti a sociální změny. Velké množství jeho koncepcí a myšlenek vzbuzuje spíše řadu otázek a neposkytuje tolik odpovědí, kolik bychom čekali. Na druhou stranu vždy se jedná o díla, která nutí člověka přemýšlet o aktuálních a zásadních problémech světa, ve kterém všichni žijeme. Není nutné zcela se ztotožnit s některými tezemi, které autor předkládá, protože ty mnohdy vycházejí z poměrně konzervativního chápání historického vývoje a politických institucí. Nicméně je moudré podívat se na argumentaci, kterou ke svým závěrům používá a především na témata, jež si vybírá ke své analýze.

Předností Huntingtona byla rozhodně jeho multidisciplinarita, protože mu nečinilo problém pohybovat se na poli historie, politologie nebo sociologie. Tento přístup mu umožnil vyjádřit se k velkému množství témat. Nebývá obvyklé, aby se jeden autor věnoval politickému řádu a stabilitě zemí třetího světa, demokratizaci na sklonku dvacátého století a problematice civilizačních okruhů v postkomunistickém světě. Přínosnější se z akademického hlediska jeví práce, ve kterých se Huntington věnuje problematice politického řádu a stability. Významná je i práce ohledně přechodů k demokracii, přičemž vhodným doplňkem k četbě této studie demokratizace je zpráva pro Trilaterální komisi z roku 1975, která dobře ilustruje změny v pojmání demokracie v šedesátých letech ve Spojených státech. Ostatně velké množství příkladů, tabulek a rozličných škál nutně patří k pracím Samuela Huntingtona, který navíc podává problematiku vždy srozumitelnou a čtivou formou.

Na celoživotním díle Huntingtona je pozoruhodné, jak dokázal v devadesátých letech změnit svoje zaměření a začít se orientovat na problematiku společnosti a politiky z kulturních pozic. Kulturní obrat započal článkem *Střet civilizací?* z roku 1993, kde vyzdvihuje úlohu náboženství v tehdejší společnosti a odvozuje od něj kulturně odlišné civilizační okruhy. Tato situace je poměrně paradoxní, pokud se podíváme na dílo *Political Order in Changing Societies*, ve kterém úlohu náboženství ve společnosti zcela upozaduje. Ostatně samotná teze o střetu civilizací se většinou společenskovědních vědců jeví spíše jako doktrína pro americkou zahraniční politiku, nežli jako výsledek soustavného akademického bádání. Profesor Johann P. Arnason, jeden z největších odborníků na

srovnávací civilizační analýzu, poukazuje na fakt, že „kniha Samuela Huntingtona ‚Střet civilizací‘ má bezesporu zásluhu na tom, že se civilizace v plurálu staly předmětem širšího zájmu; a mýlí se ti, kteří by se chtěli vrátit ke starší terminologii a mluvit o ‚boji kultur““ [Arnason 2009: 7]. Je pravdou, že *Střet civilizací*, jako nejproslulejší dílo tohoto autora, k samotné civilizační analýze příliš nepřispívá a nepřináší nic nového, pokud se jedná o tradice, na které se odvolává. Sám autor uvádí, že kniha není společenskovední prací, protože se pouze pokouší interpretovat vývoj globální politiky po konci studené války [Huntington 2001a: 6]. V tomto ohledu nelze jinak, než s autorem souhlasit, protože především pod tlakem drtivé kritiky se jasně projeví slabiny celé teorie o střetu civilizací. Velmi přínosnou se ovšem jeví Huntingtonova teorie modernizace, kterou v tomto díle představil a také jeho kritika západního universalismu, ve které se shoduje s Wallersteinem, Eisenstadtem a jinými badateli.

Jasným přínosem na poli historické sociologie je pak kritika modernizačních teorií první vlny v druhé polovině šedesátých let. Přírozeně, že v tomto snažení nebyl sám, ovšem jeho důraz na politické aspekty procesu modernizace a především dopad těchto procesů na stabilitu politických systémů je velmi podnětný a měl by být dostatečně reflektován. Problematika řádu ostatně Huntingtona provází v podstatě celou jeho práci, která se nějakým způsobem týká právě společnosti, jejích složek a historického vývoje. Ať je to problematika vojensko-civilních vztahů, myšlenky ohledně modernizace v rozvojových zemích, otázky vztahu demokracie a společenského řádu v šedesátých letech 20. století, teze o tvorbě řádu v demokratizovaných zemích nebo teorie ohledně tvorby světového řádu po rozpadu bipolárního rozdělení světa. Všude můžeme nalézt problém řádu, který Huntington často spojoval s pojmy autority a svobody. Lépe řečeno fungující řád viděl jako závislý na správném poměru mezi autoritou a svobodou. Ve svých studiích se zaměřuje především na socioekonomické, demografické a kulturní faktory v procesech společenských změn.

Schopnost rozpoznat aktuální a živé problémy společnosti byla zřejmě největší devíza Samuela Huntingtona. Vždy byl oceňován pro svou odvahu a schopnost vyjádřit se i k tématům, která byla kontroverzní a vzbuzovala vášně napříč politickým, akademickým a veřejným prostorem. Nejzářivějším příkladem mohou být teze o „islámské hrozbě“ a „hispanšské výzvě“, které se dočkaly drtivých kritik, ale také uznání. Z mého pohledu je *Střet civilizací* poměrně zdařilým pokusem o načrtnutí dobového schématu mezinárodního dění, protože náčrt schématu je nutně spojen se zobecněním. To neznamená, že je to

schéma správné, ale poukazuje na jednu poměrně přehlíženou složku společenských systémů, kterou je civilizační identita. Na druhou stranu studie *Kam kráčíš, Ameriko?*, kde Huntington zaujal pozici nativisty, který brání americkou identitu a kulturu, je přínosná především tematizací kontroverzního fenoménu přistěhovalectví a hispanizace Severní Ameriky. Problém v tomto případě leží v některých argumentacích, které jsou zavádějící, nikoli v tématu samotném.

Nelze nezmínit, že Huntington tvořil ve velmi turbulentní době, která byla typická celou řadou konfliktů. Dominoval jí především stav studené války, který se dle mého názoru jasně podepsal na jeho náhledu na zahraniční politiku a roli Spojených států na mezinárodní scéně. Pohled na Spojené státy jako globálního hegemona a snaha vždy hledat protivníka, proti kterému je možné se jasně vymezit, je pracím týkajících se světového řádu vlastní. Tato rétorika se později přenesla i do myšlenek o americké identitě.

V této práci jsem se snažil nastínit základní koncepty, které představil Samuel Huntington ve vybraných dílech. Je rozhodně pravdou, že některé myšlenky tohoto autora jsou přínosnější než jiné, ovšem trůfám si říci, že mnohé z nich jsou v českém prostředí nedocenené. Kulturní obrat přinesl sice tomuto kontroverznímu badateli slávu, ale kvalita jeho prací spíše utrpěla, což je vzhledem k událostem, ke kterým se měl možnost vyjádřit, poměrně škoda. Na druhé straně je třeba ještě jednou uvést, že předhazovat Huntingtonovi snahu o vyprovokování konfliktu, ať už s imigranty nebo muslimy, je dle mého názoru zcela scestné. Jako teoretik modernizace, politického řádu, tranzice politických systémů, vztahu liberalismu a demokracie a trůfám si říci i vývoje vojensko-civilních vztahů je Samuel Huntington rozhodně přínosem i na poli historické sociologie. Avšak v pozdějších dílech, pro která je typická kulturologická argumentace a snaha poskytnout čtenáři schéma soudobého světa, Huntington selhává. Dokladem je často obrovské množství zdrojů a tradic, na které se odvolává, ale často následuje jejich nedostatečné uchopení a mnohdy i povrchní užití.

Celkově lze říci, že přínos Samuela Huntingtona historické sociologii tkví především v přístupu k procesům modernizace a demokratizace, ale také v oživení zájmu o civilizační tematiku. Společně s Francisem Fukuyamou a Zbigniewem Brzezinskim patřil na počátku devadesátých let k předním myslitelům ohledně uspořádání světa po konci studené války. Jeho koncept střetu civilizací vyvolal bouřlivou debatu, ze které vzešly velmi podnětné myšlenky a teorie. Skrze jeho práce je možné podívat se na změny v poválečné americké

společnosti, což dobře ilustruje rozdílnost pohledu na společnost v pracích *Soldier and the State*, *Crisis of Democracy* či *Kam kráčíš, Ameriko?*.

Literatura

Ajami, Fouad. 1996. „The Summoning“. *The Clash of Civilizations? The Debate*. New York: Foreign Affairs.

Almond, Mark. 2001. „Rok 1989 bez Gorbačova“. In Niall Ferguson (ed.). *Virtuální dějiny. Historické alternativy*. Praha: Dokořán, s 283-298.

Arnason, Johann. 2009. *Civilizační analýza. Evropa a Asie opět na rozcestí*. Praha: Filosofía.

Brzezinski, Zbigniew. 1993. *Bez kontroly. Chaos v předvečer 21. století*. Praha: Victoria Publishing.

Brzezinski, Zbigniew, Samuel P. Huntington. 1964. *Political Power: USA/SSSR*. New York: The Viking Press.

Černý, Karel. 2010. „Dvě tváře S. P. Huntingtona: Od teorií modernizace k civilizacionistice“. *Sociologický časopis* 46 (2): 301-311.

Dahl, Robert. 1995. *Demokracie v právním státě?* Praha: Nadace Readers International.

Dahrendorf, Ralf. 1991. Úvahy o revoluci v Evropě v dopise, který měl být zaslán jistému pánovi ve Varšavě. Praha: Evropský kulturní klub.

Dahrendorf, Ralf. 2008. *Od pádu zdi k válce k Iráku. Nový začátek dějin*. Praha: Vyšehrad.

Davies, James. 1962. „Toward a Theory of Revolution“. *American Sociological Review* 27 (1): 5-19.

Dvořáková, Vladimíra, Jiří Kunc. 1994. *O přechodech k demokracii*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Eichler, Jan. 2010. *Terorismus a války v době globalizace*. Praha: Karolinum.

Eisenstadt, Shmuel. 2000. „Multiple modernities“. *Daedalus, Journal of the American Academy of Arts and Science* 129 (1): 1-30.

Etzioni, A. 2005. „The Real Threat: An Essay on Samuel Huntington.“ *Contemporary Sociology* 34 (5): 477–485.

Fukuyama, Francis. 1989. „The End of History?“ *National Interest* 16.

Fukuyama, Francis. 2002. *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka publishers.

- Halík, Tomáš. 2002. „Nový světový řád a náboženství“. *Střet civilizací? Žhavé sondy deseti autorů*. Praha: Evropský literární klub, s. 171-182.
- Holubec, Stanislav. 2007. „Samuel Huntington: Střet civilizací (Kritická reflexe díla)“. *Historická sociologie*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 491-499.
- Holubec, Stanislav. 2004. „Teorie pádu státního socialismu“. *Marathon* 57 (6).
- Holubec, Stanislav. 2009. *Sociologie světových systémů. Hegemonie, centra, periferie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Heideking, Jurgen, Christof Mauch. 2008. *Američtí prezidenti. 42 portrétů od George Washingtona po George W. Bushe*. Praha: Prostor.
- Huntington Samuel. 1965. „Political Development and Political Decay“. *World Politics* 17 (3): 386-430.
- Huntington, Samuel. 1971. „The Change to Change: Modernization, Development, and Politics“. *Comparative Politics* 3 (3): 283-322.
- Huntington, Samuel. 1984. „Will More Countries Become Democratic?“. *Political Science Quarterly* 99 (2): 193-218.
- Huntington, Samuel. 1991. „How Countries Democratize“. *Political Science Quarterly* 106 (4): 579-616.
- Huntington, Samuel. 1993a. „The Clash of Civilizations?“. *Foreign Affairs* 72 (3): 22-49.
- Huntington, Samuel. 1993b. *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Huntington, Samuel. 1999. „The Lonely Superpower“. *Foreign Affairs* 78 (2): 35-49.
- Huntington, Samuel. 2000. *The Soldier and the State*. Cambridge: Harvard University.
- Huntington, Samuel. 2001a. *Střet civilizací, boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers.
- Huntington, Samuel. 2001b. *Osama bin Laden Has Given Common Identity Back To The West* [on-line, cit. 25.4. 2011]. Dostupné z: http://www.digitalnpq.org/global_services/global%20viewpoint/10-22-01.html
- Huntington, Samuel. 2001c. *So, Are Civilisations at War?* [online, cit. 25. 4. 2011].

Dostupné z: <http://www.guardian.co.uk/world/2001/oct/21/afghanistan.religion2>

Huntington, Samuel. 2003. „America in the World“. *The Hedgehog Review* 5 (1): 7-18.

Huntington, Samuel. 2005. *Kam kráčíš, Ameriko? Krize americké identity*. Praha: Rybka Publishers.

Huntington, Samuel. 2006. *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.

Huntington, Samuel. 2008. *Třetí vlna. Demokratizace na konci 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Huntington, Samuel, Michel Crozier, Joji Watanuki. 1975. *The Crisis of democracy*. New York: New York University Press. Pp59–115.

Huntington, Samuel, Lawrence E. Harrison. 2000. *Culture Matters. How Values Shape Human Progress* New York: Basic Books.

Chomsky, Noam. 2006. *Hegemonie nebo přežití. Americké tažení za globální nadvládou*. Praha: Mladá fronta.

Chomsky, Noam. 2007. *Moc a teror*. Praha: Mezera

Johnson, George, Laura Mansnerus. 1987. *Ideas & Trends; Science Academy Rejects Harvard Political Scientist* [online, cit. 24. 4. 2011]. Dostupné z: <http://www.nytimes.com/1987/05/03/weekinreview/ideas-trends-science-academy-rejects-harvard-political-scientist.html>

Juergensmeyer, Mark. 2007. *Teror v myslí boží. Globální vzestup náboženského násilí*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Juergensmeyer, Mark. 2008. „Jak myslí teroristé“. *Respekt* 48.

Kaplan, Robert. 2001. „Looking the World in the Eye“. *The Atlantic online* [online cit. 25. 4. 2011]. Dostupné z: <http://www.theatlantic.com/past/docs/issues/2001/12/kaplan.htm>

Kaplan, Robert. 2003. *Přicházející anarchie. Zborcení snů – svět po studené válce*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.

Keller, Jan. 2007. *Teorie modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Kepel, Gilles. 1996. *Boží pomsta. Křesťané, židé a muslimové znovu dobývají svět*. Brno: Atlantis.

- Kepel, Gilles. 2006. *Válka v srdci islámu*. Praha: Karolinum.
- Kilias, Jaroslav. 2009. Válka, armáda, stát a národ: byrokracie, disciplína a nacionalismus. *Historická sociologie* 1 (1): 45-60.
- Kirkpatrick, Jeane. 1979. „Dictatorships & Double Standards“. *Commentary* 5: 34-45.
- Kirkpatrick, Jeane. 1996. „The Modernizing Imperative“. *The Clash of Civilizations? The Debate*. New York: Foreign Affairs.
- Krejčí, Jaroslav. 2002. *Postižitelné proudy dějin*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kříž, Zdeněk. 2002. *Civilní řízení a demokratická kontrola ozbrojených sil* [online, cit. 2. 3. 2011]. Dostupné z: http://www.army.cz/avis/vojenske_rozhledy/2002_1/125.htm
- Lasswell, Harold. 1941. „The Garrison State“. *The American Journal of Sociology* 46 (4): 455-468.
- Laurent, Eric. 2004. *Tajný svět George W. Bushe*. Praha: Intu.
- Marshall, Andrew. 2009. *Kontrola globální ekonomiky: Bilderberg, Trilaterální komise a Federální rezervy* [online, cit. 2. 2. 2011]. Dostupné z: <http://www.zvedavec.org/komentare/2009/08/3269-kontrola-globalni-ekonomiky.htm?PHPSESSID=67>.
- Mahbubani, Kishore. 1996. „The Dangers of Decandence“. *The Clash of Civilizations? The Debate*. New York: Foreign Affairs.
- Martineau, David. 1957. „Soldier and the State – review“. *Military Affairs* 21 (2): 85-86.
- Mendel, Miloš. 2002. „Střet civilizací ve světle vědeckého výzkumu“. *Střet civilizací? Žhavé sondy deseti autorů*. Praha: Evropský literární klub, s. 19-48.
- Nálevka, Vladimír. 2002. „Konec dějin a střet civilizací“. *Střet civilizací? Žhavé sondy deseti autorů*. Praha: Evropský literární klub, s. 10-18.
- Nálevka, Vladimír. 2004. *Čas soumraku. Rozpad koloniálních impérií po druhé světové válce*. Praha: Triton.
- Nálevka, Vladimír. 2010. *Horké krize studené války*. Praha: Vyšehrad.
- Putnam, Robert. 1986. „Samuel P. Huntington: An Appreciation“. *Political Science* 19 (4): 837-845.

- Rustow, Dankwart. 1970. „Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model“. *Comparative Politics* 2 (3): 337-363.
- Říchová, Blanka. 2006. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál.
- Schulze, Hagen. 2003. *Stát a národ v evropských dějinách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Schumpeter, Joseph. *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Sosnová, Marie. 2007. „Pojetí pojmů „kapitalismus“ a „socialismus“ v dílech vybraných autorů“. *Sborník příspěvků: 239-246. Liberecké ekonomické fórum 2007*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.
- Suchý, Petr. 2004. *Reagan a říše zla. Vývoj americké zahraniční politiky a vztahů mezi supervelmocemi v letech 1981 – 1989*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Sztompka, Piotr. 1993. *The Sociology of Social Change*. Oxford: Wiley-Blackwell, s. 129-141.
- Šubrt, Jiří. 1996. „Modernizační hesla a mýty v sociologii poválečné periody“. *Sociologický časopis* 32 (2): 189-198.
- Šulcová, Michaela. 2006. „Samuel Huntington: Kam kráčíš Ameriko? Krize americké identity“. *Internetový politologický časopis e-Polis* [online, cit. 4. 3. 2011]. Dostupné z: <http://www.e-polis.cz/recenze-knih/168-samuel-huntington-kam-kracis-ameriko-krize-americke-identity.html>
- Tocqueville, Alexis de. 2003. *Starý režim a revoluce*. Praha: Academia.
- Wahlke, John. „Soldier and the State – review“. *The Journal of Politics* 20 (2): 398-400.
- Wallerstein, Immanuel. 2008. *Evropský univerzalismus: rétorika moci*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Wallerstein, Immanuel. 2006. *Utopistika. Historické rozhodování ve 21. Století*. Praha: Intu.
- Wallerstein, Immanuel. 2005. *Úpadek americké moci, USA v chaotickém světě*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Zakaria, Fareed. 2004. *Budoucnost svobody, neliberální demokracie v USA i ve světě*. Praha: Academia.

Zakaria, Fareed. 2009. „Sam Huntington, 1927-2008“. *Newsweek* [online, cit. 14. 9. 2010].
Dostupné z: <http://www.newsweek.com/2009/01/02/sam-huntington-1927-2008.html#>

Zakaria, Fareed. 2010. *Postamerický svět*. Praha: Academia.

Příloha č.1

Kompletní bibliografie děl Samuela P. Huntingtona

- *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*, Simon & Schuster, 2004
- *Many Globalizations: Cultural Diversity in the Contemporary World*, Oxford, 2002 (co-editor)
- *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*, Basic Books, 2000 (coeditor)
- *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, 1996
- *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, 1991
- *Understanding Political Development*, Little, Brown and Company, 1987 (Coeditor and contributor)
- *Reorganizing America's Defense: Leadership in War and Peace*, Pergamon-Brassey's, 1985 (Co-editor and contributor)
- *Global Dilemmas*, CFIA/University Press of America, 1985 (Co-editor and contributor)
- *Living with Nuclear Weapons*, Bantam Paperbacks/Harvard University Press, 1983 (Co-author)
- *The Strategic Imperative: New Politics for American Security*, Ballinger Publishing Company, 1982 (Editor and contributor)
- *American Politics: The Promise of Disharmony*, Harvard University Press, 1981
- *No Easy Choice: Political Participation in Developing Countries*, Harvard University Press, 1976
- *The Crisis of Democracy: Report to the Trilateral Commission of the Task Force on Governability of Democracies*, New York University Press, 1975 (Co-author)
- *Authoritarian Politics in Modern Society: The Dynamics of One-party Systems*, Basic Books, 1970 (Co-editor and contributor)
- *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, 1968
- *Political Power: USA/USSR*, Viking Press, 1964 (Co-author)
- *Changing Patterns of Military Politics*, The Free Press, 1962 (Editor and contributor)
- *The Common Defense: Strategic Programs in National Politics*, Columbia University Press, 1961
- *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Harvard University Press, 1957